

Institutt for arkeologi og sosialantropologi

Bak masken

En studie av ansiktsmotiver i dyreornamentikken

Silje Sivertsvik

Masteroppgave i Arkeologi

Mai 2015

Institutt for arkeologi og sosialantropologi

Bak masken

En studie av ansiktsmotiver i dyreornamentikken

Silje Sivertsvik

Masteroppgave i Arkeologi

Mai 2015

Innholdsfortegnelse

1. Introduksjon	7
1.1 Innledning og problemstilling	7
1.2 Avgrensning.....	9
1.3 Begrepsforklaring	10
2. Jernalderens samfunn og dyreornamentikken	12
2.1. Jernalderens samfunn	12
2.1.1 Eldre jernalder: Romerske impulser og samfunnsendringer	13
2.1.2 Yngre jernalder: Fra nedgangstider til teknologisk utvikling	15
2.2 Dyreornamentikken	18
2.2.1 Dyreornamentikken som forskningsfelt.....	18
2.2.2 Dyreornamentikkens kontekst	19
2.3 Dyreornamentikkens stilepoker	22
2.3.1 Nydamstil.....	22
2.3.2 Salins Stil I.....	23
2.3.3 Salins Stil II.....	24
2.3.4 Salins Stil III	26
2.3.5 Osebergstil	27
2.3.6 Borrestil.....	28
2.3.7 Jellingstil	30
2.4.8 Mammenstil	31
2.4.9 Ringerikestil og Urnesstil	32
2.5. Oppsummering	33
3. Presentasjon av materialet.....	35
3.1 Utvelgelse av gjenstander	35
3.2 Innsamling av materialet	38
3.3 Gjenstandstyper, datering og geografisk spredning	40
3.4 De bemerkelsesverdige anhengene.....	49
3.5 Jernalderens ansikt.....	52
3.6 Ansiktsmotiver fra eldre og yngre perioder.....	59
3. 7 Oppsummering	61
4. Tolkningen av ansiktsmotivene.....	63

4.1 Tidligere forskning på ansiktsmotiver	63
4.2 Tolkningen av dyreornamentikkens motiver.	67
4.3 Ansiktsmotivernes særtrekk.....	77
4.4. Ansiktsmotiver, samfunnsroller og status	88
5. Konklusjon	95
Litteraturliste	98
Appendiks – Katalog.....	105

1. Introduksjon

1.1 Innledning og problemstilling

Den germanske dyreornamentikken oppstår allerede i tidlig jernalder. Opprinnelig var ornamentikken basert på romersk stil og besto i stor grad av plantemotiver, men på 400-tallet ble dyremotivene mer sentrale. I samme periode blir også menneskemotivene introdusert og i likhet med dyrene blir også menneskene fremstilt både naturlig, stilisert eller oppløste. Både dyremotivene og menneskemotivene blir fremstilt i helfigurer eller i form av hoder eller ansikter sett i profil eller forfra. I de siste tiårene har dyreornamentikkens meningsinnhold vært et interessant forskningsfelt og det er lagt frem en rekke forslag til hvordan dyrene og menneskene kan tolkes. For menneskenes del er det for øvrig ofte et større fokus på helfigurer, og da gjerne figurer som inngår i en sammensetning med andre motiver. Ansiktsmotivene er derimot sjeldent omtalt ytterligere enn at det blir poengtert at de finnes i dekoren når enkelte gjenstander eller gjenstandstyper blir behandlet. Til tross for at det ikke finnes en gjennomgående, eller i hele tatt nærmere studie av ansiktsmotiver i dyreornamentikken later det ofte til å være stor enighet i at ansiktene representerer guder, og da som regel Odin.

På bakgrunn av den minimale oppmerksomheten disse dekorelementene har fått tidligere vil jeg gjennom denne studien fokusere på menneskelige ansiktsmotiver som er avbildet *en face* for å undersøke følgende hovedproblemstilling:

- *Hvilken hensikt eller betydning har disse ansiktsmotivene hatt?*

Det skal for øvrig nevnes at målet med denne studien absolutt ikke er å komme til en endelig løsning og fastslå *hvem* som er avbildet, men heller *hvorfor*. Gjennom en grundig analyse vil jeg undersøke ulike vinklinger for å kunne fremlegge mulige tolkningsforslag.

Underproblemstillingene blir derfor som følger:

- Hvilke variasjoner finnes i fremstillingen av ansiktsmotivene?
- Kan ansiktsmotivene tilknyttes jernalderens samfunnsmessige endringer?
- Kan ansiktsmotivene tolkes på samme generelle grunnlag som dyremotivene?
- Kan motivene tilknyttes den norrøne mytologien eller kosmologien?

- Er det noen korrelasjon mellom motiv og kjønn, rolle eller status?

For å kunne ta stilling til disse spørsmålene er det nødvendig med generell kjennskap til både jernalderens samfunn og dyreornamentikken. Jeg vil derfor åpne 2. kapittel med en kort fremlegging av de mest sentrale endringene i jernalderens samfunn. I tillegg vil sentrale hendelser som har påvirket samfunnsorganiseringen, samt gravskikkene bli omtalt. Etter å ha lagt dette grunnlaget vil jeg i samme kapittel også behandle dyreornamentikkens forskningshistorie, og ha en gjennomgang av dyreornamentikkens ulike stilepoker. Her vil både opphav, innflytelse, utbredelse, stiluttrykk og motivvalg stå sentralt.

I materialgjennomgangen i 3. kapittel vil det først bli redegjort for og begrunnet hvilket materiale som er inkludert eller ekskludert i denne avhandlingen. Deretter vil anskaffelsen av materialet presenteres før gjenstandstyper, datering og geografisk spredning blir fremlagt. I løpet av prosjektet var det et lite antall gjenstander som skilte seg ut fra resten av gjenstandene og derfor fortjente en nærmere gjennomgang. Disse vil bli omtalt i kapittel 3.4.

Til tross for at fremstillingen av ansiktsmotiver varierer over jernalderen finnes det en rekke ansiktsmotiver med lik eller relativt lik utforming. De mest vanlige utformingene vil derfor bli gjennomgått i kapittel 3.5. Her vil det også bli undersøkt om det er noen korrelasjon mellom motiv og periode eller geografisk distribusjon. Selv om ansiktsmotivene fremstår som et tidsmessig isolert fenomen er det interessant å undersøke om man kan spore motivene til yngre eller eldre perioder. Jeg vil derfor kort redegjøre for bruken av ansiktsmotiver i andre perioder i siste del av kapittel 3.

I diskusjonen i 4. kapittel vil det først bli redegjort for hvilken forskning som er gjort på ansiktsmotivene tidligere. Deretter vil tolkningen av dyremotivene bli fremlagt i den hensikt å undersøke om motivene av dyr og mennesker kan tolkes på samme grunnlag. Etter denne gjennomgangen blir det nok en gang relevant å se nærmere på utformingen av ansiktsmotivene, men denne gang vil det bli fokusert på særtrekk som ansiktsuttrykk, bart/skjegg og lignende for å undersøke om disse trekkene danner tilstrekkelig grunnlag for en mulig tolkning. De siste punktene som skal gjennomgås i dette kapitlet er hvorvidt det er mulig å spore noen sammenheng mellom bruken av gjenstander med ansiktsmotiver (generelt

sett eller med utgangspunkt i de tidligere nevnte særtrekkene) og samfunnsrolle eller status.

I siste kapittel vil jeg gjennomgå observasjonene jeg har gjort gjennom denne studien og fremlegge mulige slutninger.

1.2 Avgrensning

Under de innledende undersøkelsene til denne studien ble det klart at det finnes et begrenset antall gjenstander dekorert med ansiktsmotiver tatt i betraktning at dyreornamentikken ble anvendt på en rekke ulike gjenstander i rundt 600 år. På bakgrunn av dette ble det valgt å inkludere alle gjenstander uansett gjenstandstype fra dagens Norge. Ved å inkludere alle gjenstander på nasjonalt nivå blir det mulig å foreta en oversiktlig og helhetlig gjennomgang av ansiktsmotivernes utbredelse og eventuelt finne andre tendenser. Selv om det absolutt hadde vært ytterligere interessant å inkludere materiale fra resten av Skandinavia ville det ikke vært mulig å undersøke et kildemateriale som i stor grad er lite berørt tidligere innenfor denne avhandlingens rammer.

Det bør for øvrig nevnes at det også er funnet et lite antall gjenstander med ansiktsmotiver av utenlandsk opprinnelse. Mens noen av disse er avbildet med dyreornamentikk har andre en mer klassisk, romersk ornamentikk. I disse tilfellene er gjenstandene med dyreornamentikk inkludert i den endelige katalogen, mens de andre kun er brukt til sammenligning.

Den tidsmessige avgrensningen for denne avhandlingen er satt til jernalder av flere grunner. Under de innledende undersøkelsene var det ikke fastslått at kun dekorelementer fra dyreornamentikken skulle bli inkludert, noe som førte til at et bredt spekter av gjenstander ble undersøkt. Det viste seg raskt at det ikke var mulig å finne et nevneverdig antall funn med ansiktsmotiver eller figurer formet som menneskeansikter fra hverken tidligere eller senere perioder, slik at jernalderen dannet den naturlige kronologiske avgrensningen.

Figur 1: Danserinne med rituell maske fra Bali, Indonesia.
Foto: S. Satake, KHM.

Figur 2: "Maskesten" fra Århus, Danmark. Flere forskere har foreslått at motivet kan tolkes som en avbildning av en ekte lærmaske hvor «båndene» på sidene kan oppfattes som trådene masken knyttes på med.
Foto: Nationalmuseet, Danmark.

1.3 Begrepsforklaring

Før man går inn i denne studien er det enkelte begreper som må forklares nærmere. I all litteratur, både faglig og annen, blir disse ansiktsmotivene nesten utelukkende omtalt som *masker* eller *ansiktsmasker*. Det er usikkert når dette begrepet først ble tatt i bruk og hva som ligger bak, men det later til at begrepet har blitt akseptert uten videre kritikk innen både faglig og annen litteratur. Man kan selvfølgelig ane sammenhengen mellom begrepet «maske» og motivene som kun viser et ansikt uten kropp, men ordet kan også oppfattes på andre måter. Om man slår opp ordet i ordboka¹ finner man følgende:

maske: trolig fra arabisk. *maskhara* 'artist, tryllekunstner':
Løst dekke som skal skjule eller dekke (en del av) ansiktet.

Masker og det å dekke seg til for å utgi seg for å være noe annet eller noen andre har absolutt vært sentralt innen en rekke ulike ritualer for de fleste kulturer (Fig. 1), deriblant også den norrøne. Som følge av dette kan begrepet maske oppfattes som misledende når det brukes på ansiktsmotivene siden det kan impliserer at noe blir skjult bak masken. Det finnes imidlertid enkelte motiver hvor forskere har foreslått at motivet kan tolkes som en avbildning av en ekte lærmaske (Neil Price 2002:173-174).

For å unngå at begrepet oppfattes som ledende har jeg valgt å bruke begrepet «ansiktsmotiv» i stedet. Som jeg vil redegjøre for nærmere i materialgjennomgangen i 3. kapittel er det kun motiver som med stor sikkerhet kan antas å representere mennesker som vil bli behandlet i denne studien.

I løpet av denne teksten vil også enkelte uttrykk fra kunsthistorie bli brukt, deriblant «en *face*». I motsetning til ansikter som er avbildet i profil viser dette begrepet til motiver som er avbildet direkte forfra. Et annet sentralt begrep i denne sammenheng er *stilisert* fremstilling.

¹ <http://www.nob-ordbok.uio.no/MASKE>

Mens naturlige (eller *organiske*) motiver blir gjengitt på en naturtro måte med mange detaljer, blir de stiliserte motivene svært forenklet. Til tross for at alle detaljer foruten de mest karakteristiske trekkene er utelatt, er det fortsatt mulig å forstå hva som er avbildet i de fleste tilfeller.

2. Jernalderens samfunn og dyreornamentikken

Både samfunnet og dyreornamentikken endrer seg drastisk i løpet av jernalderen. I dette kapitlet vil jeg derfor først redegjøre for de mest sentrale endringene og hendelsene som påvirker jernalderens utvikling og samfunnsorganisering. Det er for øvrig på ingen måte hverken mulig eller hensiktsmessig å gå nøye inn på detaljer, derfor vil kun de viktigste endringene bli inkludert her.

I kapittel 2.2 vil jeg derimot fokusere på dyreornamentikken. Etter å ha redegjort for dyreornamentikkens forskningshistorie vil jeg utdype hvilken funksjon dyreornamentikken hadde. I løpet av jernalderen går også dyreornamentikken gjennom en rekke forandringer som følge utenlandske impulser, teknologisk utvikling og sosial endring. Jeg vil derfor redegjøre for de ulike stilepokenes opphav, utbredelse og karakteristiske trekk i kapittel 2.3.

Hensikten med denne gjennomgangen er å se hvordan både samfunnet og dyreornamentikken endrer seg i løpet av jernalderen, og om det er mulig å forklare bruken av ansiktsmotiver på bakgrunn av disse endringene.

2.1. Jernalderens samfunn

I løpet av jernalderen skjer det en rekke endringer som både gir utslag i materiell kultur og sosial organisering. En av de mest sentrale kildene til denne avhandlingen er gravfunn, men for å kunne studere disse funnene er det også nødvendig å få innblikk i den store helheten som personen eller gjenstandene som avdøde fikk med seg som gravgods inngikk i:

We can only penetrate into the former social reality if we take into account not merely the buried individual and the objects deposited in his/her grave, but also the motives of the group which arranged the burial and decided on the objects included in it (Ross Samson 1987, gjengitt i Heiko Steuer, 1989:104).

I dette underkapitlet skal jeg gå nærmere inn på nettopp jernalderens samfunn med tanke på sentrale hendelser i perioden, samfunnsstruktur og de vanligste gravritualene. Hensikten med denne gjennomgangen er å redegjøre for jernalderens utvikling og derfor danne et bedre grunnlag for å forstå hvilken innvirkning dette har på både den sosiale organiseringen og materiell kulturen.

Som nevnt innledningsvis er oppgavens materiale spredt over en lengre tidsperiode, noe som innebærer at jeg ikke vil gå nøye inn på detaljer, men heller påpeke det som er relevant på et generelt nivå. Siden målet med denne studien er å se på ansiktsmotivene i dyreornamentikken vil førromersk jernalder ikke være med i den følgende gjennomgangen siden dyreornamentikken ikke eksisterte i Norge på denne tiden.

2.1.1 Eldre jernalder: Romerske impulser og samfunnsendringer

Allerede i første århundre begynte ekspansjonen av det romerske imperiet. Innen 200-tallet besto Romerriket av et 40-talls provinser som omringet Middelhavet samt deler av dagens England. Mens det tidligere hadde vært et belte av keltisk bosetning mellom germanerne og Romerriket ble det nå direkte kontakt mellom de to, noe som førte til kulturutveksling i så stor grad at perioden omtales som romertid eller romersk jernalder i Skandinavia. Utover 300-tallet tjenestegjorde germanske soldater i den romerske hæren og ettersom germanerne fikk stillinger i det ledende samfunnssjiktet ble kulturforskjellen mellom romere og germanere gjensidig utjevnet. Innflytelsen fra Romerriket ble etter hvert også spredt nordover når de germanske leiesoldatene vendte hjemover. Dette førte til en ny samfunnsorganisasjon bestående av flere mindre høvdingdømmer hvor høvdingen var ansvarlig for å organisere økonomiske aktiviteter samt redistribuering av ressursene når/om det var nødvendig. I tillegg hadde høvdingen politisk og rettslig makt, samt fungerte som en religiøs leder (Bergljot Solberg 2010:68-69, 87-91, Knut Odner 1974:106-107).

I den første perioden av eldre jernalder har gravritualene generelt sett omfattet både branngraver og ubrente graver, men førstnevnte har vært mest utbredt. I førstnevnte ritual var det ofte vanlig at de brente benene ble rensert og plassert i leirkar, trespann eller bronsekar. Med bakgrunn i en rekke våpengraver som inneholder et rikt gravgods og hvor levningene er plassert i en romersk bronsekjøl er det tydelig at det har vært kontakt mellom Skandinavia og Romerriket. I disse gravene er våpnene gjerne brent, bøyd eller på annen måte ødelagt, noe som er tolket som at de har vært rituelt ødeleggjelagt. I tillegg til våpengravene finnes det også en rekke graver hvor det er nedlagt romersk inspirert eller importert gravgods som bronsekjeler, øse, sil, glassbeger eller glassperler (Solberg 2010:76-78).

Utover eksemplene nevnt over er det ofte et generelt trekk ved gravene fra romertid at de inneholder et fåtall personlige gjenstander som for eksempel draktutstyr. I mannsgraver er de vanligste gjenstandene våpen og kar til mat og drikke, mens i kvinnegraver er gravgodset dominert av tekstilredskaper. For øvrig er det store variasjoner både lokalt og regionalt med tanke på hvordan graven er utformet og hvor de har vært plassert. Det finnes også tilfeller hvor ulike gravritualer har vært benyttet på samme område og i omtrentlig samme tidsrom (Solberg 2010:76-78).

På 400-tallet skjer det en omfattende folkevandring og etter hvert blir Romerrikets makt stadig svekket frem til år 476 når den siste vestromerske keiseren avsatt. Dette fører til at nye germanske riker blir opprettet på tidligere romerske områder. Til tross for at Romerrikets fall førte til en rekke endringer i de følgende årene er det lite synlig effekt av dette i Norge. Med utgangspunkt i boplassfunn, gravfunn og gårdsnavn blir det for øvrig klart at det har skjedd en betydelig befolkningsøkning og bosetningseksponasjon til mer ressursmessig marginale steder. I løpet av den samme perioden skjer det også store forandringer innen kultur, økonomi og teknologi, noe som videre resulterer i en mer kompleks sosial og politisk organisering. Deriblant er det antatt at det skjer en overgang fra den tradisjonelle stammekongen som baserte sin posisjon på en kombinasjon av kultisk og verdslig makt, til større vekt på militær makt i denne perioden. I følge Per H. Ramqvist er det trolig at det var etablert rundt 15 småkongedømmer som var styrt av småkonger/høvdinger i Norden i folkevandringstid. For Norges vedkommende har det trolig vært ulike riker rundt Lofoten, Trondheim, Stavanger og i Oslo-området (Myhre 1987:169, 244, 247, Ramqvist 1991:305-308, Solberg 2010:124, 163, 176,).

Allerede på 400- og 500-tallet begynner også kristendommen å gjøre sitt inntog på kontinentet. Både arianismen og den romersk-katolske kristendommen sto sentralt og bidro til å skape et skille mellom østgoterne, samt flere andre germanske riker og romerne. Rundt overgangen til 500-tallet lot også frankerne seg innlemme i den romersk-katolske kirken, men kristendommen ble ikke spredt videre nordover i løpet av folkevandringstiden. Det er usikkert når den norrøne mytologien oppstår siden den i stor grad kun er kjent fra skriftlige kilder som er nedskrevet langt senere, deriblant Edda. Likevel kan man med utgangspunkt i blant annet billedsteiner og braketeater som viser scener fra den norrøne mytologien anta at både enkelte

guder og myter har vært kjent allerede i folkevandringstiden (Solberg 2010:125,174).

I likhet med romertiden varierer gravskikken også i folkevandringstiden. Både branngraver og ubrente graver er vanlig og det er stor variasjon både med tanke på gravritual og markering. Allerede i folkevandringstid begynner man for øvrig å se en endring i gravritualene ved at det blir mindre gravfunn og gravgods enn i tidligere til tross for at folketallet trolig gikk opp. Det kan være flere forklaringer til dette, men den mest sentrale tolkningen er at det indikerer godsdannelse. Det er antatt at kun frie personer med eiertilknytning til gården fikk gravhauger eller våpengraver. Med andre ord vil mangelen av slike gravfunn indikere at gården ikke var selveid, men ble drevet av ufrie leilendinger

Når det kommer til gravgods hos kvinner forekommer spenner oftest. Korsformede spenner er mest vanlig, men S-formede-, likearmede- og relieff-spenner, samt andre små spenner forekommer også. Hos menn er fortsatt våpen (spyd, sverd og skjold) det vanligste gravgodset, men som regel mer enkelt utstyrt en tidligere. I tillegg forekommer også fingerringe, belteutstyr, kniver, kopper og kar. En bemerkelsesverdig detalj ved gravmaterialet fra folkevandringstiden er at det skiller seg ut fra øvrige perioder på grunn av den høye andelen importerte gjenstander, deriblant våpen, smykker og romerske bronsekar og glass. Det er også på dette importmaterialet man først finner dyreornamentikken som etter hvert vant innpass i Norden. (Myhre 1979:244-245, Solberg 2010:148-149).

2.1.2 Yngre jernalder: Fra nedgangstider til teknologisk utvikling

På 500-tallet skjer det en markant endring i det arkeologiske grav- og boplassmaterialet da både samfunnsorganiseringen, gravskikken, gjenstandsformene og ornamentikken blir betydelig forandret. I førstnevnte tilfeller er det foreslått at sosiale omveltninger førte til at maktforholdene nå kom på uttrykk på en ny måte og at det ikke var nødvendig å vise status gjennom byggingen av store gravmonumenter. Det er også foreslått at endringene kan ses i sammenheng med den sosiale organiseringen og at familiene som tidligere hadde utgjort samfunnets elite mistet sin status. Disse sosiale endringene førte også til endringer i den generelle gravskikken, noe som resulterer i at det finnes et langt mindre antall kjente graver som kan dateres til Merovingertid. Både store gravmarkeringer og graver med rikt gravgods er nærmest fraværende, noe som bidrar til at det blir vanskeligere å spore eliten i denne tidsperioden. De fleste gravene blir anlagt under flatmark eller med hauger av ubetydelig

størrelse, samtidig som bruken av hellekister nesten opphører. Disse endringene berører for øvrig ikke bare Skandinavia, men kan også spores på kontinentet. Det er fremlagt flere mulig tolkninger til hvorfor, deriblant er det foreslått at det har vært nedgangstider og befolkningsnedgang i Europa som følge av pestutbrudd, klimaendringer eller stagnasjon i jordbruk som følge av intensiv drift i tidligere perioder. Andre tolkninger går ut på at endringer i handelsrutene førte til at Vest-Europa ikke var like inkludert lenger, noe som påvirket økonomien (Myhre 1979:233, Ringstad 1991:149, Solberg 2005:244, 2010:193-196, Steuer 1989:116,).

Mor slutten av 600-tallet ble kristendommen stadig mer utbredt på kontinentet som følge av de angelsaksiske munkenes misjonsvirksomhet. I første omgang var misjoneringen målrettet mot Friserne som holdt til på vestkysten i dagens Nederland, Tyskland og Sør-Danmark, men senere ble den også rettet mot sentral-Tyskland og områder som Hessen og Thüringen. For øvrig møtte misjonærene motstand hos sakserne som holdt til i området rundt dagens Sør-Danmark/Nord-Tyskland, noe som forhindret spredningen nord mot Skandinavia (Solberg 2010:180).

Ofte blir angrepene langs de britiske øyer på slutten av 700-tallet ansett som begynnelsen av vikingtiden. Det er også disse toktene og den følgende plyndringsøkonomien som er mest karakteristisk for vikingtiden. Etter hvert blir toktene mer organiserte og flåten større. Både de britiske øyer og byer i dagens Tyskland, Frankrike og Spania blir herjet. Forbedringer i skipsteknologien og sosiale og/eller politiske forhold er ansett som påvirkende årsaket til en intensivering av toktene, noe som resulterer i at de tidligere sporadiske plyndringstoktene etter hvert utvikles til nærmest felttog på slutten av 800-tallet. For øvrig viser både skriftlige kilder, stedsnavn og det arkeologiske materialet at skandinavenes utferder ikke utelukkende var herjinger. Allerede i det 8. århundre tiltok handelsvirksomhet mellom skandinavenes og byene ved den engelske kanal og østover. Denne kontakten resulterte i omfattende vareutveksling, men også ekspansjon og opprettelse av vikingriker i Vest-Europa og senere landnåm i det nord-atlantiske området. Både spredningen av den skandinaviske dyreornamentikken i østlige områder (se f.eks. Shepherd 1998) og en rekke importfunn fra Sør-Skandinavia og Sør-Europa bekrefter hvor langt nordmennenes nettverk har strakt seg. Det er også trolig at skandinavenes fikk kjennskap til kristendommen og hvordan den ble brukt til å legitimere elitens makt både gjennom kontakten med De britiske øyer og frankerne. Det er derfor ikke utenkelig at man får kristen innflytelse i Skandinavia lenge før den endelige kristningen som, i

Norges tilfelle, skjer rundt slutten av vikingtida. Samfunnsmessig sett var vikingtidens Norge fortsatt delt inn i en rekke riker og småkongedømmer med sentrale maktområder på stort sett de samme områdene som i folkevandringstid. Denne samfunnsorganiseringen med høvdingar og småkonger med varierende makt og status som samfunnets øverste elite og kultiske ledere forble gjeldene helt frem mot maktkonsolideringen som førte til at Norge ble samlet til et rike rundt overgangen til middelalder (DuBois 1999:33, Skre 2001:4-6, Solberg 2005:436-438, 2010:214, 312, 239-247)

Det skjer også en rekke teknologiske fremskritt i perioden, hvorav de mest sentrale kan tilknyttes jernproduksjonen, smedarbeid og skipsteknologien. Med utgangspunkt i gravgodset i smedgraver blir det tydelig at man nå får en mer spesialisert smed i forhold til tidligere perioder. Undersøkelsene av de nye jernproduksjonsanleggene som gjenoppstår i Trøndelag mot slutten av merovingertiden viser at det skjer en nærmest revolusjonerende endring innen jernproduksjonen, noe som fører til effektivisering. Dette åpner opp for større muligheter innen produksjon og utforming av jernvarer. I løpet av perioden blir også skipsteknologien forbedret. Forbedringen av bunnplanken og konstruksjonen av mast og seil førte til at det nå ble mulig å foreta raskere reiser over større områder eller åpent hav, samtidig som det ble mulig å ha et mindre mannskap og mer last. Dette gjorde det mulig å intensivere handelsvirksomheten (Solberg 2005:242-244, 2010:186-188, 204-208).

I begynnelsen av yngre jernalder er gravgodset som nevnt merkverdig redusert og forenklet i forhold til andre perioder. Den vanligste typen gravgods er jordbruksredskaper, smed- og snekker-redskaper, jaktutstyr og kjøkkenutstyr. Den sparsommelige mengden personlig utstyr blir for menns vedkommende dominert av beltespinner, mens kvinnene ofte har fått med seg små runde spenner, perler, og, i siste del av perioden, enkle ovale spenner (Synnøve Vinsrygg 1979:59, Solberg 2005:244, 2010:193-196).

I vikingtida later det til at gravskikken nok engang preget av behovet for å vise status. Dette fører til at skikken med begravelser i store hauger gjenopptas, samt at det blir langt mer vanlig med båtgraver, gjerne med rikt gravgods. Det er også i denne perioden de monumentale skipsbegravelsene som f.eks. Gokstad, Oseberg og Tune. Foruten de store gravene varierer gravskikken stort, og både skjellettgraver, branngraver og hauglegginger med synlige markeringer, samt de mer anonyme flatmarksgravene kan anses som vanlig. Også mengden gravgods varierer men domineres av personlig utstyr og redskaper. For kvinnene

består dette i tekstilredskaper og ovale spenner og en tredje trefliket/rund/likearmet spenne som hørte til drakten, samt smykker, perler og armringer. For menn domineres gravgodset av våpenutstyr og remspenner av jern, bronse eller sølv (Solberg 2005:439, 2010:222-223,232).

2.2 Dyreornamentikken

2.2.1 Dyreornamentikken som forskningsfelt

Interessen for dyreornamentikken som forskningsfelt oppsto i siste halvdel av 1800-tallet, men den eldste skriftlige omtalen av ornamentikken finner man allerede i yngre jernalder. Etter å ha misjonert blant sakserne har den engelske misjonæren Bonifatius tilsynelatende blitt så forferdet over ornamentikken som ble brukt på saksernes klesdrakt at han sendte et brev om dette til erkebiskop Cuthbert av Canterbury i 747. Her skriver han følgende:

Bekjæmp med al magt dum overtro i påkledningen, en hadefuld ting mod Gud. For disse klædedragtenes dekorationer, som disse mennesker kalder dem, men som andre ville kalde en grufuld vederstyggelighed, udstyret med brede bånd af slanger langs kanterne, er sendt af Antikrist og forudsiger hans komme. (Høilund Nielsen 2002:8-9)

Det er dessverre ikke kjent noen andre skriftlige tekster hverken fra germanske områder eller i form av reiseskildringer fra omreisende fra denne perioden, så det er umulig å si hvordan andre har oppfattet dyreornamentikken.

De første forskningsrelaterte omtalene av dyreornamentikk fra moderne tid finner man i *Antiqvariske annaler IV* utgitt av Den kongelige commisson i København for oldsagers opbevaring i 1827. I et avsnitt skrevet av prof. F. Magnusen og cancellieraad C. J Thomsen blir «den slangelignende ornamentikken» på Jellingsteinen og dragefigurene på Jellingbegeret omtalt (1827:137-138). I en senere tekst av Thomsen poengterer han at dyreornamentikken kan deles opp i en eldre slangestil og yngre dragestil (Thomsen 1936, gjengitt i Høilund Nielsen 2002:13). På dette tidspunktet blir det åpnet for at dyreornamentikken kan brukes for å få en bedre forståelse av oldtiden, men det er fortsatt utenkelig at ornamentikken har hatt en videre funksjon eller vært sosialt meningsbærende.

Utover slutten av 1800-tallet øker interessen for dyreornamentikk og i 1880 fremlegger Sophus Müller den første akademiske teksten som går nærmere inn på temaet. Til tross for at Müller presenterer en grundig beskrivelse av materialet betrakter også han dyreornamentikken som en ren kunstform uten noen symbolikk eller innhold. Han valgte derfor å fremstille dyreornamentikken som en evolusjonistisk kunstform som kan rangeres kronologisk. I de følgende årene blir blant annet Oscar Montelius, Sophus Müller og Bernhard Salin sentrale pådrivere for forskningen på nordisk dyreornamentikk, og like rundt overgangen til 1900-tallet fremla Salin den første systematiske gjennomgangen av dyreornamentikkens stilperioder og typologi. Denne kronologien, som fortsatt kan sies å ha gyldighet i dag, danner siden grunnlaget for videre forskning for både Mogens Ørsnes (1966) og Gunther Haseloff (1981).

Selv om man nå hadde innsett at dyreornamentikken kunne være et viktig verktøy med tanke på datering og kronologier ble det fortsatt viet lite interesse for dypere forskning på selve ornamentikken, da det stort sett var allment antatt at dens eneste hensikt var å være visuelt tiltalende (Høiland Nielsen & Kristoffersen 2002:15-62). Et av de første til å utfordre denne tanken var Haakon Shetelig som i 1920 foreslo at ornamentikken hadde en betydning, men at denne lå i mønstrenes helhet og ikke i enkeltmotivene (1920:244). Også Eva Nissen Meyer, Bjørn Hougen og Egil Bakka delte etter hvert denne oppfatningen om at ornamentikken kunne ha en betydning og foreslo at ornamentikken hadde tilknytning til det magiske eller religiøse (Nissen Meyer 1934:86-87, Bakka 1979:247), eller at det kunne hatt en politisk hensikt (Hougen 1942:149). Selv om stadig flere forskere åpnet for at dyreornamentikken hadde en hensikt, var det først rundt slutten av 1970-tallet at det ble mer eller mindre godtatt at den har hatt en sosialt meningsbærende funksjon, samt vært brukt aktivt for å signalisere status, sosiale relasjoner, gruppetilhørighet og etnisitet (Bente Magnus 2002:116). Dette åpnet for en økende interesse i dyreornamentikkens kognitive betydning (Maria Domeij Lundborg 2006:39) og kontekst utover 2000-tallet. I nyere tid er det uten tvil Siv Kristoffersen (2000) Karen Høiland Nielsen (2002) og Lotte Hedeager (2011), som er mest aktive innen forskningen på dyreornamentikken og temaer som sosial signalisering av status eller tilhørighet, identitetsskaping og mytologisk eller kosmologisk betydning som står sentralt.

2.2.2 Dyreornamentikkens kontekst

Dyreornamentikken oppstår rundt 400-tallet som følge av de politiske, sosiale og mentale forandringen som oppstår i store deler av Europa når det vestromerske riket kollapse

(Hedeager, 2004:219). I løpet av 800 år går den skandinaviske dyrestilen gjennom en rekke ulike stilepoker. I de tidligste stilene finner man impulser fra både romerske og orientalske områder, men etter hvert blir stadig flere elementer fra andre områder inkludert og det blir derfor også vanskeligere å avgjøre hvor stilene har sin opprinnelse. Mens de to første skandinaviske stilartene (Sösdalastil og Nydamstil) i stor grad består av geometrisk eller planteornamentikk med innslag av dyreornamentikk er det først ved Salins stil I rundt 470-tallet at den rene germanske dyreornamentikken oppstår. Den tidlige og rene dyreornamentikken anvendt under Stil I har et sterkt regionalt preg og blir i stor grad tilknyttet eliten og elitegjenstander som f.eks. relieffspenner, men man finner den også på annet draktutstyr som knapper og beltespenner, tekstiler, lær og enkelte sverd med tilhørende remspenner, samt i depotskatter (Høiland Nielsen, 1997:130, Bente Magnus, 2002:112). På bakgrunn av dette argumenterer Siv Kristoffersen for at gjenstander dekorert med Stil I har vært aktivt brukt i sosial og politisk sammenheng i vest- og sørvest-Norge. Videre hevder hun at bruken av denne stilen på sverd eller sverdskjedemunnblikk funnet i våpengraver har vært uttrykk for en felles germansk identitet (Magnus, 2002:109). Også britiske Colin Shepherd som har studert Stil I i europeisk sammenheng har argumentert for at stilen hørte med i en ideologisk «pakke» som introdusert samtidig som samfunnet utviklet seg fra stammesamfunn mot kongedømme i nord- og nordvest-Europa. Hensikten med Stil I var derfor å styrke den nye sosiale strukturen (Shepherd 1998:52).

Med utgangspunkt i Høiland Nielsen, Kristoffersen og Shepherds konklusjoner har Magnus oppsummert følgende:

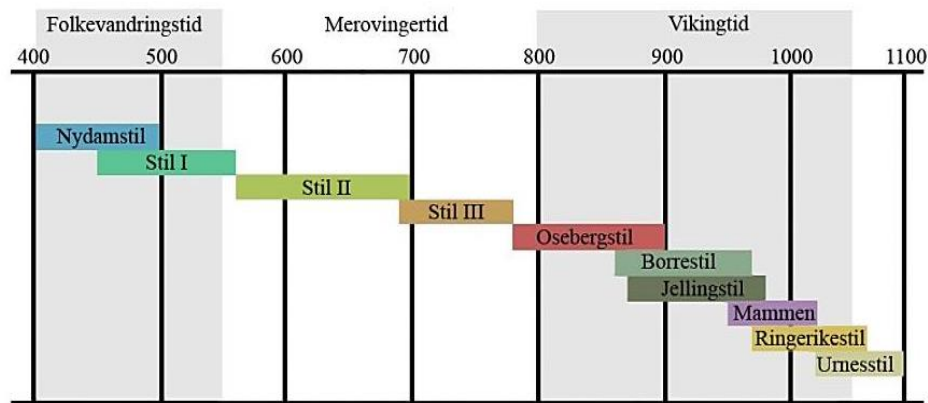
«Dyrestilen ble skapt og anvendt på helt bestemte gjenstander som ble brukt aktivt av den germanske eliten som ledd i rituell kommunikasjon som signaliserte sosiale relasjoner, gruppetilhørighet og etnisitet. Dyreornamentikken ble et ledd i elitens ideologi og sosiale konkurranse om makt og legitimering av makten». (Magnus 2002:116)

Mot slutten av jernalderen er ikke dyreornamentikken kun forbeholdt samfunnets øverste elite og man finner ornamentikken på en rekke gjenstander, deriblant vevd inn i tøy, innrisset/malt på stein og skåret i treverk. I overgangsfasen mellom jernalder/hedendommen og middelalder/kristendommen finner man også treskjæringer med dyreornamentikk på en rekke elementer som kan tilknyttes de eldre stavkirkene (Fig. 3).

I løpet av jernalderen har dyreornamentikken preget en rekke gjenstander som personer fra ulike samfunnsjikt har sett og interagert med jevnlig. Hvorfor dyreornamentikken avtar og siden opphører etter flere hundre år i bruk kan forklares med en rekke årsaker. Siden stilen oppsto som følge av samfunnsmessige og politiske forandringer kan også dette være en forklaring på hvorfor den forsvinner. I overgangsfasen mellom hedendom og kristendommen skjer det en stilistisk forandring ved at ranker og plantemotiver blir et av de mest sentrale motivene, samtidig som de hybride dyr/menneske-figurene forsvinner (Smådahl 2005:142). Rundt midten av 1100-tallet avtar bruken av dyreornamentikk og i de følgende årene forsvinner den. Hedeager har foreslått at denne utviklingen skjer som følge av at dyreornamentikken etter hvert ikke er meningsbærende siden budskapet eller konteksten dyreornamentikken opererte innen ikke var kompatibelt med den nye troen eller de sosiale og politiske forandringene som religionsskiftet medførte (Hedeager 2004:220, Hedeager 2011:65). Som jeg vil komme tilbake til i kapittel 4 er mange av tolkningen bak dyreornamentikkens motivvalg begrunnet med at motivene avbildet dyr som ofte blir nevnt i sagaene eller kan knyttes til hedenske ritualer (*seid*). På bakgrunn av dette virker det sannsynlig at dyreornamentikken i stor grad mistet betydningen ved overgangen til kristendommen, men siden (noen elementer av) dyreornamentikken fortsetter i en periode etter kristningen er Maria D. Lundborg av motsatt oppfatning. Hun mener denne overgangsfasen kan vise at ornamentikkens symbolikk i den siste stilperioden ikke er enestående for det hedenske samfunnet, men også har fungerer i en kristen kontekst (Lundborg 2006:43). Hvorvidt det er mulig å spore dyreornamentikken og da spesielt ansiktsmotivene vil jeg komme tilbake i 3. kapittel.

Figur 3: Utsnitt av portalen på Borgund Stavkirke (ca. 1150-1200), som er prydet med ornamentikk fra overgangsperioden mellom jernalder og middelalder. Tegning av J.C. Dahl 1837.

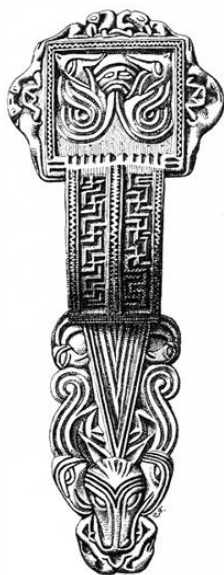
Figur 4: Tidslinje over de ulike stilperiodene innen den nordiske dyreornamentikken.
Egen grafikk

2.3 Dyreornamentikkens stilepoker

Materialet i denne oppgaven er grovt spredt over en periode på 600 år, noe som innebærer at ornamentikken på gjenstandene tilhører ulike stilepoker (Fig.4). I dette underkapitlet vil jeg fokusere nærmere på de ulike stilene både med tanke på datering, opprinnelse og karakteristiske trekk. Siden det ikke finnes materiale fra den tidlige Sösdalastilen (ca. 400-tallet) er denne stilen ekskludert fra den følgende redegjørelsen. I tillegg vil også redegjørelsen for de to siste stilepokene, Ringerike- og Urnes-stil, være forkortet og mer generell siden dyreornamentikken i stor grad opphører i denne perioden. Flere av stilepokene er delt inn i flere underperioder, men det vil ikke bli gått nærmere inn i detaljene på dette med mindre det er relevant.

2.3.1 Nydamstil

En av de eldste stilepokene er Nydamstilen som utviklet seg over 400-tallet. Navnet stammer fra et offerfunn fra romertiden i Nydam mose i Slesvig, Danmark, hvor det blant annet ble funnet en rekke dekorerte gjenstander, samt en båt på nesten 14 meter (Solberg 2010:140). Stilen var utbredd over hele Europa men det har vist seg vanskelig å spore hvor den opprinnelig stammer fra siden stilen inneholder en rekke elementer fra blant annet romersk og asiatisk ornamentikk. Basert på den artistiske og tekniske utformingen har det likevel blitt foreslått at stilen stammer fra Skandinavia og gjerne områder som Jylland, de danske øyer, Sør-Sverige og Sør-Norge (Hedeager 2011:51, Smådahl, 2005:8). Siden germanerne tok i bruk den romerske treskjærererkunsten karveskurd, samt at mange av metallgjenstandene fra perioden ble støpt i leirformer ga dette mange muligheter både tekniske og stilistiske sett når det kom til utformingen av gjenstandene (Solberg 2010:140). Karveskurdteknikken med dekor i høyt relieff skaper en nærmest tredimensjonal effekt som følge av kontrastene mellom

Figur 5: Relieffspenne (B3543) fra Lista, Vest-Agder, med Nydam ornamentikk. I følge Hassloff (1981:85) er motivet på hodeplata basert på romerske motiver (fig. 6) Etter Gustafson 1906.

Figur 6: Hanke med ansiktsmotiv mellom delfiner fra romersk kar. Funnet ved den romerske byen Aquincum, Ungarn. Eget foto.

lys og skygger. Det er for øvrig også denne teknikken som skiller Nydamstilen fra den nærmest samtidige Sösdalastilen hvor stempelornamentikk var mest sentralt (Kristoffersen, 1997:60). Noen av de mest karakteristiske stilistiske trekkene er den strenge og balanserte sammensetning av geometriske og klassiske motiver som *meanderborder* (sikksakk mønster) og spiralornamentikk oppbygd av sterkt stiliserte plantemotiver inspirert av den romerske stilen. Denne typen motiver dominerer stilarten helt frem mot slutten av perioden når dyreornamentikk etter hvert blir stadig mer inkorporert (Fig. 5). I begynnelsen er disse dyrefigurene relativt naturalistiske, men de blir siden mer stiliserte og derfor vanskeligere å artsbestemme. Det finnes mange variasjoner i figurene som er avbildet, men ofte dreier det seg om antropomorfe figurer eller hybrider sammensatt av mennesker og dyr. I Norden blir spesielt sjøvesener et populært motiv, noe som kan spores tilbake til den provinsialromerske kulturen (Fig. 6) (Gunther Hassloff 1981:85). Selv om dyrefigurene blir introdusert har karveskurdekoren fortsatt en sentral plass på de tidlige relieffspennene som dominerer gjenstandsmaterialet fra perioden. Dyrene derimot blir ofte plassert langs kantene (derav navnet randdyr) eller på flikene eller foten av spennene (Smådahl 2005:8, Solberg 2010:141, Østmo & Hedeager 2005:255-256, Åberg 1925:82).

2.3.2 Salins Stil I

Rundt midten av 400-tallet skjer det en flytende overgang fra Nydamstil til Salins Stil I som blir den første rene germanske dyrestilen. I likhet med Nydamstilen er det vanskelig å fastslå hvor stilen har sin opprinnelse, men det er foreslått at også Stil I kan tilknyttes Sør-Skandinavia (Hedeager 2011:51), selv om den var mest utbredt i Vest-Skandinavia (Solberg 2005:356). Stilen har også flere likhetstrekk med Nydamstilen, blant annet er motivene fortsatt utformet med høyt relieff samt at enkelte stilelementer fortsatt benyttes, deriblant

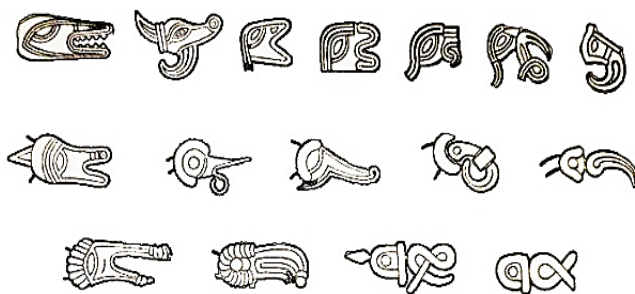
Figur 7: Relieffspenne i stil I fra Tveitane, Larvik (c11237a).
Etter Hedeager 2011

sirkelornamentikken (Fig. 7). Generelt sett forsvinner innflytelsen fra den romerske kunsten gradvis og spiralornamentikken blir byttet ut med dyremotiver som fremheves med tydelig konturlinjer på hele overflaten. I begynnelsen av perioden er dyrene gjerne halvnaturalistisk fremstilt, men mot siste fase blir de ofte svært stiliserte/abstrakte (Fig. 8). De blir også utformet med lange båndformede kropper i linjer eller trådmønstre, derav navnet *bånddyr*, og båndfletting. I tillegg er dyrefigurene ofte oppdelt slik at hode og lemmer ikke nødvendigvis er sammenknyttet til en tydelig helhet, noe som gjør det vanskelig å artsbestemme dyrene. For øvrig blir utformingen av dyrenes øyne, kjeft og de dråpeformede lår relativt uforandret over hele stil perioden (Åberg 1925:85-86, Kristoffersen 2000:266, Høiland Nielsen & Kristoffersen, 2002:22,

Smådahl 2005:9, Solberg 2005:356, Solberg 2010:141-142). Mens sjødyrene var sentral i Nydamstilen er de nå byttet ut med firfotdyr. Samtidig blir ansiktsmotiver og menneskefigurer også stadig mer brukt og et sentralt motiv er «maske mellom dyr»-motivet (Fig. 9) som er inspirert av et opprinnelig senromersk motiv. Stil I finnes på en rekke gjenstander som f.eks. relieffspenner og andre draktspenner, sverd/sverdskjedebeleslag og gullbrakteater av type D). Det er ingen spor av standardiserte former eller masseproduksjon, og siden alle gjenstandene bærer preg av høy kvalitet både artistisk og teknisk kan man anta en sammenheng mellom stilarten og samfunnets elite (Kristoffersen 2000:266, Solberg 2005:536 2010:142),

2.3.3 Salins Stil II

På 560-570-tallet oppstår Salins Stil II. Siden ornamentikken i stor grad preges av innovasjon

Figur 8: Utviklingen av hoder gjennom Stil I.
Etter Salin 1904

Figur 9: Sverdskjedebeleslag i gull (C25077a) med "maske mellom dyr"-motiv i fillegransteknikk
Foto: KHM

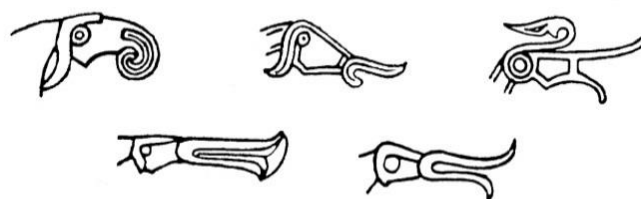
og nye mønstre har blant annet Høiland Nielsen argumentert for at Stil II ikke kan oppfattes som en videreføring av Stil I, men som en reaksjon på den. Dyreornamentikken er fortsatt i stor grad tilknyttet eliten, hvilket innebærer at man finner Stil II på en rekke statusgjenstander som våpenutstyr og rideutstyr. Senere i perioden blir stilen også anvendt på andre gjenstander deriblant smykker. Siden Stil II finnes på slike statusgjenstander er det foreslått at stilen opprinnelig ble brukt som et symbol på makt og tilhørighet innen de politiske konfrontasjonene med germansk og romersk tradisjon. Det er også foreslått at stilen kan ha blitt anvendt som et symbol for å vise avstand fra de tidligere maktene og samtidig demonstrere ny politisk makt og foreningen av de sør-skandinaviske kongerikene på 500-600-tallet. Når stilen senere tas i bruk på smykker kan hensikten ha vært å symbolisere kulturelt felleskap (Steuer 1989:101, Høiland Nielsen 1997:130-131,145)

Helhetlig sett bærer ornamentikken innen Stil II preg av å bli mer oversiktlig og organisert samtidig som impulser, trolig fra kontinentet, fører til en gjennomført symmetri som ikke har vært sett innen den nordiske dyreornamentikken tidligere. Den økende bruken av båndfletting i perioden er sannsynligvis av klassisk (Bysantinsk) opphav og vitner derfor om ytterlige impulser (Åberg 1925:97-102). Det er for øvrig denne båndflettingen som blir mest karakteristisk for stilen, og man finner den ofte med påsatt dyrehode eller av tett knyttet sammen med bånddyr slik at det er vanskelig å skille ut dyremotivene. De rene dyrefigurene blir derimot mindre framtrædende i perioden men, i motsetning til de oppløste og forkrøplede

figurene fra Stil I, blir de anatomisk hele mer gjenkjennelige (Fig. 10). Figurene fremstår som organisk sammensatt etter komposisjonsprinsipp fra båndflettingsornamentikken samt at de blir utformet med harmoniske kropper i jevne buer, gjerne i S- eller 8-talls-form. I tillegg til de kompliserte båndflettingsmønstrene er motiver som fuglehoder og villsvinhoder karakteristiske elementer for perioden (Fig. 11)

Figur 10: Åkerspenna (C4901) fra Hedmark har flere elementer som er karakteristiske for Salins Stil II, deriblant de mer naturtro villsvinene. Etter foto fra KHM.

Figur 11: Utviklingen av dyrehoder gjennom Stil II. Etter Åberg 1925.

(Smådahl 2005:10, Solberg 2010:193-194). Teknisk sett avtar relieffutformingen som har var sentral under tidligere stilperioder. I stedet blir figurene spredt over en plan overflate hvor bakgrunnen rundt linjene blir fjernet for å framheve motivene (Åberg 1925:102).

I denne perioden mister dyreornamentikken de sterkt regionale trekkene og blir tilsynelatende homogen over hele området fra Italia til Norden. På grunn av dette er det vanskelig å spore hvor stilen har sin opprinnelse. Det er for øvrig fremlagt teorier om at opphavet muligens kan spores til sør-skandinavia og Alamannerne (som hadde territorie i dagens Sør-Tyskland/Øst-Frankrike/Nord-Sveits), Langobardene i Italia eller fra sen romersk kunst. Stil II den siste stilen som er homogen over et større område. Rundt 680-tallet fører nye impulser til at Stil II videreutvikles, og i Skandinavia oppstår det en selvstendig nordisk ornamentikk Hedeager 2011:21-23, 57, Solberg 2010:194, Åberg 1925:108).

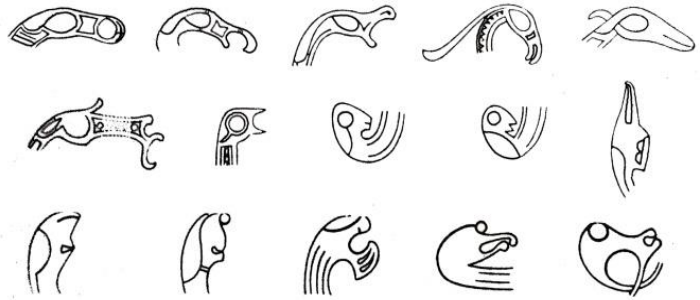
2.3.4 Salins Stil III

Som nevnt tidligere var det en omfattende irsk-engelsk misjonsvirksomhet på kontinentet rundt midten av merovingertiden, noe som førte til nye impulser også innen dyreornamentikken. I følge Mogens Ørsnes har misjonsvirksomheten resultert i en så sterk innflytelse at periodens ornamentikk må betraktes som *anglo-kontinental* eller *anglo-karolingisk*. Han påpeker for øvrig at dyreavbildningene fra det irske og det nordiske materialet er av ulik karakter, noe som understreker at det ikke dreier seg om materiell spredning fra et felles opphavssted. Selv om stilen er basert på sentral-europeiske innflytelse finnes det ingen tilsvarende stil på kontinentet. Stil III oppstår rundt overgangen til 700-tallet og blir derfor den første rene nordiske dyreornamentikken (Ørsnes 1966:239-240, Åberg 1925:108).

De båndformede dyrene består fortsatt og blir nå gjerne avbildet med kropper som består av lange buede linjer i 8-talls form (Fig. 12). Selv om dyrekroppene har blitt tydeligere og fått mer volum, er figurene fortsatt relativt abstrakte. Sammen med båndornamentikken er fuglefigurer og firfotdyr mest vanlig. Som man kan se på figur 13 blir figurene stadig mer stiliserte ettersom hode, hofter og føtter blir mer oppløste. Til tross for at ornamentikken i mange tilfeller nå blir mer uoversiktlig fremstår komposisjonen fortsatt som relativt organisert som følge av medaljonginndelingen med sirkulære felter som innrammer motivene. Dette er

Figur 12: Beslag med karakteristiske dyr med lange kropper fra Stil III. Etter Smådahl 2005.

Figur 13: Utviklingen av dyrehoder gjennom Stil III. Etter Salin 1904.

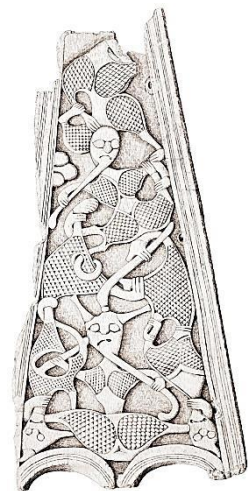
et nytt stilelement som er inspirert fra irsk ornamentikk (Solberg 2010:195, Åberg 1925:108-114).

Teknisk sett har bruken av karveskurdteknikk nesten fullstendig forsvunnet. I stedet blir det benyttet utskjæringer i flat eller svakt hvelvet toplansrelieff, det vil si at kantene rundt dekoren (relieffkantene) er skåret rett eller svakt hvelvet ned mot bakgrunnen, eller eventuelt graving (Smådahl 2005:11).

2.3.5 Osebergstil

Osebergstilen oppstår på slutten av 700-tallet og utvikler seg utover det neste århundret. Som navnet antyder er stilen oppkalt etter de mange treskjæringene fra Osebergfunnet som er datert til ca. midten av 800-tallet. Det bør for øvrig nevnes at det tidligere har vært diskutert hvorvidt Osebergstilen skal klassifiseres som en egen stilepoke eller om den skal anses som en del av Stil III (se for eksempel Arwidsson 1942 eller Ørsnes 1966). Innen norsk stilforskning later det til å være førstnevnte som er mest vanlig.

I motsetning til tidligere stilepoker er ikke Osebergstilen en homogen stil, men heller en fellesbetegnelse på en rekke samtidige stilvariasjoner. Disse variasjonene er basert på de ulike stiluttrykkene og teknikkene som er benyttet i treskjæringene på vognene, sleden og selve skipet fra Osebergfunnet. Som følge av grundige undersøkelser av ornamentikken og utskjæringene har Haakon Shetelig foreslått at Osebergstilen omfatter flere variasjoner (omtalt som stiler) som han omtaler som den «akademiske», «karolingiske» og «barokke stil», samt «skipets

Figur 14: «Tingelen» treskjæring fra innsiden av bakstavnen av Osebergskipet. Tegning av Sofie Krafft, KHM.

Figur 15: Eksempler på ansiktsmotiver i Osebergstil fra meiene på «den 4.sleden» (t.v.) og draget på Osebergvogna. Etter Shetelig 1920.

mester» og «vognens mester» etter treskjærerne (Shetelig 1920:60, 112, 121). Noen av disse variasjonene, som for eksempel den akademiske stil, viser trekk som antyder at det har vært en gradvis overgang mellom stil III og Osebergstilen. Andre stiler, som for eksempel den karolingiske stil, fremstår derimot som en bevisst motsetning til den tidligere stilepoken som følge av vesteuropeisk innflytelse (Åberg 1925:124, Shetelig 1920:261-265).

Det finnes en rekke stilistiske variasjoner mellom de ulike stiluttrykkene som faller under Osebergstilen, men det kan likevel påpekes noen generelle forandringer fra de tidligere stilartene. En av de mest sentrale forandringene er at de karolingiske dyrefigurene nå blir klart og organisk utført og får nesten en naturalistisk form. De tidligere bånddyrene blir i stor grad byttet ut med gripedyr (Fig. 14) som er et nytt dekorelement innen den skandinaviske dyrestilen, og et av osebergstilens mest karakteristiske elementer. I likhet med forrige stilperiode er fugler og firfotdyr fortsatt vanlige motiver. Et annet velbrukt motivelement i perioden er ansiktsmotivene (Shetelig 1920:101). Både menneskeansikter og mer antropomorfe/hybride figurer blir fremstilt enten relativt naturalistisk, oppløst eller som knutefigurer (Fig. 15). Mens noen av de tidligere dyrefigurene (samt figurer fra skipets mester) har kropper som dannet bånd, løkker eller spiraler, har de nye gripedyrene kortere og mer kompakte kropper som danner knuter som følge av måten de biter eller griper tak i hverandre. Opprinnelsen til disse gripedyrene kan trolig spores tilbake til angelsaksisk metallarbeid (Smådahl 2005:12). Et annet trekk er at de jevnt buede linjene fra tidligere perioder nå gjerne blir kombinert med, eller erstattet av, rette linjer som krysser hverandre og danner geometriske former og symmetri på overflaten.

2.3.6 Borrestil

Osebergstilen forblir aktuell frem til overgangen til 900-tallet, men allerede i siste halvdel av 800-tallet oppstår Borrestilen. Navnet stammer fra en rekke bronsebeslag som ble funnet i en skipsgrav fra et av landes kanskje største og mest monumentale gravfelt fra perioden, lokalisert på Borre i Vestfold.

Det er vanskelig å fastslå hvor stilen har sin opprinnelse, men den består trolig av en blanding

av elementer fra ulike opphav. Et at de mest karakteristiske trekkene for Borrestilen er bruken av båndfletting (Fig. 16). Slike båndflettinger var som tidligere nevnt et vanlig motiv både på kontinentet og de britiske øyer. Der er derfor foreslått at de nord-engelske båndflettingen danner utgangspunktet for Borrestilen. For øvrig preges denne stilepoken også av at en rekke særskandinaviske elementer blir inkludert i dyreornamentikken, deriblant ringkjeder og kringløløkker. Også disse blir sentrale stilelementene i perioden. Både firfotdyr, gripedyr og andre dyrefigurer forekommer under Borrestilen. Selv om man fortsatt kan se noen paralleller til utformingen av dyrekropper i knutemønster fra Osebergstilen, får gripedyrene nå formet i kringløløkker eller forvridd (Horn Fuglesang 1981:80, 74-75, Solberg 2005:359).

Figur 16: Bronsespenne (c4640) fra Romerike i Borrestil. Foto KHM

Et annet stilistisk trekk som kommer til syne i denne perioden er utformingen av dyrenes hode. Både gripedyrene, ansiktsmotivene og andre dyrefigurer blir nå ofte utformet med et relativt trekantet ansikt med et til dels tydelig snuteparti (Fig. 17) og runde ører. Selv om disse dyrene er plastisk fremstilt er det problematisk å artsbestemme dem, noe som fører til at de ofte blir omtalt som «borredyr».

Teknisk sett er heller ikke denne stilen enhetlig, men kan deles inn i to parallelle retninger som viser en rekke variasjoner innen både motivvalg og utforming. Enkelte gjenstander er fremstilt i kraftig relieff og kan gjerne fremstå som en fortsettelse på den barokke Osebergstilen, mens andre gjenstander derimot har et flatere relieff som heller fremhever mønstrene på de opphøyde flatene. I tillegg blir også den langt mer sofistikerte filigransteknikken ofte anvendt i denne perioden (Smådahl 2005:13). Mens mange av de typiske gjenstandene fra tidligere stilperioder er støpt og/eller utskåret i grovt relieff innebærer filigransteknikken at perletråd i edelt metall, ofte gull, blir lagt på overflaten av gjenstanden eller at gjenstanden blir bygd opp trådarbeid og eventuelt andre små deler. Uansett hvilken utforming

Figur 17: Trefliket spenne (C16875) fra Løten, Hedmark, med borredyr på flikene. Foto: Eirik Irgens Johnsen

som er brukt krever filigransteknikken langt mer ferdighet, presisjon og kontroll på varmebruk.

2.3.7 Jellingstil

I likhet med forrige stilepoke oppstår det også en periode med overlapping av Borrestil og Jellingstil, noe som tydelig kan ses i enkelte gravfunn datert til første halvdel av 900-tallet, deriblant Gokstadfunnet. I denne storgraven ble det funnet både enkeltgjenstander som tilhører hver stilperiode, samt gjenstander som er dekorert med en kombinasjon av Borrestil og Jellingstil.

Perioden er navngitt etter dekoren på et lite beger, kjent som Jellingbegeret (Fig. 18), som er funnet i en av de store gravhaugene på Jylland, Danmark, som trolig er reist over den danske kongen Gorm den gamle (ca. 900-920 – 958). Jellingstilens oppkomst rundt år 860/70 er tolket som en videreføring av enkelte av Borrestilens elementer, deriblant de mer løse dyr-/ranke-motivene, som nå danner grunnlaget for en helhetlig sett mer oversiktlig og lettforståelig ornamentikk (Fuglesang, 1981:83). Det er foreslått at Jellingstilens elegante flatestil og motiver kan minne om, eller ha tilknytning til, Stil III og derfor vise gjennomgående stiltrekk som har bestått over lengre tid (Åberg 1921:71, Solberg 2005:360). Videre er det også argumentert for at dette videre nye impulser fra irsk eller orientalsk-bysantinsk ornamentikk (Smådahl 2005:14, Åberg 1921:71).

Motivmessig er Jellingstilen ganske ensartet. Kringleløkkene og bruken av geometriske former fra forrige periode består fortsatt men, som nevnt, i en løsere komposisjon (Fuglesang 1981:83). Dyrefigurene blir fremstilt med runde hoder med tydelig snuteparti og nakketopp, samt jevnt buede båndformede kropper som danner løkker og snor seg i en S-form. I tillegg har bånddyrene også for- og bak-ben som er dekorert med lårspiraler (Smådahl 2005:14).

Teknisk sett er ikke karveskurdteknikken og tydelig relieff like mye brukt i denne perioden,

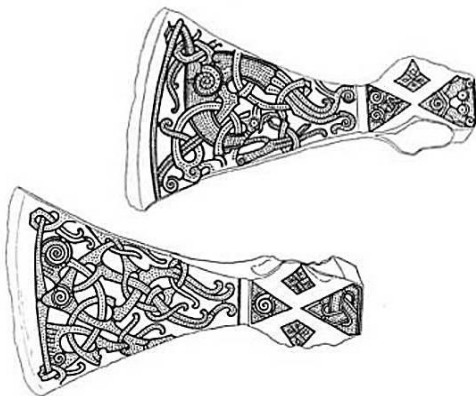
*Figur 18: Dekoren på begeret fra Jelling som har gitt navn til Jellingstilen.
Etter Solberg 2010.*

og mønstrene er heller fremhevet med tydelige konturlinjer som gjør ornamentikken mer endimensjonal.

2.4.8 Mammenstil

Jellingstilen forblir i bruk frem til slutten av 900-tallet, men allerede rundt år 950 oppstår Mammenstilen. Perioden er navngitt etter den omfattende sølvdekoren på en jernøkse (Fig. 19) som er funnet i en rikt utstyrt grav fra Mammen, Danmark, som er datert til ca. år 970. Selv om Mammenstilen er godt utbredt i Danmark og heller sjelden innen det norske materialet er den likevel ansett å ha vært en fellesskandinavisk stil. Helhetlig fremstår stilen som en videreutvikling av Jellingstilen, men selv om det antas at stilen er utviklet i Danmark finner man også en rekke elementer av både skandinavisk, europeisk og orientalsk opprinnelse. Stilistisk sett består bånddyrene som har vært en del av dyreornamentikken siden midten av 400-tallet/Stil I fortsatt, men kroppene blir mer kompakt. Også Jellingstilens rankeornamentikk blir videreutviklet under Mammenstilen ved at rankene får flere tydelige blader samtidig som de danner et asymmetrisk og mer dynamisk mønster. Et av de nye og mest tydelige karaktertrekkene for perioden er den nye helhetsformen og den organiske måten å fremstille dyrefigurene. Både firfotdyrene, fugler og den karakteristiske løven i typisk Mammenstil slik som sett på f.eks. Jellingsteinen (Fig. 20) blir nå langt mer naturlige enn tidligere. Også i denne stilepoken blir motivene fremhevet med tydelige konturlinjer. Selve figurene er ofte uthevet med prikker eller streker mens bakgrunnen til kontrast fremstår som åpen og blank. (Fuglesang 1981:83-84,88-90, Solberg 2010:234).

Som nevnt tidligere blir planteornamentikken stadig mer vanlig i tiden rundt religionsskiftet. Både det helhetlige materialet i Mammengraven og ornamentikken på en av Jellingsteinene og Mammenøkse inneholder en rekke elementer som kan tilknyttes både hedendommen og

*Figur 19: Den danske Mammenøkse som har navngitt perioden er også dekorert med et ansiktsmotiv på den ene siden.
Fra natmus.dk/*

*Figur 20: Jellingsteinen er dekorert med firfotdyr og ranker i klassisk Mammenstil.
Etter Fuglesang 1981.*

den nye religionen. Selv om dette gir et tvetydig tolkningsgrunnlag viser det at den tradisjonelle dyreornamentikken forblir vanlig i den første perioden etter kristningen men at de snart blir erstattet av planteornamentikk

2.4.9 Ringerikestil og Urnesstil

Ringerikestilen og Urnesstilen anvendes henholdsvis mellom slutten av 900-tallet og tredje kvartal av 1000-tallet, og ca. 1020 til 1100. Dette innebærer at førstnevnte blir jernalderens siste stilperiode, mens sistnevnte ligger i overgangsperioden til middelalder og blir siste stilfase med nordiske dyreornamentikk. Ringerikestilen, som trolig er av dansk opprinnelse men med impulser fra Tyskland og England, er oppkalt etter steintypen Ringerikssandstein som en rekke av de norske billedsteinene med denne typen ornamentikk er laget av (Horn Fuglesang 1981:90, Solberg 2010:234). Urnesstilen derimot er navngitt etter utskjæringene på den første stavkirken på Urnes i Luster, Sogn og Fjordane. Stilens opprinnelse er usikker, men der er foreslått at Urnesstilen er en skandinavisk nyskapning som har tatt utgangspunkt i Ringerikestilens motiver men samtidig inkludert bånddyrene og løkkekomposisjoner fra Jelling- og Mammenstil (Horn Fuglesang 1981:106).

Et fellestrekk for begge stilene er at man nå i stor grad har byttet ut dyrefiguren med ranker. Karakteristisk for Ringerikestilen er bruken av både korte blader og smale ranker om hverandre i asymmetriske klynger, spiraler eller jevne buer som omkranser dyrekroppene. De tidligere firfotdyrene består også i begge perioder, men med noe ulik utforming (Fig. 21 & 22)

Figur 21: Vindfløy i bronse (C23602) fra Heggen kirke, Buskerud, som er prydet med firfotdyr i Ringerikestil. Etter foto, KHM

Med bakgrunn i motivene blir det tydelig at Ringerikestilen har hentet inspirasjon fra vesteuropeiske kristne manuskripter, noe som tyder på at stilen har blitt utformet i et miljø med nær kirkelig tilknytning. Det er også trolig at Ringerikestilens spredning til en viss grad hadde sammenheng med kristendommens utbredelse. Urnesstilen, som nå preges av et karakteristisk flerløkkesystem hvor løkker i buer eller 8-tallsform krysser hverandre, er derimot en ny komposisjonsform som oppstår i Skandinavia under Urnesstilen (Horn

Fuglesang 1981: 90-103, Solberg 2005:360).

2.5. Oppsummering

Som sett skjer det en rekke endringer i jernalderens samfunn som følge av både teknologiske fremskritt og utenlandske impulser. Den mest sentrale endringen dette medfører er at samfunnsorganisasjonen utvikler seg fra å være et stammesamfunn til å bli sammensatt av flere småkongeriker. Det er antatt at det har vært etablert rundt 15 kongedømmer spredt mellom Lofoten, Stavanger og Oslo. I tillegg til å være overhode for økonomisk fordeling hadde høvdingen også rettslig makt og fungerte som en religiøs leder.

*Figur 22: Utskjæring av firfotdyr fra Urnes Stavkirke, Sogn og Fjordane., som stilepoken har fått sitt navn etter
Foto: Nina Aldin Thune*

Til tross for at Norge kan anses som å være i «utkanten av verden» i denne perioden er det klare bevis for kontakter med både kontinentet, deriblant Romerriket, og angelsaksisk område. Denne kontakten kommer blant annet til syne i gravmaterialet, men også gjennom dyreornamentikken som i første del av jernalderen er felles for det germanske området. Som følge av gravfunn hvor det er funnet statusgjenstander som er prydet med tidlige stilarter, som for eksempel Salins Stil I og Stil II, er det argumentert for at dyreornamentikken var forbeholdt samfunnets elite frem til 700-tallet. Som også nevnt har det vært stor diskusjon vedrørende dyreornamentikkens funksjon og betydning, men i dag er det enighet om at ornamentikken har fungert som et kommunikasjonsmiddel. Dette medførte at de forskjellige stilene kan oppfattes som en indikator på makt, politisk tilknytning og, etter hvert, felles kultur i et samfunn som stadig undergikk store endringer.

Bruken av ansiktsmotiver oppstår allerede i eldre jernalder og det er foreslått at enkelte ansiktsmotiver er basert på den romerske ornamentikken. Til tross for at Romerriket falt og at de ulike stilepokene blir påvirket av en rekke kulturer, består ansiktsmotivene i den Skandinaviske ornamentikken, noe som indikerer at motivet har en betydning som fungerer over tid. Det bør likevel påpekes at meningen bak de ulike motivene i dyreornamentikken trolig forandret seg i takt med den sosiale organisasjonen og nye impulser i de ulike periodene.

3. Presentasjon av materialet

Det finnes et variert utvalg av gjenstander dekorert med ansiktsmotiver som ligger til grunn for denne studien. Som nevnt i første kapittel er materialet geografisk begrenset til dagens Norge og tidsmessig til norsk jernalder.

Allerede under de innledende undersøkelsene til denne studien ble det klart at det ikke eksisterte et høyt antall gjenstander med menneskelige ansiktsmotiver til tross for de brede utvelgelseskriteriene både tidsmessig og geografisk. Av denne grunn er det ikke fokusert på en bestemt gjenstandstype, men alle gjenstander uansett type er inkludert så lenge motivet passet med kriteriene som vil bli presentert i følgende avsnitt, og at det var tilstrekkelig informasjon om gjenstanden tilgjengelig. Videre i dette kapitlet vil det også bli redegjort for hvordan materialet er innsamlet og den geografiske og tidsmessige distribusjonen. Deretter vil jeg gå nærmere inn på detaljene om de ulike ansiktsmotivene som er mest brukt innen dyreornamentikken.

Før man går i gang med denne presentasjonen av materialet er det for øvrig nødvendig å redegjøre for hvordan gjenstandene er kvantifisert. Siden en rekke gjenstander er kopiproduserte, deriblant de ovale spennene som vanligvis blir funnet i identiske par sammen, kan dette påvirke både antall og distribusjon. For å unngå at den følgende gjennomgangen skal gi et skjevt bilde vil de identiske parene fra samme funn omtales som en gjenstand om ikke annet er presisert. Med andre ord vil et funn med f.eks. to identiske ovale spanner og en annen gjenstand med ansiktsmotiv fremstå som to gjenstander. I tilfeller hvor det derimot er funnet to ovale spanner som ikke er tilnærmet identiske vil de bli regnet som to gjenstander. Det finnes også noen tilfeller hvor det er funnet identiske smykker i samme funn, men siden det ikke er vanlig å finne smykker i par vil de bli regnet som to gjenstander.

3.1 Utvalgelse av gjenstander

Som påpekt i forrige kapittel vil denne teksten fokusere på ansiktsmotiver som kan tolkes som mennesker innen den norske dyreornamentikken. Siden stilartene gjennom jernalderen varierer mellom både naturlige, stiliserte, abstrakte og antropomorfe fremstillinger er det nødvendig med en redegjørelse for hva som blir inkludert eller ekskludert. Målet med denne gjenstandsutvelgelsen er å skille ut og redegjøre for de gjenstandene som kan ha hatt samme betydning og hensikt.

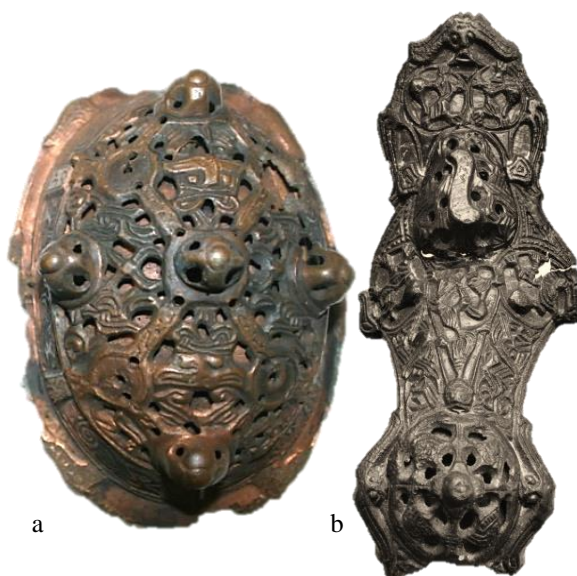

Figur 23: Eksempel på to anheng med naturalistiske (a: C35124a, Hedmark) og mer stiliserte ansiktsmotiver (b: S6975a, Rogaland), samt oppløste og minimale ansiktsmotiver fra en trefliket spenne og et sverd (c: T18198k, Møre og Romsdal, d: C39278a Telemark).
Foto: b: AMS, a, c-d: egne foto.

• Mennesker og dyr:

Det viktigste kriteriet er at det ikke skal være noen tvil om at de avbildede motivene skal kunne tolkes som et menneskeansikt. På grunn av den omfattende bruken av profilansikter på braketeater er det også valgt å fokusere på ansiktsmotivene som er fremstilt *en face*, og ikke i profil. Disse ansiktsmotivene blir i noen få tilfeller naturlig fremstilt men det er langt vanligere med en helt eller delvis stilisert fremstilling (Fig. 23a-b). Utover dette finner man også de veldig oppløste ansiktene som kun består av enkle ansiktstrekk (Fig. 13c-d) men som fortsatt uten særlig tvil kan oppfattes som menneskeansikter. En annen type oppløste og stiliserte ansiktsmotiver som også faller innenfor denne tekstens rammer er ansiktene som

man finner på ovale spenner av typen Rygh 652 og R. 654, samt likearmede spenner (Fig. 24).

Figur 24: Oval spenne (C10250) og fragment av likearmet spenne (C2729) med ansiktsmotiver.
Foto: a: eget foto, b: unimus

En annen type ansiktsmotiver som ikke vil bli inkludert her er ansiktsmotivene som har dyrelignende trekk som f.eks. tydelige ører plassert på toppen av hodet (Fig. 25a).

Mange av disse figurene blir gjerne omtalt som hybrider siden de har tydelige trekk fra både dyr og menneske (Fig. 25b) og, som jeg kommer tilbake til i kapittel 4, blir de gjerne tolket i lys av det uklare og grenseoverskridende forholdet mellom

Figur 25: Eksempler på motiver som blir ekskludert. a: sverdhandtak med tre ansiktsmotiver med ører (C1083) og b: trefliket spenne med borredyr (S1656).
Foto: a: eget foto, b: Terje Tveit.

Figur 26: De to første gjenstandene (a: B8830 og b: C57914) har ansiktsmotiver som vil bli inkludert. Det siste (TS13785.248) motiver blir derimot for abstrakt og oppløst og derfor ekskludert.
Foto: a: eget foto, b: Mårten Teigen, c: Julia Holmen Dammann

menneske og dyr i den norrøne kosmologien eller sjamanismen. Man kan ikke utelukke at ansiktsmotivene av mennesker og hybrider nødvendigvis må ses som to radikalt forskjellige motiver, men siden det finnes et langt mer omfattende materiale med slike hybridmotiver samt at de allerede har vært gjenstand for flere studier tidligere vil de ikke bli inkludert her. Et annet motiv som blir ekskludert på samme grunnlag er de tidligere nevnte gripedyrene/borredyrene som i likhet med andre hybrider blir avbildet med tydelige snuteparti runde ører og ofte i helfigur.

• Abstrakte ansiktsmotiver:

I løpet av jernalderen varierer utformingen på de ulike motivene stort. I enkelte tilfeller er helfigurer redusert til kun hoder, mens ansiktene blir redusert til helt grunnleggende ansiktstrekk som munn og øyne, og gjerne uten omriss/kontur av hodet. Dette fører til at det i mange tilfeller er vanskelig å fastslå om motivet faktisk er et menneske eller ikke. Det er for øvrig ikke umulig at denne tvetydigheten var en bevist måte på å skjule motivene. Siden man må sette et klart skille for hvilke gjenstander som blir inkludert og ekskludert i denne studien er det valgt å inkludere de motivene som har ansiktstrekk som er satt opp på samme måte som de mer tydelige ansiktsmotivene fra andre gjenstander (Fig. 26 a-b). Motivene som er fremstilt veldig oppløst eller så abstrakt at det reiser tvil om de i hele tatt kan tolkes som ansikter (Fig. 26c). blir derimot ekskludert fra denne studien

Figur 27: Sverdskjodebeslag i gull (C28057) med "maske mellom dyr" motiv
Foto: Eirik Irgens Johnsen.

Figur 28: Pyramideformet beslag (s2271) fra Suldal, Rogaland, med ansiktsmotiv mellom to firfotdyr. Både skulderspiralene på firfotdyrene og fletteornamentikken avslører at beslaget er av angelsaksisk opphav. Eget foto.

• Maske mellom dyr:

Et sentralt motiv under Salins Stil I er som nevnt i kapittel 2 «maske mellom dyr»-motivet (Fig.9 og Fig. 27). Disse ansiktene er som navnet antyder bygd opp av dyrefigurer, noe som gjør at de skiller seg markant ut fra det øvrige materialet. På bakgrunn av dette er det trolig at de har hatt en annen betydning enn de andre ansiktsmotivene, og de vil derfor ikke bli inkludert her.

• Importerte gjenstander:

Det finnes et lite antall gjenstander med utenlandsk opphav som har ansiktsmotiver som dekor. Siden det er vektlagt at ansiktene skal inngå i dyreornamentikk er det kun gjenstander av angelsaksisk opphav (Fig. 28) som blir relevante. Selv om disse gjenstandene blir inkludert i den endelige katalogen vil de ikke bli behandlet eller forsøkt tolket på samme måte som det norske materialet, selv om det er trolig at motivene er adoptert til å fungere innenfor en norsk kontekst. Det er for øvrig likevel interessant å se om det er noen sammenheng eller forskjeller mellom det norske og det importert materiale.

3.2 Innsamling av materialet

Materialet som er danner denne avhandlingens grunnlag er henter fra flere ulike kilder. Allerede i studiens tidligste fase ble en rekke oversiktsverk, deriblant Oluf Ryghs *Norske Oldsager* (1885) og Jan Petersens *Vikingtidens smykker* (1928), samt den offentlige nettbaserte databasen Universitetsmusenes arkeologisamlinger (Unimus) sentral for materialinnsamlingen. Dette resulterte i drøyt 40 relevante gjenstander, noe som indikerte at studien var gjennomførbar innenfor prosjektets rammer og at materialmengden sannsynligvis

var overkommelig. Deretter begynte en mer systematisk materialinnsamling i landsdelsmuseenes gjenstandsdata-baser (Musit) og tidligere nevnte database Unimus. Til tross for at den innledende materialeinnsamlingen i noen grad var basert på bildesøk i Unimus hvor bildene i sannsynlige kategorier (som for eksempel

Museum	Ønsket	Studert	inkludert
AMS	14	14	4
KHM	36	26	12
NTNU	22	20	5
TMU	23	19	11
UIB	42	34	13
totalt	137	113	45

Tabell 1: Oversikt over utvalgte gjenstander for nærmere undersøkelse, tilgjengelige gjenstander og antall gjenstander som ble inkludert i katalogen.

”personlig utstyr”, ”smykker” og ”spenner”) ble undersøkt nærmere er dette absolutt ingen effektiv fremgangsmåte og, etter hvert som jeg fikk tilgang til landsdelsmuseenes gjenstandsdata-baser, ble det søkt på gjenstandsbeskrivelser fra katalogtekstene. Selv om dette absolutt er en mer strukturert og oversiktlig fremgangsmåte er heller ikke denne metode problemfri siden det forutsetter at vedkommende som har katalogisert gjenstanden faktisk har beskrevet den aktuelle dekoren i nærmere detalj, samt brukt de eksakte ordene som man søker på. For øvrig har Musit en praktisk funksjon slik at om man erstatter en bokstav eller en del av søkeordet med prosenttegn vil søket bli basert på de andre bokstavene og hvilke som helst bokstav(er) som befinner seg på prosenttegnets plass. På denne måten får man enkelt et bredere søk. For eksempel vil søkestrengen «ansi%t» føre til at tekster med både ordet «ansikt» og den litt eldre skrivemåten «ansigt» ble inkludert i samme resultat. Etter å ha begynt med de mest innlysende søkeordene som for eksempel «maske» og «ansikt» ble også mer upresise søkeord som blant annet «hode» og «menneske» prøvd. Disse søkene resulterte i en rekke gjenstander med tilfredsstillende beskrivelse og bilder men også et større antall gjenstander som kun hadde beskrivelser som fikk gjenstandene til å fremstå som relevante. På bakgrunn av dette ble de ulike landsdelsmuseene kontaktet med forespørsel om å få tilgang til materiale fra museets magasiner for nærmere undersøkelse.

Studieturen ble gjennomført i løpet av juni-juli 2014. Første del av turen gikk til Kulturhistorisk museum i Oslo, Universitetsmuseet i Bergen og Arkeologisk museum i Stavanger, mens Vitenskapsmuseet i Trondheim og Tromsø museum ble besøkt noe senere. Totalt sett var det 137 gjenstander (tabell 1) som fremsto som relevante å undersøke nærmere på bakgrunn av katalogbeskrivelsen. Av ulike årsaker var det enkelte gjenstander som var utilgjengelige (utlånt, konservering, tapt), slik at totalt 113 gjenstander var tilgjengelige i

Gjenstand	antall
Smykke/brakteat	9/2
Relieffspenne	25
Enkel oval s.	11
Dobbel oval s.	15
Likearmet s.	13
Trefliket s.	2
Øvrige spenner	8 (+2)
Nøkkel (frag.)	2
Skip/vogn/slede	5
Våpenrelatert	5 (1)
Øvrige gjenstander	15 (+2)
Total	112 (+5)

Tabell 2: Oversikt over antall gjenstander med maskemotiv av hver type. Importerte gjenstander i parentes.

utstillingene eller ble tatt ut fra magasinene for nærmere studie.

I mange tilfeller passet ikke ansiktene overens med utvelgelseskriteriene ved at ansiktsmotivene f.eks. var avbildet i profil, hadde mer dyrelignende ansikter eller at dekoren viste helfigurer. I noen få tilfeller var det også vanskelig å finne ansiktsmotivene som ble nevnt i katalogteksten, noe som bekrefter at det kan variere stort hva ulike forskere tolker som ansikter eller ikke. Videre var det også noen få gjenstander som ble ekskludert da gjenstanden og ansiktsmotivet var for fragmenterte eller at det var stor usikkerhet rundt gjenstandens kontekst, datering og funksjon. Dette førte til at 45

av gjenstandene som ble nærmere undersøkt ble inkludert i den endelige katalogen.

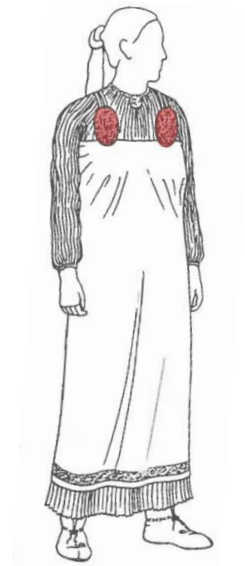
Av de 137 gjenstandene som var ønsket for nærmere undersøkelse var det også inkludert 14 gjenstander av eldre eller yngre datering samt at kirkeutstillingene på Tromsø museum, vitenskapsmuseet, Bergen museum og kulturhistorisk museum besøkt. Dette ble gjort for å anskaffe relevant referansemateriale for å sammenligne eldre/ynge utforming og om det finnes eventuelle likheter eller forskjeller med tanke på bruk av ansiktsmotiver som dekorelement over tid. Gjenstandene av yngre/eldre datering ble for øvrig ikke inkludert i den endelige katalogen.

Som følge av materialinnsamlingen i databasene, studieturen og besøk i utstillingene kom den endelige katalogen på totalt 134 enkeltgjenstander hvorav tre gjenstander er av angelsaksisk opphav. Inkludert i dette tallet finner man også 34 ovale spenner som finnes i identiske par fra samme funn slik at de, som forklart innledningsvis, blir ansett som totalt 17 gjenstander. Dette resulterer i at den endelige katalogen ble på 117 gjenstander fra 106 ulike lokaliteter/funn.

3.3 Gjenstandstyper, datering og geografisk spredning

Allerede tidlig i dette prosjektet ble det klart at det finnes et relativt begrenset antall gjenstander med menneskelige ansiktsmotiver tatt i betraktning at både den geografiske og

tidsmessige avgrensningen er ganske vid. Dette førte til at alle gjenstandstyper ble inkludert. Som tabell 2 viser er ansiktsmotivene i stor grad brukt på spenner hvorav relieffspenner, ovale og likearmede spenner er mest vanlig. Til tross for at antallet slike spenner er høyt er det ikke helt dekkende på nasjonalt nivå. I mange tilfeller blir slike kopiproduerte gjenstander omtalt med Rygh nr. i katalogteksten. Siden målet med denne studien ikke er å spore spredningen av kopiproduerte gjenstander, men heller finne ut av hvilken hensikt motivene har hatt er det ikke gjort forsøk på å finne alle disse spennene. I tillegg til spennene finner man også ansiktsmotiver på andre gjenstander som smykker, sverd og skjoldhåndtak, treskjæringer (Gokstadskipet og Osebergvogna/sledene), samt ulike beslag (tabell 2). Som tabellen viser er de aller fleste ansiktsmotivene avbildet på personlige gjenstander.

Figur 29: Forslag til hvordan kvinne drakten har vært i vikingtid. Etter Else Roesdahl 1987. Egen fremheving av spennene.

Av de 112 ikke-importerte gjenstandene er 27 stk uten kontekst, mens de resterende 85 er gravgods fra 75 ulike graver (tabell 3). Gravritualet hvor disse gjenstandene har blitt nedlagt varierer fra store skipsgraver som Oseberggraven og Gokstadgraven, store gravhauger samt mer anonyme røyser eller flatmarksgraver. Om man ser på sammensetningen av gravgods og/eller gravmonumentet hos de 76 gravene som er relevante i denne sammenhengen er det 25 graver som fremstår som spesielt rike eller bemerkelsesverdige, slik at man kan anta at de reflekterer avdødes høye status. Disse gravene er jevnt spredt fra Nordland og nedover langs vestkysten mot Vest-Agder og i Vestfold, Buskerud og Hedmark. Det er også påpekt at gjenstander som f.eks. at relieffspennene fra folkevandringstiden og de ovale spennene fra vikingtiden var forbeholdt kvinner av høy status (j.fr Solberg 2010:140) men om man ser på sammensetningen av slike gjenstander og annet gravgods og/eller gravmonumentet er det flere av disse gravene som likevel fremstår som relativt anonyme og ikke noe som har vært konstruert eller nedlagt til minne en person fra eliten. Dette beviser at sammenhengen mellom ulike gjenstander med ansiktsmotiver og markering av elite/status er et interessant tema, og det

Funnkontekst	Antall
Gravfunn	85 (2)
Ukjent	12 (2)
Løsfunn	10
Depot	1
Detektor	4 (1)
Total	112 (5)

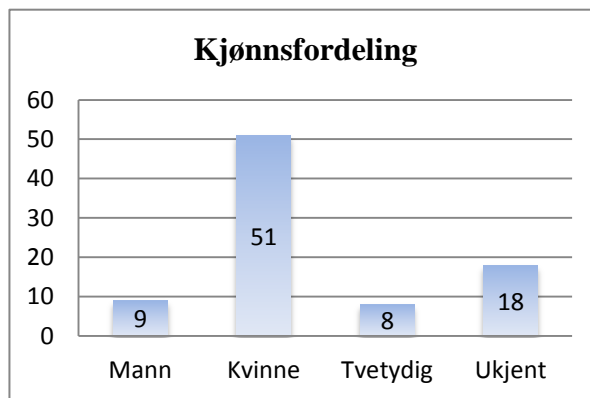
Tabell 3: Oversikt over funnkontekst. Importerte gjenstander i parentes.

vil derfor bli videre undersøkt i kapittel 4.4.

I et fåtall av gravene er det funnet osteologisk materiale som er undersøkt for blant annet å fastslå den avdødes kjønn. For øvrig finnes det andre metoder som også i stor grad kan benyttes for å fastslå kjønn, deriblant å studere sammensetningen av gravgodset da en rekke gjenstander er typiske for menn eller kvinner. En av de sikreste kjønnsindikatorne er ovale spenner som er funnet i par, da de var en sentral del av kvinnedrakten (Fig. 29) i store deler av yngre jernalder. En annen ganske sikker indikator på at den avdøde er en kvinne er forekomsten av tekstilredskaper som f.eks. spinnehjul og vevsverd. I tillegg blir også et høyere antall perler antatt å indikere kvinnegraver selv om perler kan finnes hos begge kjønn. Det er for øvrig noe vanskeligere å gjenkjenne mannsgraver da menn ikke hadde noen faste draktgjenstander på samme måte som kvinner. De sikreste indikatorene på mannsgraver blir derfor våpen og skjold (Solberg 2010:77, 223,231-232).

Noen kan være kritiske til denne binære fremstillingen av jernalderens kjønnsroller, og derfor også kritiske til at man med overbevisende sikkerhet kan fastslå avdødes kjønn på bakgrunn av gravgods (se f.eks. Sørensen 2006:105-129 om kjønn og identitet). Dette problemet blir mer tydelig når man ser på gravene hvor det er nedlagt en blanding av gjenstander som anses som typiske for kvinner eller menn. Med utgangspunkt i skriftlige kilder fra yngre jernalder fremstår det som at de tydelig adskilte kjønnsrollene var viktige for det norrøne samfunnets struktur (Arild Klockervold 2005:100-102), noe som videre fører til at tilstedeværelsen av gjenstander som er typiske for det andre kjønn åpner opp for en rekke spørsmål som hvorvidt dette skal tolkes som en fornærmelse mot avdødes karakter eller at avdøde har overtatt oppgaver som var vanlig for det andre kjønn (Sørensen 2006:107-108). Det er også foreslått at nedleggelsen av typisk kvinnegjenstander som tekstilredskaper i mannlige våpen graver ikke skal ses som en beskyldning om umandighet (*ergi*), men heller viste til at vedkommende hadde en kjønnsoverskridende rolle tilknyttet seid og sjamanisme. Gjennom skriftlige kilder, deriblant Ynglingesaga, blir det poengtert at seid og trolldom er ansett som noe som tilhører den kvinnelige sfære, men til tross for dette er krigerguden Odin også sterkt tilknyttet seid og magi uten at han blir beskyldt for å være umandig. Dette kan tolkes som at Odin, og andre seidmenn, kunne ha et sosialt akseptert ambivalent kjønnsforhold omtalt som «det tredje kjønn» (Brit Solli 2002:128-129, Rabben 2002: 83-85, 99-100).

På bakgrunn av sammensetningen av gravgods, (hvorav i de fleste tilfellene graven innehold flere kjønnsindikerende gjenstander,) osteologiske undersøkelser og andre slutninger fra gjenstandenes katalogtekst har det vært mulig å avgjøre avdødes kjønn i de fleste tilfeller (Fig. 30). Som nevnt finnes det en rekke indikatorer som antyder at avdøde har vært kvinne, men det er vanskeligere å identifisere menn. Dette fører til at 51

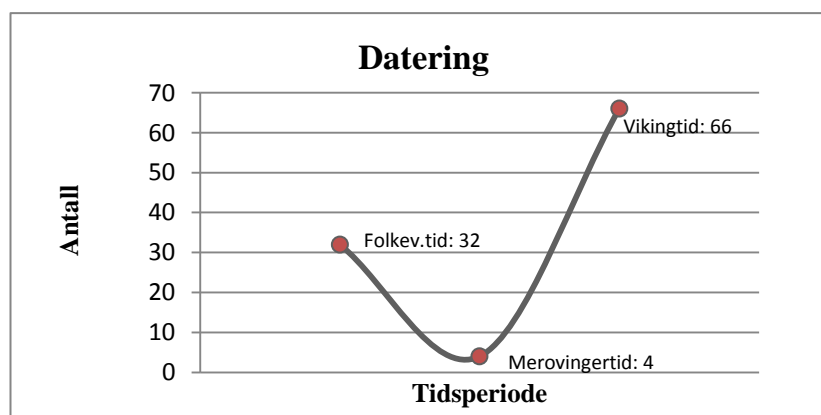

Figur 30: Antall gjenstander som kan tilskrive graver hvor det har vært mulig å fastslå kjønn.

gjenstander er antatt å komme fra kvinnegraver mens ni funn kommer fra mannsgraver. Det finne også åtte tilfeller hvor gravene har et tvetydig materiale. I flere av de eldre tolkningene er ansett som en selvfølge at disse gravene viser dobbeltbegravelse. For å ikke gå nærmere inn i debatten om kjønn, identitet og roller i jernalderens samfunn blir det ikke gjort noe forsøk på å avgjøre om disse gravene har tilhørt to personer av ulikt kjønn eller en person hvis kjønn og identitet ikke samstemmer med tradisjonell oppfattingen av jernalderens kjønnsroller/«det tredje kjønn». De resterende 18 funnene mangler tilstrekkelig informasjon til å fastslå avdødes kjønn.

Datering

Den tidsmessige spredningen av gjenstander med ansiktsmotiver som dekor er også et interessant tema. I de aller fleste tilfellene blir gjenstandenes datering presisert i katalogteksten og er da basert på typologi, kontekst eller i få tilfeller vitenskapelige

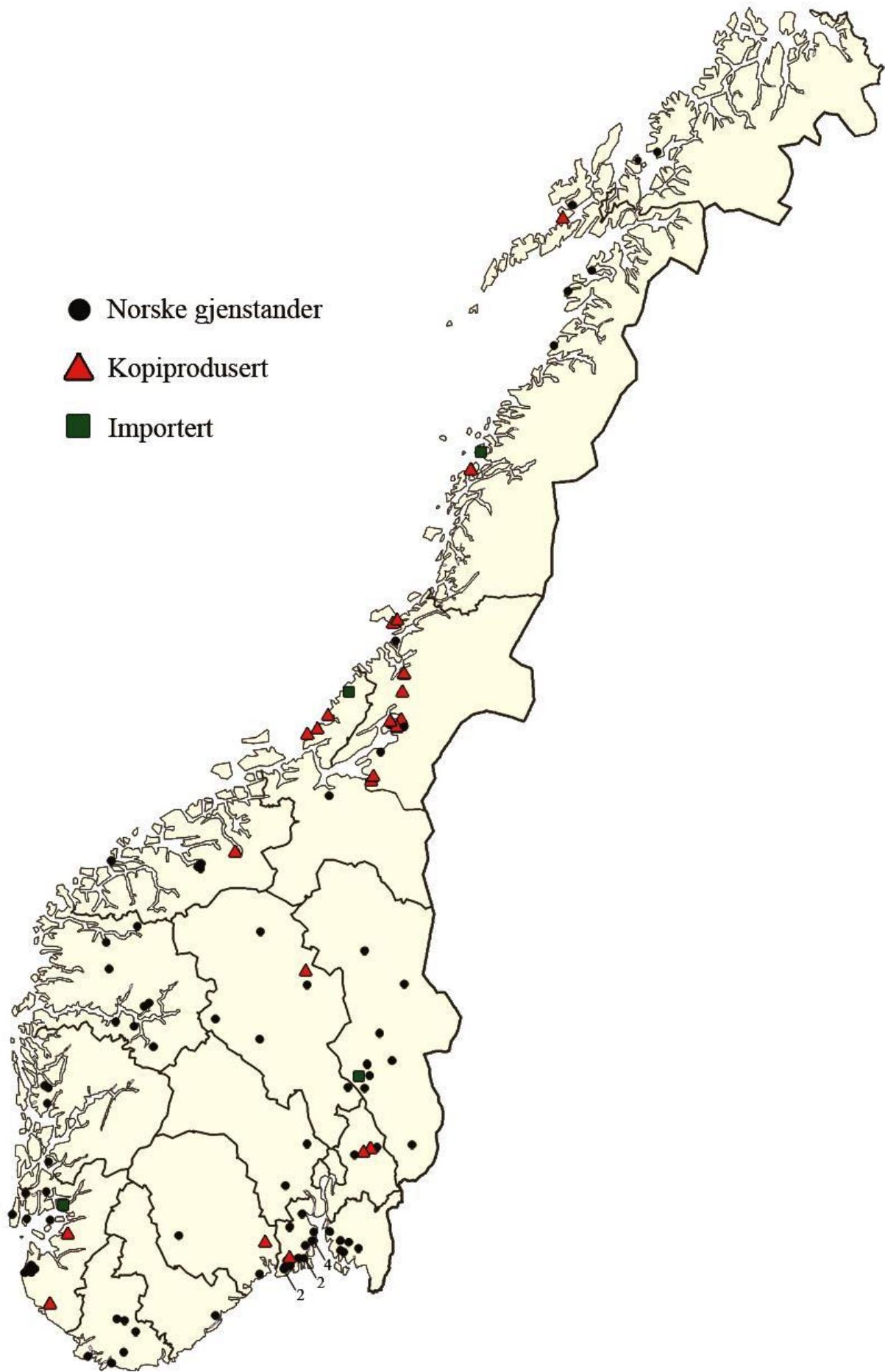

Figur 31: Datering av ikke-importerte gjenstander med ansiktsmotiver. Det høye antallet funn fra vikingtid har sammenheng med kopiproduksjonen av ovale og likearmede spenner i perioden. Om man ekskluderer disse blir antallet like over 30 unike gjenstander. I tillegg finnes ti gjenstander som ikke er nærmere datert enn eldre/ynge jernalder.

analyser/undersøkelser som allerede nevnt. I mange tilfeller er disse motivene gjerne funnet på periodetypiske gjenstander som relieffspenner, ovale eller likearmede spenner slik at det er lett å fastslå en grov datering. Som nevnt tidligere ble det ikke satt noen nærmere tidsmessig avgrensning enn norsk jernalder noe som resulterte i et variert materiale fra de fleste perioder. Som figur 31 viser det for øvrig ikke funnet noen funn fra jernalderens eldste periode, men tatt i betraktning at den germanske dyreornamentikken i stor grad ikke oppstår før 400-tallet er det heller ingen overraskelse at det eldste materialet er romersk import. Utover folkevandringstiden blir smedhåndverket mer avansert samtidig som at dyreornamentikken tiltar, noe som resulterer i en drastisk økning av antall gjenstander med ansiktsmotiver. I den følgende tidsperioden går antallet gjenstander med disse motivene markant ned, men dette trenger ikke nødvendigvis å være en indikator på at motivbruken avtar. Som nevnt i kapittel 2 finnes det et langt mer sparsommelig materiale fra store deler av merovingertid som følge av de sosiale og materielle endringene som skjer i perioden, deriblant mest viktig i denne sammenheng er forenklingen av gravskikken. Både bruken av mindre synlige graver og nedgangen i gravgods resulterer i et langt tynnere arkeologisk materiale fra merovingertid i forhold til både forrige og følgende periode, noe som gir dårligere og gjerne feilaktig tolkningsgrunnlag. I vikingtiden får man nok en gang en høy økning av gjenstander med ansiktsmotiv og, som tabellen viser, kommer over halvparten av de nærmere daterte gjenstandene fra denne perioden. For øvrig er det nødvendig å påpeke at de ovale spennene som utgjør en betydelig del av det aktuelle materialet blir en viktig del av kvinnedrakten i denne perioden. Dette leder videre til en kopiproduksjon hvor finsmedene gjerne brukte avtrykk eller voksmodeller av allerede eksisterende spenner for å lage nye støpeformer (Signe Horn Fuglesang 1992:198-199), noe som resulterer i et høyt antall relativt like gjenstander fra perioden. Om man ser bort fra de kopiproduserte ovale og likearmede spennene står man igjen med ca. 30 unike gjenstander som ble produsert i vikingtiden. Dette beviser at ansiktsmotivene ikke bare brukes på grunn av vane eller tradisjon hvor det ikke er utenkelig at motivet har beveget seg bort fra sin opprinnelige mening over tid, men at motivet fortsatt er aktuelt og relevant innen jernalderens ornamentikk.

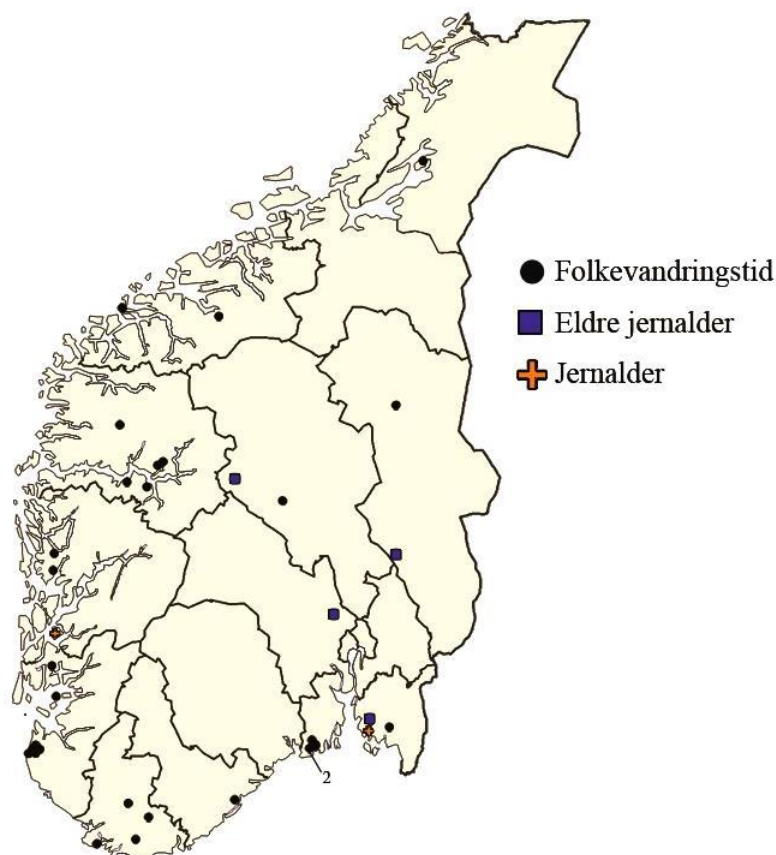
Geografisk spredning

I likhet med den tidsmessige spredningen er også den geografiske spredningen ganske variert men også her kan det gjøres noen interessante observasjoner (Fig. 32). Av de totalt 117

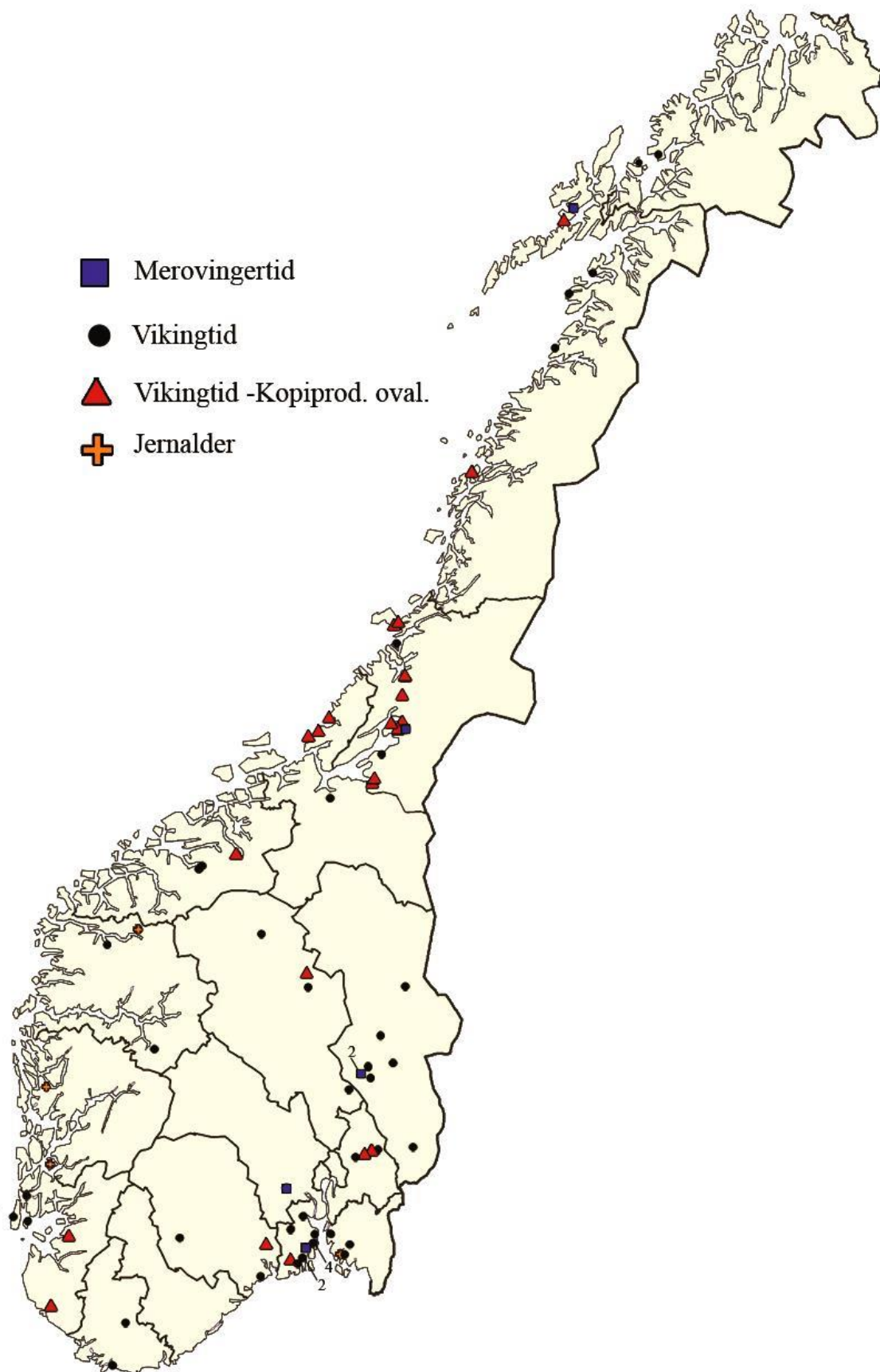

Figur32: Spredningskart over de aktuelle gjenstandene med ansiktsmotiv Kartgrunnlag: Kartverket

gjenstandene (medregnet importerte) er det hele 113 gjenstander som er registrert med koordinater eller gårdsnavn, noe som gjør det mulig å sammenfatte et nokså nøyaktig nasjonalt spredningskart. Videre er også de importerte og kopiproduserte gjenstandene uthevet ytterligere. Selv om det ikke er utenkelig at de importerte gjenstandene har blitt adoptert til å passe innen en nordisk kontekst (j.fr. Magnus 2010:46) kan man heller ikke utelukke helt at de har hatt en annen hensikt eller mening, som for eksempel symbol på status gjennom fjerne kontakter. De kopiproduserte gjenstandene er også uthevet siden de utgjør en merkbar del av materialet. Selv om det kun er de ovale spennene som er uthevet har det også vært kopiproduksjon av likarmede spennere i tilsynelatende langt mindre skala. Ettersom gjenstandene har blitt kopierte kan det postuleres at gjenstandene kan ses i forbindelse med trender eller lokal tilgjengelighet. Det kan også foreslås at kopiene bidrar til at ornamentikken gradvis mister en eventuell bakenforliggende mening. Distribusjonskartet viser at hovedvekten av gjenstander med ansiktsmotiver finnes ytterst i Oslofjorden, rundt Boknafjorden på Vestlandet og innerst i Trondheimsfjorden. Foruten disse klyngene er materialet spredt relativt jevnt utover hele Sørlandet men avtar fra Nordland og opp mot

Figur 33: Spredningskart over gjenstander med ansiktsmotiv fra eldre jernalder. Det er ingen funn nord for Trøndelag, men derimot tydelige klynger rundt Sognefjorden, Kleppe og Larvik. Importerte gjenstander er ikke inkludert. Kartgrunnlag: Kartverket

Figur 34: Spredningskart over gjenstander med ansiktsmotiv fra yngre jernalder. Materialet blir i denne perioden mer sentrert på sørøstlandet men avtar etter Nord-Trøndelag. Det er ingen funn i Finnmark. Importerte gjenstander er ikke inkludert. Kartgrunnlag: Kartverket

Finnmark hvor det ikke er gjort noen funn. Om man derimot skiller ut gjenstandene fra yngre og eldre jernalder sitter man igjen med et litt annet bilde. I eldre jernalder (Fig. 33) er mesteparten av materialet spredt langs kysten fra Trøndelag og sørover, men man finner også enkelte funn innlands på Østlandet. Selv om det ikke finnes et stort antall gjenstander fra denne perioden er det tre områder som skiller seg ut med et høyere antall gjenstandsfunn eller en tettere forekomst av gjenstander i indre deler av Sognefjorden, Larvik og Kleppe nær Stavanger. Om man studerer stedsnavnene i området finner man et interessant likhetstrekk for de to førstnevnte stedene som er kjent som henholdsvis Kaupanger/Lusakaupang og Kaupang i Skiringssal da kaupang er det norrøne navnet for handelssted. I følge skriftlige og arkeologiske kilder fremstår det som at produksjon og handelsvirksomheten i Skiringssal tiltok rundt overgangen til 800-tallet mens aktiviteten på Lusakaupang i Sogn ikke tiltok før på 900-tallet (Kulturminneplan for Sogndal kommune 2013:48, Skre 2007). Selv om de store markedene med internasjonal handel ikke tiltok før yngre jernalder er det ikke utenkelig at disse konsentrasjonene av slike funn i eldre jernalder kan ses i sammenheng med tidligere handelsteder eller produksjonssentre i mindre skala som har vært forløperen til de store handelsstedene.

I yngre jernalder (Fig. 34) skjer det flere endringer i spredningen av gjenstander deriblant at man nå finner spredte funn lenger nord og at funnkonsentrasjonene man tidligere så på Vestlandet forsvinner. Det sparsommelige materialet fra Merovingertid finner man spredt i Nordland og på Østlandet, og foruten to gjenstander fra samme lokalitet er det på ingen måte snakk om noen tett spredning. Som nevnt skjer det en økning antall funn i vikingtiden og man finner nå gjenstander i alle fylker unntatt Finnmark, Troms, Aust-Agder og Oslo. Til tross for at antallet funn går opp finner man få steder med spesielt høy funnforekomst. Områdene som skiller seg ut er blant annet Trøndelagsområdet med en konsentrasjon rundt indre deler av Trondheimsfjorden og nordover, samt sørkysten av Fosenhalvøya. Gjenstandene fra dette område er for øvrig i stor grad kopiproduserte ovale spenner og man kan finne så mange som nesten halvparten av de inkluderte ovale spennene med ansiktsmotiver her. Siden de fleste av dem er kopiproduserte og gjerne funnet i par kan dette indikere at produksjonssentret har vært i dette området. Videre sørover finner man en liten men ikke nevneverdig tett konsentrasjon av funn i Hedmark og Akershus før man kommer ned til periodens største og tetteste konsentrasjonen av gjenstander med ansiktsmotiver på kysten av Vestfold. Til tross for at Kaupang i Skiringssal var aktiv i vikingtiden og Kaupanger i Sogn var aktiv helt frem til

Figur 35: Ulike ansiktsfigurer og motiver fra Osebergvogna. A og b finnes på bukkene på vognas side mens c og d er avbildet på karmene. Etter Shetelig 1920.

mellomalderen finnes det henholdsvis få og ingen gjenstander på disse områdene i yngre jernalder.

Selv om man regner identiske ovale spenner som er funnet i par fra samme lokalitet som en gjenstand finnes det flere tilfeller hvor det er funnet flere ulike gjenstander med ansiktsmotiver i samme funn. Den største konsentrasjonen av slike gjenstander fra samme funn finner man ikke overaskende i Oseberggraven hvor det er funnet fire ulike gjenstander med ansiktsmotiver. Osebergfunnet skiller seg for øvrig også ytterligere ut fra det øvrige materialet både med tanke på gjenstandstyper og antallet ansiktsmotiver, gjerne i forskjellig utførelse (Fig. 35), på hver enkelt gjenstand. Det er også verdt å merke seg at Oseberggraven har hatt gode bevaringsforhold og er det eneste jernalderfunnet hvor det er funnet tregjenstander med ansiktsmotiver. Selv om dette kun er et par gjenstander beviser det at ansiktsmotivene også har vært anvendt innen treskjærerkunsten men at det er vanskelig og fastslå i hvilket omfang eller kontekst da slike gjenstander vanligvis ikke blir funnet på grunn av dårlige bevaringsforhold.

3.4 De bemerkelsesverdige anhengene

Under innsamlingen og gjennomgangen av materialet ble det tydelig at hengesmykkene skilte seg ut fra det øvrige materialet av flere grunner. Det mest tydelige er at det finnes et høyt antall av den ene typen anheng (Fig. 36) datert til vikingtid. Anhengene, som tidligere er blitt beskrevet som «hengesmykker i form av masker» (Grieg 1954:185), er funnet i Gloppen (B7653e) og Stryn

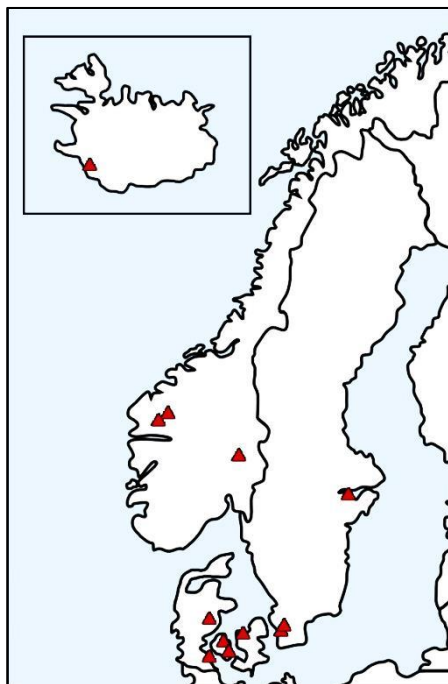

Figur 36: Anheng i bronse (b5525d) fra Stryn, Sogn og Fjordane. Eget foto.

(B5525d), Sogn og Fjordane, og Hof, Oppland (c22764a). Selv om sistnevnte er tapt og søk på museumsnummeret ikke gir noen resultater i gjenstandsdata-basen, blir anhenget omtalt i *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1943-1944* og senere av Grieg (1954). Det skal for øvrig nevnes at funnet fra Stryn inkluderer to tilsynelatende identiske anheng mens funnet fra Hof beskrives både som «hengesmykke i bronse» (oldsaksamlingen 1943/1944:24) og «et [...] sett maskeformede smykker» (Grieg 1954:188) slik at det er vanskelig å fastslå om det dreier seg om et smykke eller flere. Uansett kan man oppsummere at det er funnet minst tre slike smykker i relativ nærhet til hverandre ved Nordfjord, Sogn og Fjordane.

Det som gjør disse funnene ytterlige interessante er at det også finnes et antall gjenstander med dette motivet utenfor Norges grenser. Til sammen er det funnet minst 12 anheng, to nåler og en spenne spredt over Norge, Sverige, Danmark og Island (Fig. 37) (Allan Faurskov 2012, Michaela Helmbrecht 2013:17, Jørgen August Jacobsen 1990:170, Lamm 2007:320).

Siden det ikke har vært mulig å studere alle anhengene fra Norge nærmere og enkelte er kun

Figur 37: Spredningen av gjenstander lik Fig. 36. Tilsammen er det funnet minst 12 anheng, 2 nåler og 1 spenne. På to av lokalitetene (en hver i Norge og Sverige) er det funnet to anheng, men det er kun i Norge at paret er antatt å ha vært identiske.
Egen grafikk.

gjengitt i form av tegninger er det vanskelig å fastslå om alle de norske funnene er helt identiske og dermed kan antas å være støpte kopier fra samme kilde. De to tidligere nevnte anhengene fra Stryn (Fig. 36) er antatt å ha vært like men også her er det vanskelig å si med sikkerhet da det ene er dårligere bevart. Om man ser på alle funnene helhetlig sett (Fig. 38) har de alle store likheter, men det er også noen mindre forskjeller både med tanke på utforming og kvalitet som gjør det lite trolig at de kommer fra samme produsent. Den mest tydelige forskjellen er at enkelte er avbildet med tenner (f.eks. Fig. 38d) eller at noen har et lite dyrehode over øynene (Fig. 28a, b & g).

Det har ikke vært mulig å fastslå med sikkerhet hvor disse gjenstandene har sitt opphav fra, men på grunn av funntettheten i Sør-Sverige/Sør-Danmark er det trolig at

Figur 38: Funnene fra: A: Hof, Oppland, B: Odense, Danmark, C: nær Ranga Eystri, Island, D: Skåne, Sverige, E: (spenne) Svendborg, Danmark, F: Skåne, Sverige, G: Södermanland, Sverige, H: (nål) Holbæk, Danmark, Det skal også være funnet et anheng i Nørre Vissing, Danmark, fragment av et anheng i Uppåkra, Sverige, og en lignende nål som H i Sønderborg, Danmark.

Foto: G: Gabriel Hildebrand, Resten etter Lamm 2007.

det kan spores til dette området. Det er for øvrig interessant at smykket fra Ejby Mølle i Odense (Fig. 38B) er funnet på en boplass med norsk kleberstein og annet norsk importgods som bekrefter kontakt og vareutveksling (Jacobsen 1990:170).

Det er for øvrig ikke bare forekomsten av anheng med denne utformingen som gjør smykkene merverdige. Under materialinnsamlingen ble det tydelig at flere av smykkene er funnet i (tilnærmet) identiske par. Av 11 funn er 6 funnet i par. Dette er de tidligere nevnte anhengene fra Stryn, et par gullbrakteater fra Finnøy, Rogaland, og par sølvsmykker fra Hadsel, Nordland (Fig. 39). Selv om det ikke kan sies å være noen nevneverdig likheter mellom de ulike parene hverken i utforming, datering kontekst eller materiale er det bemerkelsesverdig at de er funnet i par. Etter å ha undersøkt andre smykker fra jernalder i kulturhistorisk museums database har det ikke vært mulig å finne noen andre smykker som er funnet i par uansett periode eller dekor. Selv om det er en interessant observasjon at smykkene med ansikter finnes i par er det dessverre ikke tilstrekkelig grunnlag til å fastslå om det er tilfeldig eller finnes en sammenheng.

Figur 39: Anhengene S6975 A & B (t.v.) og TS12308.1 & TS13785.354 fra henholdsvis Finnøy, Rogaland og Hadsel Nordland.
Foto: AMS og Julia H. Dammann, TMU

3.5 Jernalderens ansikt

Etter begrunnelsen av hvilket materiale som ble inkludert eller ikke i kapittel 3.1 blir det tydelig at fremstillingen av ansiktsmotiver varierer stort i løpet av jernalderen. Som nevnt tidligere er enkelte gjenstander masseproduserte (i den forstand man kan snakke om masseproduksjon i jernalder) og derfor utformet med like ansikter, men også på det øvrige materialet finnes det enkelte ansiktsmotiver eller ansiktstrekk som går igjen på flere gjenstander. I det følgende kapitlet vil jeg derfor redegjøre for de ulike fremstillingene og om det er noen sammenheng mellom utformingen av ansikter og geografi, gjenstandstype eller kontekst.

Ansiktsmotiver med utslått hår

Den helt klart vanligste utformingen av jernalderes ansikter er ansiktsmotivene med minimale ansiktstrekk og utslått hår. Denne fremstillingen finnes på hele 31 av 116 gjenstander hvorav de eldste kan tidfestes til folkevandringstid. Et gjennomgående trekk på de langhårede ansiktsmotivene fra denne perioden er at håret er krøllet oppover ytterst på sidene (Fig. 40). Dette trekket finnes på fire gjenstander hvorav to er tilnærmet identiske brakteater fra samme funn i Rogaland og to relieffspenner fra Møre og Romsdal som er funnet ca. 60 km fra hverandre. Det er for øvrig interessant å merke seg at denne «hårstilen» ofte blir avbildet på brakteater av type C som viser et hode i profil over et firfotdyr, samt på et lite stykke gullblikk fra Tornes, Møre og Romsdal (Fig. 41) hvis funksjon fortsatt ikke er kjent. Det er antatt at også gullblikket kan dateres til folkevandringstid, noe som også er en vanlig datering for brakteater. På grunn av dateringene er det derfor fristenede å foreslå at motivene er inspirert av motivene på brakteatene.

De 27 andre gjenstandene hvor ansiktsmotiver er fremstilt med utslått hår er alle datert til

Figur 40: Ansiktsmotiv fra brakteat (a) og relieffspenner (b) fra folkevandringstid.
Foto: a: eget foto, b: Kari Dahl.

Figur 41: Brakteat (b4258a) av type C og utsnitt av gullblikket fra Tornes, Møre og Romsdal.
Foto: a: eget foto, b: Åge Hojem.

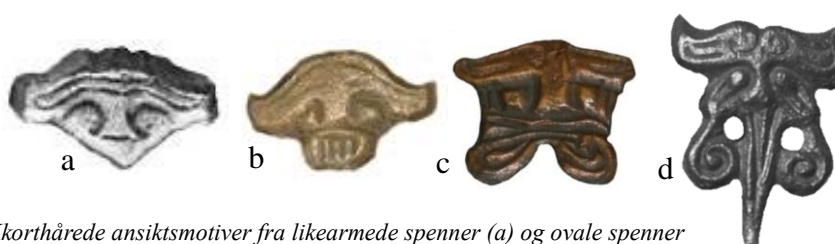

Figur 42: ansiktsmotiver fra enkle ovale spenner (a og b) og likearmet spenne (c). De ovale spennene er datert til tidlig vikingtid mens den likearmede spenna er grovt datert til vikingtid.
Foto: a og b: egne foto, c: musit

vikingtid, og finnes i stor grad på ovale og likearmede spenner. Det høye antallet kan trolig ses i sammenheng med den tidligere nevnte kopiproduksjonen av disse spennene i denne perioden. Selv om ansiktsmotivene har en relativt lik utforming er det fortsatt mulig å skille ut noe få variasjoner med tanke på lengden på håret og fremstillingen av ansiktet. Av figurene med langt (nærmest hornlignende) hår er åtte avbildet med veldig forenklete ansiktstrekk (Fig.42a) mens to er nærmest fraværende for ansiktstrekk (fig. 42b). Begge disse fremstillingene finner man på enkle ovale spenner som alle kan dateres til ca. 800-tallet, altså tidlig vikingtid. Man finner også et nærmest tilsvarende motiv med langt hår, men noe mer markerte ansiktstrekk på to av de likearmede spennene (fig. 42c).

I tillegg til de langhårede ansiktsmotivene finnes det også en rekke ansikter som er avbildet med kortere hår. I likhet med motivene over blir også disse gjerne fremstilt veldig forenklet og kan finnes på fire av de doble ovale spennene (fig. 43b), samt en av de likearmede spennene (fig. 43). Det finnes også to andre variasjoner av denne typen ansiktsmotiver hvorav den ene typen er fremstilt med bart/skjegg (fig. 43c), mens den andre typen har detaljer som er vanskeligere å oppfatte (fig. 43d). Disse motivene finnes på henholdsvis åtte og to doble ovale er benyttet på 8 og 2 gjenstander, finnes kun på ovale spenner fra sen vikingtid (900-tallet).

Den geografiske spredningen av gjenstander med denne typen motiver generelt sett viser at motivene er mest utbredt i sørøst-Norge med hovedvekt rundt Oslofjorden og Trøndelag. Det finnes for øvrig enkelte spredte funn også i Vest- og Nord-Norge. Om man ser på spredningen av hver enkelt ansiktsmotiv later det ikke til å være noen merkverdig tett konsentrasjon av noen av typene, men man kan påpeke at ansiktsmotivene med langt utslått hår og forenklete ansiktstrekk (fig. 43a og b), er funnet på seks av åtte ovale spenner fra Trøndelag.

Figur 43: Kkorthårede ansiktsmotiver fra likearmede spenner (a) og ovale spenner (b, c & d).
Foto: a, b og d: Unimus, c: eget foto.

Minimale ansikter

De fleste ansiktsmotivene fra jernalderen er gjerne enkelt fremstilt med minimale ansiktstrekk som øyne og munn eller, som vist over, enkelt fremstilt hår. I tilfellene hvor ansiktsmotivene varierer fra å være simple ansiktstrekk til å bli så oppløst at det i enkelte tilfeller grenser til hva man definerer som representasjon for et menneskeansikt, er det ikke fordelsmessig å dele materialet opp i veldig nyanserte kategorier. På bakgrunn av ansiktsmotivenes enkle utforming er det 20 gjenstander som kan plasseres i denne kategorien som videre kan deles inn i to undergrupper.

Den første gruppen er ansiktsmotivene med den helt klart enkleste utformingen hvor det ikke er fremhevet noen tydelig kontur av hodet, men kun har grunnleggende ansiktstrekk som øyne og munn eller andre enkle trekk som fyller et avgrenset, men ikke nødvendigvis hodeformet, område (fig. 44). Det er henholdsvis fire og fem gjenstander som kan plasseres inn i disse gruppene, hvorav de enkleste er tilknyttet folkevandringstid, merovingertid og vikingtid mens gjenstandene med mer detaljerte ansiktsmotiver utelukkende dateres til vikingtid. Et gjennomgående trekk hos de absolutt enkleste gjenstandene er at det fremstår som at disse ansiktsmotivene snarere er brukt for å fylle ut ledig plass (se f.eks. Fig.35 c og d) fremfor å være en sentral del av dekorens helhetlige betydning selv om dette trolig er langt fra en dekkende forklaring.

Den andre gruppen minimale ansiktsmotiver inkluderer gjenstander med like minimale og stiliserte motiver som den forrige men skiller seg ut ved at de har et tydelig definert hode (Fig. 45). Selv om det finnes ni slike gjenstander med slik dekor og syv av dem er datert til vikingtid, er det ingen andre nevneverdige likheter hverken med tanke på motiv, geografisk spredning eller gjenstandstype.

Figur 44: Eksempel på minimale ansikter (a) og mer detaljerte ansikter uten tydelig hode(b).
Foto: a: Mårten Teigen, b: eget foto

Figur 45: Eksempel på minimale/stiliserte ansiktsmotiver med tydelig definert hode.
Foto: Unimus (t.v.) og egne foto (midt – t.h.)

Knapper med runde ansikter

En annen type ansiktsmotiver som også forekommer gjentatte ganger er ansiktsmotivene som er plassert på relativt små runde knapper (Fig. 46). Et fellestrekk som går igjen på disse ansiktsmotivene er utformingen med tydelige runde kinn og mer mandelformede øynene i motsetning til de runde øynene som er mer vanlig på de andre gjenstandene. Av totalt syv slike gjenstander er fire funnet på foten av relieffspenner mens en er funnet på en liten rund knapp som trolig har tilhørt en hektespenne. De to siste motivene finner man på to små sølvfigurer, som for øvrig er identiske og støpt i former fra samme voksmatrise, som trolig har vært en form for draktpryd (Magnus 1975:80-82).

*Figur 46: Eksempel på runde ansiktsmotiver fra relieffspenne (l.v.) og figur med ukjent funksjon/hensikt
Foto: Begge fra Unimus.*

Om man går ut i fra at den lille runde knappen har tilhørt en hektespenne kan alle gjenstandene med denne typen ansiktsmotiver tilskrives folkevandringstid. Den geografiske spredningen viser at alle relieffspenne med slike motiver er funnet i Vestfold, hvorav 2 er fra samme funn og en annen er funnet i relativ nærhet til de to. De to figurene og knappen er henholdsvis fra Rogaland og Hordaland.

Ansiktsmotiver med «tungemarkering» og triangulær merker på haka

Det finnes også en gruppe litt mer spesielle ansiktsmotiver som er avbildet med noe som kan tolkes som tunga som henger ut av munnen eller en triangel på haka (Fig. 47). Den første typen (Fig. 13a) finnes kun på en relieffspenne, men til tross for at begge motivene kommer fra samme gjenstand er de ikke like. Mens de to motivene som finnes på armene er avbildet med noe som kan tolkes som tunga som henger ut av munnen, er ansiktsmotivet nederst på foten fremstilt med noe som ser ut til å renne ut av, eller trekkes inn i, munnen da det henger sammen med detaljene under ansiktsmotivet. Selv om det ikke finnes noen direkte like ansiktsmotiver finnes det en annen type nærliggende motiver hvor det er avbildet en triangulær form på haka av ansiktene (Fig. 47 b-d). I tilfellet med figur 47b kan det være tvetydig om hvorvidt triangelen kommer fra munnen av ansiktsmotivet og derfor kan ses i tilknytning til den førstnevnte relieffspenna eller om det starter like under munnen slik som det later til å gjære på de to sistnevnte relieffspennene (Fig. 47 c-d). Denne typen motiver finner man på syv ulike relieffspenner og selv om det er variasjoner i fremstillingen av selve

Figur 47: Ansiktsmotiver med tungemarkering og triangulære markeringer på haka.
Foto: a: Musit, b, c og d: egne foto.

ansiktsmotiver later det til at markerte triangler starter like under munnen på seks av disse motivene. Når det kommer til tolkningen av disse motivene er dette problematisk da der er utfordrende å fastslå hva markeringene representerer. I noen tilfeller hvor ansiktsmotivene er veldig stiliserte, som f.eks. hos figur 47c kan det foreslås at denne markeringen er skjegget, men det virker merkelig at det skal fremstilles så geometrisk. Om man derimot ser på figur 47d later det til at motivet er fremstilt med bølgende helskjegg, noe som gjør at den triangulære markeringen skiller seg veldig tydelig ut med sine rette former og manglende overflatestruktur. En annen tolkning er at det viser «åndetegn» men dette er en tolkning jeg vil komme tilbake til i kapittel 4.3

Som nevnt finnes alle disse ansiktsmotivene utelukkende på relieffspenner og da gjerne med relativt like figurer på både foten og armene. I tillegg er også alle datert til folkevandringstid eller like rundt overgangen til merovingertid. Geografisk sett er halvparten funnet i Sogn og Fjordane, hvorav to er funnet ganske tett, mens de fire andre er spredt i Nord-Trøndelag, Hedmark, Østfold og Rogaland.

Triangulære ansikter

Den minste men kanskje også mest særegne kategorien av motiver fra jernalderen er ansiktsmotivene som er triangulære og avbildet med bånd rundt hake, munn eller ansiktet generelt (Fig. 48). Det finnes totalt tre gjenstander med dette hovedmotivet og selv om mengden og plasseringen av båndene som omkranser dem varierer har alle den samme ansiktsformen med tre topper øverst på hodet. Det er ingen likheter i gjenstandstype eller kontekst og geografisk sett er de vidt spredt over Oppland,

Figur 48: Triangulære masker fra vikingtid.
Foto: Musit

Rogaland og Vestfold. Det eneste likhetstrekket er at de alle er datert til 900-tallet/vikingtid.

«Naturlige» ansikter

Selv om de aller fleste ansiktsmotivene er veldig forenklete eller stiliserte finnes det også et fåtall gjenstander som bærer preg av å være mer naturlig fremstilt (Fig. 49) med flere ansiktstrekk. Det mest naturlige ansiktsmotivet finner man ikke overaskende blant treskjæringene på Osebergvogna hvor det som nevnt er gjengitt en rekke ansikter i forskjellig stil.

Ansiktet, som er utskjært på en av bukkene på vogna, er såpass naturtro fremstilt at man ikke kan utelukke

at det viser en ekte person som levde på denne tiden. Ansiktsmotivene som finner på metallgjenstander er derimot ikke like detaljerte eller naturtro, men fortsatt har mange av dem en langt mer naturtro fremstilling eller flere ansiktstrekk enn de fleste andre ansiktsmotivene som har blitt studert.

Medregnet treskjæringen på Osebergvogna finnes det totalt 13 gjenstander som fremstår som mer naturlige enn de andre ansiktsmotivene. De er ikke avbildet på noen fast gjenstandstype, men variere mellom spenner, smykker, våpenutstyr og den tidligere nevnte vogna.

Dateringene som tilsier at fire gjenstander tilhører eldre jernalder og de øvrige fem kan plasseres i vikingtid, bærer preg av at det ikke er noen sammenheng mellom utforming/gjenstandstype og datering. Det er heller ingen sammenheng mellom utforming og kjønn. Den geografiske spredningen viser at tre av gjenstandene kommer fra Hedmark mens de øvrige gjenstandene er spredt utover ulike fylker mellom Nord-Trøndelag i nord og Vestfold i sør.

Andre ansiktsmotiver

I den siste kategorien finner man 23 gjenstander (deriblant to par med identiske smykker) som ikke passer inn i de andre kategoriene. Selv om en del av disse gjenstandene har enkelte likhetstrekk som finnes på tidligere nevnte gjenstander er det fortsatt enkelte detaljer som bidrar til at de likevel skiller seg ut nok til å ikke bli inkludert. Om man f.eks. ser på sølvanhenget fra Nordland (Fig. 50) kan det foreslås at dette ansiktsmotivet

Figur 49. Eksempler på masker med mer naturtro fremstilling.
Foto: Unimus

Figur 50: Anheng i sølv fra Bitterstad, Nordland (Ts13785.354).
Foto Julia Holme Dammann

kan plasseres i den mer naturlige kategorien på grunn av likheter i form, men siden smykket har store runde øyne med innlagt rødt glass vil det skille seg ut fra de øvrige ansiktene i gruppa og ikke kunne oppsummeres med noen få men representative bilder. En annen grunn til at enkelte gjenstander plasseres i denne kategorien er at ansiktsmotivene er fragmenterte i den grad at de ikke kan plasseres i andre grupper med sikkerhet.

Foruten åtte relieffspenner med ulike ansiktsmotiver er det stor variasjon av gjenstandstyper da både to sleder fra Osebergfunnet, smykker, beslag og spenner blir inkludert her.

De importerte gjenstandene

De importerte gjenstandene med ansiktsmotiver som er funnet i dagens Norge kommer hovedsakelig fra Irland og Romerriket. Som poengtert flere ganger er det kun de importerte gjenstandene med dyreornamentikk, altså de angelsaksiske gjenstandene, som er inkludert for sammenligning i den endelige katalogen men det er likevel relevant å se på det andre importerte materialet også. Mens de irske/angelsaksiske gjenstandene i de fleste tilfeller skiller seg tydelig ut fra de skandinaviske gjenstandene på grunn av bruken av dyreornamentikk som er på et langt mer raffinert nivå, samt bruken av sirkelinndelinger, spiraler, flettemønstre (*entrelac*) eller flater innlagt med emalje skiller de romerske gjenstandene seg ut ved å ha en mer minimal og enkel fremstilling (Fig. 51). I mange tilfeller er de romerske ansiktene mer naturlig fremstilt da de skal forestille kjente romerske guder eller lignende karakterer fra mytologien som f.eks. Janus eller Medusa. De romerske gjenstandene som er behandlet i dette tilfellet skiller seg også ut fra det norske materialet da ansiktsmotivene i stor grad er avbildet på gjenstander som ikke er av like personlig karakter som de norske gjenstandstypene, deriblant dørringer og hankebeslag. Den siste gjenstanden av utenlandsk opprinnelse som også er verdt å nevne er «ansiktperlen» fra Rogaland (Fig. 52). Denne typen avanserte perler ble laget i områdene rundt Middelhavet og per i dag er det

Figur 51: Angelsaksisk remspenne (ts3261) og romersk hankebeslag (R345/B1848) funnet i henholdsvis Nordland og Nord-Trøndelag.

Foto/tegning: a: Musit, b: Etter O. Rygh 1885.

Figur 52: Ansiktperla (s5068) fra Rogaland er en av tre slike perler kjent i Norge.

Foto: Terje Tveit.

funnet 19 slike perler spredt mellom Ungarn i sør og opp til Sør-Norge. Det er for øvrig interessant at hovedvekten av disse funnene kommer fra Skandinavia, hvorav tre er funnet rike kvinnegraver i Norge. Som Magnus påpeker er det ikke utenkelig at disse perlene har vært brukt som en amulett og at motivene har blitt oppfattet som Odin (Magnus 2010:46).

3.6 Ansiktsmotiver fra eldre og yngre perioder

I første kapittel ble det poengtert at den tidsmessige avgrensningen ble satt til jernalder av flere grunner, deriblant at ansiktsmotivene fremstår som begrenset i tid. Både under materialinnsamlingen fra gjenstandsdatabasene og selve studiebesøkene ved de ulike museenes utstillinger ble det forsøkt å finne eventuelle eldre eller yngre paralleller. Siden man ekskluderer helfigurer er de mest nevneverdige eldre gjenstandene et 25 cm høyt steinhode (B7699) fra Møre og Romsdal og flere skår av et klebersteinskar som har hatt sekunder funksjon som fiskesøkke/kljåstein (B11581) fra Flora, Sogn og Fjordane (Fig. 53). Problemet med både gjenstandene som er nevnt over og de andre funnene datert til steinalder/bronsealder er at det i de fleste tilfeller mangler informasjon om kontekst og/eller datering. Dette fører til at de blir antatt å være fra steinalder uten at det blir poengtert hva som er grunnlaget for dette i katalogtekstene.

Figur 53: Fiskesøkke/kljåstein (B11581) fra Flora, Sogn og Fjordane og «skulptur» (B7699) fra ukjent sted i Møre og Romsdal. Begge er antatt å være datert til steinalder
Egne foto.

Det finnes flere gjenstander med ansiktsmotiver som er datert til middelalderen, men disse er i stor grad avbildet på portaler, altertavler og andre gjenstander som kan tilknyttes stavkirkene. Til tross for det høye antallet personlige gjenstander med ansiktsmotiver i jernalder har det ikke vært mulig å finne personlige gjenstander med ansiktsmotiver. I katalogen som følger utstillingen «*Menneskets ansikt: motiver fra middelalder og renessanse*» (1995-1996) ved Bryggens Museum, Stavanger, poengterer Per Solberg følgende om bruken av ansiktsmotiver på middelalderkirker:

«I tidlig kristen tid har det skremmende elementet vært fremtredende, som en arv fra hedensk tid. På 1100-tallet og et stykke ut i neste hundreår, ble bruken av masker meget utbredt i Norge, sannsynligvis som et resultat av romanske kunstimpulser fra

utlandet. Fra utpå 1200-tallet – da kristendommen var solid etablert i Norden – mener man at hovedhensikten med masker har vært ornamental. Og særlig ble dette tilfellet i renessansen» Solberg 1995:17. forfatters utheving.

Som Solberg påpeker skjer det en tydelig stilistisk endring utover 1200-tallet. I denne perioden blir ansiktsmotivene mer naturlig utformet og gjerne avbildet med symboler som kan tilknyttes kristendommen. Det er for øvrig første århundre av middelalderen som er interessant i denne sammenheng siden målet er å undersøke om motivene fra dyreornamentikken blir videreført til kristen tid.

Av gjenstandene med ansiktsmotiver er det få som med særlig sikkerhet kan dateres til middelalderens begynnelse. Dette førte til at det ikke var mulig å finne paralleller til dyreornamentikkens motiver selv om både kirka på Mære, Nord-Trøndelag, og flere kirkeutstillinger ble besøkt. Basert på de tilgjengelige dateringene fremstår *groteskene* på takbjelkene i Mære kirke (Fig.54) å være mest nærliggende i tid. Selv om enkelte figurer er fjernet kan man fortsatt finne rundt 20 figurer med ulik utforming i kirka. Disse figurene inkluderer både dyr og unaturlige mennesker, men det er fortsatt vanskelig å assosiere dem med motivene som ble brukt i jernalderens dyreornamentikk og da spesielt ansiktsmotivene. Det samme inntrykket får man også av ansiktsmotivene som finnes på portaler og annet

inventar fra stavkirkene da både utformingen av ansiktsmotivene og helheten de inngår i blir drastisk forandret i middelalder.

Figur 54: Figurer fra takbjelkene i Mære kirke. Enkelte figurer er fjernet og finnes på Vitenskapsmuseet (deriblant T897 t.v.), men man kan fortsatt finne rundt 20 figurer med ulikt motiv i kirka. Figurene er datert til slutten av 1100-tallet. Egne foto.

På bakgrunn av utformingen av ansiktene og helhet de nå inngår i later det til at dyreornamentikkens motiver ikke kan spores i eldre eller yngre perioder. Om dette kan skyldes endringene i samfunnet eller materialkulturen er for øvrig ikke lett å fastslå. I følge Maria Domeij Lundborg er det lite trolig at dyreornamentikken var oppfattet som gjennomgående hedensk og derfor en motsetning til kristendommen. Hun åpner for at det kan være flere grunner til dette,

deriblant at dyreornamentikkens innhold ble tilpasset slik at det passet med kristen oppfatning. De andre forslagene er at dyreornamentikken ble påvirket av kristen innflytelse allerede fra tidlig jernalder eller at ornamentikkens innhold ikke var tilknyttet religion, men heller var et sosial-kulturelt fenomen (Lundborg 2006:39). Selv om mange av spennene med ansiktsmotiver som ble brukt i vikingtid blir overflødige i tidlig middelalder er det merkelig at det ikke finnes flere gjenstander med ansiktsmotiver. En mulighet er selvfølgelig at de har blitt avbildet på gjenstander som ikke har blitt bevart, men uten en nærmere studie er det vanskelig å fastslå om motivene opphørte sammen med dyremotivene under Ringerike/Urnes stilen rundt 1000-tallet eller om de forsvant som følge av kristendommen.

3. 7 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg redegjort nærmere for hvilke ansiktsmotiver som har blitt inkludert i denne studien. Dette ble gjort både for å vise variasjonen i materialet og for å poengtere hvilke gjenstander som ble inkludert eller ekskludert. Som dateringene viser er det jevnt over like mange funn fra både folkevandringstid og vikingtid om man ser bort fra de kopiproduerte gjenstandene som dukker opp i sistnevnte periode. Det er få funn fra Merovingertid men på grunn av det lave antallet gravfunn fra denne perioden kan man likevel anta at ansiktsmotivene har vært like mye brukt i denne perioden også.

Den geografiske distribusjonen viser at gjenstandene er spredt fra Sør-Norge og opp til Sør-Troms. I eldre jernalder finner man en større forekomst av gjenstander med ansiktsmotiver i Stavanger-området, men i yngre jernalder forsvinner disse. I stedet blir hovedvekten da sentrert rundt Oslofjorden.

Når man sammenligner dateringene, den geografiske spredningen og utformingen av ansiktsmotivene kommer det frem at det ikke kan sies å være noen sammenheng mellom de tre i de fleste tilfeller. For øvrig skilte motivene med triangulære ansikter og motivene med langt hår med krøllede ender seg ut fra de øvrige da de er de eneste som utelukkende kan dateres til henholdsvis vikingtid og folkevandringstid. I sistnevnte tilfelle er det også fristende å dra paralleller mellom de romerske keisermyntene/brakteatene og derfor foreslå at det later til å være en sammenheng mellom disse motivene.

Siden det var av interesse å fastslå om ansiktsmotivene er et jernalderfenomen eller kan spores i andre perioder har jeg også sett på gjenstander med ansiktsmotiver fra eldre og yngre perioder. Siden både eldre og yngre motiver fremstår å være av en helt annen karakter vil jeg derfor påstå at det ikke kan sies å være noen direkte sammenheng mellom motivenes hensikt og betydning utenfor jernalderen.

4. Tolkningen av ansiktsmotivene

4.1 Tidligere forskning på ansiktsmotiver

Som allerede belyst tidligere ble dyreornamentikken et populært forskningsfelt rundt overgangen mellom 1800 og 1900-tallet. Til tross for den økte interessen på feltet og anerkjennelsen av ornamentikken som et nyttig verktøy for å fastslå dateringer og kronologier ble det likevel antatt at ornamentikkens eneste hensikt var å være visuelt dekorativ. Denne oppfatningen ble stadig mer utfordret over siste del av 1900-tallet og rundt 1970-80 ble det klart at dyreornamentikken også hadde en sosial funksjon. Dette førte til fornyet interesse rundt ornamentikken og snart ble også den kognitive betydningen bak dyreornamentikkens ulike elementer et relevant tema (Maria Domeij Lundborg 2006:39).

I de fleste tekster hvor ornamentikkens betydning blir diskutert er det sammensetningen av figurer og hvilke gjenstander de er avbildet på som danner grunnlaget for hvordan de ulike motivene kan tolkes (se f.eks. Smådahl 2005). Dekorelementene som oftest blir omtalt er rovfuglen med krummet nebb, villsvinet, hesten og ansiktsmotiver, men til tross for at alle disse elementene blir nevnt er det kun de tre førstnevnte som har blitt diskutert nærmere. Det finnes tilfeller hvor ulike helfigurer av mennesker/menneskerepresentasjoner som f.eks. små figurer eller gullgubber blir omtalt og prøvd tolket, men ansiktsmotivene har i veldig høy grad kun blitt nevnt og siden forbigått. Den eldste kjente litteraturen som spesifikt tar opp menneskerepresentasjoner er Sigur Griegs *Amuletter og gudebilder* (1954). Her nevner han både braketeater, gullgubber, leirefigurer fra folkevandringstid, bronsefigurer og flere av anhengene som ble omtalt i kapittel 3.4. Til tross for at det finnes en lengre diskusjon rundt de førstnevnte gjenstandene blir ansiktsmotivene kun oppsummert på følgende måte:

Det er all grunn til å gjette på at det er et magisk stykke, og hvorfor da ikke en «amulett» eller «husgud». Parallellen, mannehodene på Osebergvognens forreste bukker, faller utsøkt i pennen. Men også i mellomalder synes slike magiske masker å være kjent. (Grieg 1954:189).

En annen forsker som har omtalt ansiktsmotiver ved flere anledninger er Bente Magnus. På 1970-tallet gjennomførte hun en studie av gravhaugen Krosshaugen i Rogaland, og med bakgrunn i to «figurer» (fig. 55) som er funnet der, har hun omtalt gjenstander med lignende

ansiktsmotiver i runde knapper. I tillegg til de to figurene fra Krosshaugen nevner hun en liknende figur og fem relieffspenner fra Norge, samt et mindre antall gjenstander fra Tyskland og England. Til tross for at hun viser til disse parallellene er det ikke fremlagt hverken tolkningsforslag eller diskusjon da det faller utenfor tekstens rammer (Magnus 1975:83).

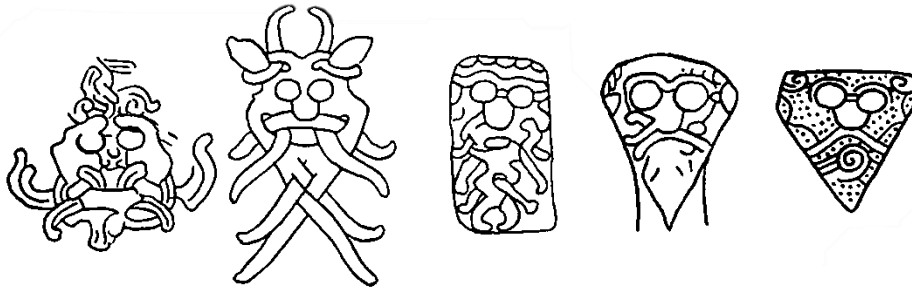

*Figur 55: Figur (b2292) fra Krosshaugen, Rogaland, er antatt å ha vært draktpryd. Fragmentet på bildet er ca. 2 cm langt.
Eget foto*

I perioden 1995- 2005 utkom serien «10.000 års nordisk folkekunst bind 1-6» som bygget på den danske kunstneren Asger Jorn og den franske kunstfotografen Gérard Franceschis prosjekt fra begynnelsen av 1960-tallet. Serien, som opprinnelig skulle bestå av intet mindre enn 32 bind, var ikke ment som faglitteratur eller å ha en arkeologisk vinkling men var stort sett fokusert på kunstens uttrykk i dyreornamentikken og folkekunsten. Selv om hvert bind i stor grad består av helsides bilder er det likevel inkludert en tekstdel innledningsvis for å redegjøre for kunstens historiske, mytologiske/kosmologiske og sosiale ramme. I 6. bind (del 1: *Mennesker, guder og masker i nordisk jernalderkunst* og del 2: *Fuglen, dyret og mennesket i nordisk jernalderkunst*) har Magnus forfattet denne tekstdelen. Også her blir en rekke ulike gjenstandstyper omtalt, deriblant braketeater, relieffspenner og andre beslag med ansiktsmotiver. Siden tekstdelen kun er overfladisk blir ikke ansiktsmotivene videre omtalt eller diskutert annet enn at hun poengterer at de har opphav fra keltisk område og forekommer gjennom hele jernalderen. Hun påpeker også at de trolig refererer til en guddom (2005a:52) som f.eks. Odin (2005b:24).

En annen forsker som også har så vidt vært innom ansiktsmotivene er Magne Samdal som studerte amuletter fra vestnorske jernaldergraver i hovedfagsoppgaven. Han definerer amuletter som «en gjenstand som man anså var fylt med magisk kraft, og som dermed hadde en vernefunksjon og undergjørende virkning ovenfor eieren og dennes omgivelser» (2000:94). Selv om oppgaven i stor grad omhandler andre gjenstandstyper inkluderer han også noen av de samme smykkene som ble omtalt i kapittel 3.4. Han gjør ingen forsøk på å tolke hvem som er avbildet, men påpeker at anhengene trolig har vært gudeamuletter (2000:94).

Den siste forskeren som skal nevnes mer inngående i denne sammenheng er Neil S. Price som

Figur 56: Et utvalg av ansiktsmaske-motiver som Price 2002 har omtalt. Fra høyre mot venstre: A: fra åregaffelen på Gokstadskipet, B-D: danske billedsteiner og E: Mammenøksa. Etter Price 2002:174.

også har omtalt ansikt- og menneske-representasjoner i sin studie av religion og magi i yngre jernalder (2002). Blant materialet han undersøker er et sølvheng som er formet som et tredimensjonalt mannshode fra en kvinnegrav nær Aska, Östergötland, Sverige. Siden figuren har to øyne avslår han at det kan være Odin, men heller Mimir som er en annen kjent mytologisk skikkelse som gjerne blir tilknyttet visdom. På grunn av sammensetningen av dette smykket og to andre gjenstander mener Price at det er sterke argumenter for at denne kvinnen har hatt høy status og vært tilknyttet det overnaturlige (2002:158). En annen type materiale som Price også omtaler er bruken av ansiktsmotiver og avbildningen av masker («*face-mask*» motifs) på en rekke gjenstander (fig. 56). Selv om utformingen på enkelte av disse ansiktsmotivene og funnkonteksten er ganske varierende fra materialet som ligger til grunn for denne teksten er det også mange likhetstrekk som gjør det vanskelig å betrakte dem som to helt adskilte fenomener.

I motsetning til tidligere nevnte forskere som uten mye argumentasjon gir uttrykk for at alle ansikts-/menneske-representasjoner de har behandlet uavhengig om de er tredimensjonale eller avbildninger i dekoren trolig kan anses som guder og da gjerne Odin, er Price mer tilbakeholden i sin tolkning av dekorelementene:

The problem with these images in the present context is that while they may represent genuine masks, they may equally have been intended as nothing more than faces. Similarly the archaeologically-excavated masks tell us little of the circumstances in which they were used. Price 2002:174.

Selv om flere andre nordiske forskere omtaler ansiktsmotiver er det gjerne kun på denotativt nivå. I de få tilfellene hvor forskere derimot har gått dypere inn i tolkningen av dyreornamentikkens motiver blir dyrefigurer og hybrider ofte viet langt mer oppmerksomhet

enn ansiktsmotivene som raskt blir stemplet som «*trolig en gud/Odin*» uten noen dyptgående diskusjon annet enn at ansiktsmotivene får sin mening gjennom de andre figurene de er avbildet med (f.eks. Galstedspennen fra Danmark og Åkerspenna). Siden 61 av gjenstandene som ligger til grunne for denne teksten ikke er avbildet sammen med dyr blir denne tolkningen noe utilstrekkelig. På bakgrunn av dette later det til at tolkningen av ansiktsmotiver har gått igjennom den berømte *svarte boksen (blackboxing)* hvor teorier og utsagn over tid blir distansert fra sin opprinnelige kilde og etter hvert anerkjent som sannhet uten videre argumentasjon eller referanser til utsagnets opphav (se Bruno Latour 1987).

En annen grunn til at dette forskningsområdet er utfordrende og lite utforsket er trolig problematikken rundt tolkning av fortidig religion og mytologi da moderne mennesker gjerne mangler tilstrekkelig grunnlag for å forstå disse temaene. Selvfølgelig har man et bredt spekter av både sagalitteratur, kvad og reiseskildringer som absolutt innehar mange interessante opplysninger men likevel er disse litterære kildene ikke uten problemer da de gjerne er nedskrevet av personer med andre kulturelle forutsetninger enn samfunnet de omtalte. De materielle kildene kan også fremstå som problematiske når man mangler andre tolkningsgrunnlag. Gjennom arkeologiens historie har det vært stor uenighet i hva man kan lese ut av de materielle kildene alene og i 1954 presenterte engelske Christopher Hawkes arkeologiens «stige av slutninger» (*ladder of inference*) som omhandler nettopp hva man kunne tolke ut fra disse kildene. Kort oppsummert går teorien ut på at det man kan lære om fortiden kan deles inn i fire trinn hvorav det blir vanskeligere å oppnå kunnskap jo lengre opp man kommer. På nederste trinn finner man teknologi, etterfulgt av økonomi og sosiopolitiske forhold på tredje trinn. Det vanskeligste trinnet er etter denne tankegangen er religion og ideologi som var nærmest utenfor arkeologenes rekkevidde (Clive Gamble 2008:89-90, Bjørnar Olsen 2009:177, Bruce G. Trigger 2006:306). Når den prosessuelle arkeologien slo gjennom noe senere ble dette synet på materiellkultur endret til at arkeologiske gjenstander kunne deles inn i gruppene teknomiske, sositeknomiske og ideotekniske gjenstander (se Lewis Binford 1962) og derfor gi kunnskap om alle aspekter av fortiden (Bjørnar Olsen 2009:177).

Som nevnt innledningsvis i kapittel 2 ble de kognitive aspektene ved dyreornamentikken ikke et relevant tema før rundt 1990-2000-tallet. Kombinasjonen av synspunktene på hva man kan forstå på bakgrunn av det arkeologiske gjenstandsmaterialet, det kildekritiske synet på litterære kilder og det faktum at forskningen rundt betydningen av de ulike motivene i

dyreornamentikken generelt sett er et relativt nytt forskningsfelt som ikke har fått stor utbredelse, er det ingen overraskelse at studien av et såpass smalt tema som ansiktsmotiver ikke har fått større fokus tidligere.

Der må for øvrig påpekes at tyskerne Thorsten Lemm (2007) og Michaela Helmbrecht (2013) har studert enkelte gjenstander med ansiktsmotiver, deriblant maskesteinene og smykkene som er omtalt i kapittel 3.4. Det er likevel ikke valgt å inkludere deres studier her da førstnevnte i stor grad tar utgangspunkt i maskesteinene som ikke er relevant for Norge, mens Helmbrecht fokuserer på et langt bredere gjenstandsmateriale fra et begrenset område (Uppåkra, Sverige).

4.2 Tolkningen av dyreornamentikkens motiver.

Siden det ble anerkjent at dyreornamentikken ikke bare var ment som tilfeldig dekorasjon men også spilte en viktig rolle i jernaldersamfunnet har forskningene på ornamentikkens innhold og mening økt. Selv om det er gjort lite forskning på ansiktsmotivene finnes det flere tekster som omtaler hvordan både andre enkeltmotiver og dyreornamentikken helhetlig sett kan tolkes. Mange av motivene er ofte abstrakte eller blir fremstilt så stiliserte eller oppløst at det er vanskelig å gjenkjenne dem, men det finnes også flere motiver som har trekk som gjør det lettere å identifisere dem til tross for de stor stilistiske i løpet av jernalderen. Disse figurene er blant annet hesten, ulven, villsvinet, ørnen/rovfuglen, ormen/slangen og mennesket. At de samme motivene i så stor grad blir brukt over en periode på flere hundre år er derfor ansett som en solid indikator på at det er en dypere mening bak dem (Hedeager 2004:220-222, 2011:66-67, Gräslund 2004:125). Den vanligste tolkning i denne sammenheng er derfor at disse motivvalgene er basert på den norrøne mytologien da også skriftlige kilder i stor grad omtaler de samme dyrene. Hedeager utdyper det på følgende måte:

Although the animal styles are not easily comprehensible to a modern mind, and although they vary through time, they extemporise on the same theme – the animal. The animal's organising power in pre-Christian society – from the Migration Period to late Viking Age – is beyond dispute. Pagan iconography and pagan myths are connected in the same way as Christian myths and Christian iconography, serving as “mediators, facilitating communication with the other world. They were meant to reflect and provide an approach to this other world” Therefore, in order to understand

the Old Norse belief system, we must also understand the role of the animals.
(Hedeager 2011:66).

Uten å gå nærmere inn på de ulike dyrenes rolle i mytologien (se f.eks. Smådahl 2005 og Hedeager 2004) kan det fastslås at de mest brukte motivene i den skandinaviske dyreornamentikken i stor grad er rovdyr. Det er for øvrig også interessant at de samme dyrene i stor grad blir nevnt i den norrøne mytologien og i personnavn (Smådahl 2005:18, Hedeager 2004:232), noe som gir ytterligere bekræftelse på at det er noe særskilt ved nettopp disse dyrene som gjør dem betydningsfulle for jernalderens mennesker over en lengre periode. Det er ofte antydning at det blant annet har sammenheng med de ulike dyrenes særegenhet og kvaliteter som for eksempel tapperhet og aggressivitet (villsvin), styrke (bjørn) eller utholdenhet og blodtørst (ulv) (Hedeager 2004:238-241). Det er videre foreslått at dyremotivene i ornamentikken ikke er kunstneriske avbildninger som symboliserer disse egenskapene, men at motivene heller *er* dyret og derfor representerer dyrenes mentalitet og egenskaper. Kristoffersen, som har studert dyreornamentikken i flere tiår, har tatt denne teorien lengre og foreslått at bruken av dyrerepresentasjoner på ulike gjenstander resulterte i at dyrets egenskaper og kvaliteter smeltet sammen med gjenstanden og derfor skapte en ny enhet som hverken var dyr eller gjenstand (Hedeager 2004:222, 2011:67, Kristoffersen 2010:263). Uansett om jernalderens mennesker har betraktet gjenstandene som en sammensmelting av dyr og ting, en representasjon av dyrets mentalitet, en praktgjenstand med overnaturlige tilknytninger eller amulett, virker det trolig at motivene, uavhengig om de var oppløste, stiliserte eller en sjelden gang naturlig fremstilt, har vært oppfattet som styrkende i ulike situasjoner samtidig som de også kan ha vist brukerens sosiale rolle (Smådahl 2005:111, Hedeager 2004:255, 2011:95-98).

Siden de avbildede dyrene ofte er kraftfulle og farlige rovdyr er det også foreslått at de ikke bare har vært makt eller kraft-dyr som har gitt brukeren styrke men at de også kan ha hatt en beskyttende apotropeisk (ondtavgjøende) effekt. De ulike rovdyrene er ofte avbildet med åpne kjefter eller lange gripende armer med klør og det er derfor ikke utenkelig at de skal ha vært skremmende. Man kan finne støtte for denne oppfatningen i tidlige islandske lover. I Íslendingabók fra tidlig 1100-tallet blir det fortalt at en nordmann ved navn Ulvljot tar med seg de første lovene, siden kjent som *Ulfjotslov*, til Island. Disse lovene skal ha utgangspunkt i Gultatingsloven (Hallvard Magerøy et al. 1963:51) og ble opprettet på begynnelsen av 900-tallet. Som kjent var fortidens mennesker overtroiske med tanke på naturånder og lignende og

allerede i første lov blir det lagt ned forbud mot at disse skal skremmes: «[...] ingen skulde have skib i havet med hoveder paa forstavnen; men hvis man havde det, da skulde man tage hovederne af, før man kom landet i syne, og ei seile til landet med gabende hoveder og opspilede tryner, at ei landvætterne derved skulde skræmmes» (Rudolf Keyser 1847:79).

Om denne loven utelukkende har vært aktuell for den islandske troen er vanskelig å si, men den støtter likevel tolkningen om at dyrefigurer og motiver, og da spesielt de som viser kraftige rovdyr, kan ha vært oppfattet som skremmende.

En annen nærliggende forklaring på hvorfor de tidligere nevnte rovdyrene var spesielt populære motiver innen dyreornamentikken er at de hadde tilknytning til seid og sjamanisme. I mytologien/kosmologien blir ofte grensen mellom mennesker og dyr noe uklar, noe som åpner for at dyr kan ha menneskelige egenskaper (antropomorfisme), for hybrider mellom dyr og mennesker eller at man kan ha dyr som hjelpere. I tillegg til å ha denne tilknytning til mennesker var det også antatt at dyrene hadde overnaturlige krefter, kunnskap og evner, deriblant evnen til å krysse grensen til den åndelige verden, siden de ikke var underlagt menneskenes begrensninger (Hedeager 2004:246, Smådahl 2005:20). Med utgangspunkt i en rekke skriftlige kilder blir det ofte fremstilt som at mennesker kunne ha flere «ånder/sjeler» samtidig og de norrøne begrepene *fylgja*, *hugr* og *hamr* viser alle til samspillet mellom mennesker og dyr på sjelelig nivå. *Fylgja*, som kan oversettes til «følge/dyrefølge», «dobbelgjenger» eller eventuelt «dekke/dyreklede», viser til en sjelelig hjelpeånd som fulgte en person gjennom hele livet. Denne hjelpeånden var et uforanderlig symbolsk uttrykk på personens indre kvaliteter, materialisert som et dyr, basert på personens personlighet, eller som kvinneskikkelse. Selv om *fylgja* kun eksisterte på et spirituet nivå kunne hjelpeånden vise seg for synske eller i drømmer, og da gjerne som en budbringer som advarte mot fremtidige hendelser. Det er for øvrig noe uenighet om denne ånden hadde egen en vilje eller om den kun var en refleksjon av «eierens» skjebne og handlinger (Hedeager 2004:235-236, 2011:82-83, Price 2002:59, Smådahl 2005:21-22).

Det norrøne begrepet *hugr* kan oversettes til tanke, ånd eller sjel og viser til en ånd/sjel hvor menneskets essensielle natur som personlighet, tanker, ønsker og begjær er samlet. Denne frie sjelen har flere likhetstrekk med *fylgja*, deriblant at begge kun eksisterer på det sjelelige/spirituelle nivå, begge kunne komme med forvarsler til mennesker i drømme og at de ikke kunne kontrolleres av mennesker. For øvrig kunne *hugr* variere i form og derfor vise seg

som flere ulike dyr gjennom en persons livsløp, samt at den kunne bli synlig når personer var i en bestemt sinnsstemning (Hedeager 2004:235, 2011:83, Smådahl 2005:21, Price 2002:60). Det siste begrepet *hamr* kan oversettes til pels, skinn eller skikkelse og viser nettopp til denne midlertidige skikkelsen som en persons hugr kunne ta gjennom hamskifte (*hamhleypa*). Gjennom en rituell seremoni ble personens kropp og hugr separert slik at sjelen ble frigjort og kunne transformeres seg til en materiell dyreskikkelse, mens kroppen ble liggende livløs. De vanligste skikkelsene denne sjelen tok var bjørn, ulv eller fugl og man finner flere eksempler hvor slike skikkelser, omtalt som ulfhednar eller berserker, deltar i krigføring i sagene (se f.eks. Hrolf krakes og hans krigeres saga vers 50-51 eller Hedeager 2011:86-95)(Hedeager 2004:235-237, 2011:83, Price 2002:59-60, 366-369, Smådahl 2005:20-21).

Selv om gjennomgangen over er forenklet tar de vanligste tolkningene rundt dyreornamentikkens motivvalg gjerne utgangspunkt i mytologien eller trekk som kan assosieres med sjamanisme, og at personer som brukte gjenstander med ulike dyremotiver fikk:

- Styrke eller andre egenskaper som var tilknyttet det avbildede dyrets karakter, mentalitet og særegenhet
- Beskyttelse mot det onde (apotropeisk effekt)
- Tilknytning til dyrenes overnaturlige krefter.

Utover dette kunne dyremotivene også ses i tilknytning til menneskets uklare grense mot dyreverdenen og de sjamanistiske ritualene hvor denne grensen ble utvisket. Derfor er det foreslått at alle motiver hvor både dyr og mennesker eller hybrider er avbildet refererer til hamskifter (Hedeager 1999:86-88, 2000:225-247, Kristoffersen 2000:267-272, Price 2002:366?).

Selv om disse tolkningsforslagene absolutt kan sies å være relevante når man skal forklare bruken av dyremotiver er det problematisk å overføre dem til tolkningen av menneskefigurer og da spesielt ansiktsmotivene. Likevel kan de sistnevnte forklaringene som omhandler menneskets nære relasjon til dyr gjennom mytologi eller sjamanisme som vise seg plausible når det kommer til tolkningen av menneskefigurer og ansiktsmotiver. Disse

tolkningsforslagene forutsetter for øvrig at menneskemotivet inngår i en større helhet sammen med meningsgivende dyremotiver. Et godt eksempel på en slik motivsammensetning finner man på Åkerspenna hvor et menneskehode er plassert over to villsvin (fig. 57). På grunn av dyrene og hodets plassering ser det ut som at dyrene danner en menneskekropp, noe som fører til at motivet blir antatt å vise et hamskifte (f.eks. Hedeager 2011:70,89). Denne tette sammensmeltningen av dyr og menneske som kan tolkes både flere individuelle figurer eller en helhetlig figur finner man også igjen på de tidligere nevnte «maske-mellom-dyr»-motivene samt 5 av de 117 gjenstandene som ligger til grunne for denne oppgaven. Som anerkjent flere ganger tidligere er det vanskelig å tyde ornamentikken og man kan selvfølgelig ikke utelukke at flere av gjenstandene har vist til hamskifte, men på alle andre gjenstander med ansiktsmotiver er dyr og menneske såpass adskilt at det er vanskelig å se denne sammenkoblingen. Man kan likevel med sikkerhet fastslå at motiver som lett kan tenkes å avbilde hamskifter finnes på et lite antall gjenstander fra folkevandringstid/merovingertid, noe som tyder på at denne tolkningen alene er langt fra tilstrekkelig når det gjelder å forstå dyreornamentikkens ansiktsmotiver.

*Figur 57: På åkerspenna (c4901) er to villsvin avbildet under et menneskehode. P.g.a dyrene og menneskehodets plassering er det foreslått at motivet viser hamskifte.
Foto: KHM*

I tillegg til å være tilknyttet sjamanisme er det også foreslått at menneskerepresentasjoner har tilknytning til kosmologien og kan derfor vise mytologiske guder eller hendelser. Også her blir sammensetningen av menneske og dyrefigurer gjerne brukt som grunnlag for å identifisere bestemte motiver. I de skriftlige kildene blir de ulike gudene ofte tilknyttet dyr i form av følgedyr eller hjelpere, f.eks blir Odin ofte tilknyttet hesten (både firfotede og den åttefotede Sleipner), ravner eller ulver, mens Tor kan assosieres med geitebukker. I tillegg nevnes det også ulike hendelser hvor gudene møter eller omgås forskjellige dyr som f.eks. Fenrisulven, Midgardsormen eller andre ikke navngitte dyr. På bakgrunn av slike mytologiske koblinger blir f.eks. brakteater (av type c) hvor det er avbildet en menneskefigur, gjerne forenklet til et stort hode, i profil over en hestefigur (Fig. 58a), tolket som Odin som rir inn i den andre verden fulgt av hjelpeånder (Hedeager 1997:273), mens en brakteat fra Trollhättan, Sverige,

er antatt å avbilde krigsguden Tyr som ofrer armen i gapet til Fenrisulven når den måtte bindes (Fig. 58b) (Morten Axboe & Magnus Källström 2013:155). Tolkningen av motivet på den sistnevnte brakteaten (b) virker troverdig nok siden den viser et velkjent scenario fra

Figur 58: Eksempel på brakteater av type C som viser a: Odin til hest (B4258a) og type B med b: Tyr med hånden i Fenrisulvens gap (shm 1164).
Foto a: eget foto, b: Roskilde museum

mytologien, men tolkningen av motiver tilsvarende det på den første brakteaten (a) kan være vanskeligere siden de er basert på et langt svakere grunnlag. Det må påpekes at gullbrakteatene absolutt ikke er det beste eksemplet i denne sammenheng men det kan likevel belyse poenget. Brakteatene er som kjent antatt å ha opphav i klassiske keisermedaljonger men siden være tilpasset den nordiske eliten ved å dekoreres med motiver som i veldig stor grad viser norrøne myter og guder i dyrestil (Hedeager 2011:55). Siden mange brakteater viser figurer som kan tilknyttes spesielle mytologiske hendelser samt har runeinskripsjoner som kan tilknyttes gudene er det lett å tolke menneskerepresentasjoner, inkludert de som ikke har like sterkt tolkningsgrunnlag i seg selv, som guder.

Om man derimot ser på en annen type materiale hvor ansiktsmotivene utelukkende kan tolkes på bakgrunn av sammensetningen av figurer blir det tydelig hvor problematisk slike tolkninger kan være. I Edda fortelles det at Odin har to hjelpere i form av ravnene Hugin og Munin som blant annet daglig flyr over verden for å se hva som skjer før de kommer tilbake og forteller det til Odin. Dette fører til at Odin gjerne blir assosiert med fuglemotiver, og motiver hvor ansiktet er plassert mellom to fugler lett kan tolkes som tidligere nevnte kommunikasjon mellom Odin og ravnene. Det er for øvrig ikke bare Odins ravner som er sentrale i mytologien, men også fugler generelt har vært viktige følgedyr/hjelpeånder og relevant innen sjamanismen. Siden sjamanisme er en ferdighet som i veldig sterk grad kan tilknyttes Odin og at det tilsynelatende ikke er noen andre navngitte personer som har så tett tilknytning til fugler som ham, kan man postulere at alle gjenstander med kun menneskemotiver og fugler kan tolkes som Odin. Om man tar utgangspunkt i denne teorien og studerer de 115 aktuelle gjenstandene med ansiktsmotiver er det 11 stk. som har tydelige

eller mer abstrakte figurer som kan tolkes som fugler. Om man undersøker disse videre finner man kun tre gjenstander, alle med hestefigurer/store firfotdyr, som viser andre dyr som kan tilknyttes Odin. Det magre antallet gjenstander man står igjen med beviser at jo flere særtrekk man krever, om enn veldig vage, for å støtte tolkningsforslaget, jo færre gjenstander står man igjen med. Til tross for at en rekke andre særtrekk som kan tilknyttes de ulike gudene, både med tanke på hjelpere i form av dyr eller utseende, fremstår som veldig karakteristiske er det ingen gjenstander som innehar flere tydelige karaktertrekk. Ingen gjenstander viser en åttefotet hest og ingen viser dyr og et enøyd menneske. Dette forsøket på å identifisere Odin på bakgrunn av sammensetningen av ansiktsmotiver og dyremotiver som kan assosieres med ham resulterer i rundt 15 gjenstander om kriteriene er så vage at det er tilstrekkelig at menneske og et dyr er avbildet på samme gjenstand. Om man derimot krever at det skal late til å være tettere sammenheng mellom figurene for at tolkningen skal få mer tyngde, gjenstår kun en gjenstand: den tidligere nevnte relieffspennen (fig. 59) hvor fuglene later til å være i interaksjon med ansiktsmotivet og derfor kan ses som Odin og ravnene kommunikasjon. Dette veldig forenklede eksemplet beviser hvor utfordrende det kan være å tolke ansiktsmotiver som Odin på bakgrunn av dyrefigurene alene. Om man tar med i beregningen at Odin er en av de mest studerte karakterene fra mytologien, og at han har nærmere tilknytning til dyr enn mange andre guder på grunn av sine mange hjelpere og evnen til hamskifte blir det synlig hvor problematisk det kan være å gjenkjenne andre guder på bakgrunn av dyrene. I likhet med menneskene er også dyrene ofte redusert til kun et hode eller fremstilt så abstrakt eller oppløst at det både er vanskelig og artsbestemme dem eller å kunne tilknytte dem til bestemte personer/hendelser.

Figur 59: Hodeplaten av relieffspenne (B3543) fra Lista, Vest-Agder, viser et menneskehode mellom to dyr. Eget foto.

Figur 60: Bokspenna (S4399) viser fire ansikter og fire fugler, dette gjør det vanskelig å identifisere motivet som Odin og ravnene. Foto: AMS

Et annet problem som oppstår når man prøver å identifisere guder på bakgrunn av sammensetningen av dyr og menneske er at det i minst 73/115 tilfeller er avbildet flere ansiktsmotiver på samme gjenstand, og i minst 60 av disse tilfellene dreier det seg om identiske ansikter. Om disse ansiktsmotivene er ment å avbilde guder er det vanskelig å forestille seg at flere like figurer ble brukt på samme gjenstand slik som på for eksempel Boknspenna (fig. 60). Den siste og mest overbevisende grunnen til å fastslå at det ikke nødvendigvis er en meningsgivende sammenheng mellom mennesker og dyr er at (nesten halvparten,) av alle aktuelle gjenstandene med ansiktsmotiver ikke har avbildninger av dyr. Dette fører til at man med utgangspunkt i de skriftlige kildene må se etter andre kjente karakteristiske trekk om man skal forsøke å identifisere ansiktsmotivene som en bestemt gud eller karakter fra mytologien. I likhet med identifisering av personer på bakgrunn av sammensetningen av motiver er også denne fremgangsmåten problematisk. Selv om det finnes flere et bredere spekter av karaktertrekk som kan tilknyttes de ulike personene er det som nevnt over sjeldent at motivene har mer enn et av disse trekkene. Siden det later til å være en klar favorisering av de øverste gudene når det gjelder fortolkninger av menneskefigurer vil jeg nok en gang bruke et eksempel med Odin for å poengtere den innlysende problematikken når det kommer til identifisering av guder i dyreornamentikken. På bakgrunn av ulike studier av gudestatuer og figurer påpeker Horn Fuglesang at menneskestatuer med skjegg tolkes som Tor eller Odin (1989:19). Om man ser på de ulike navnene som er tilknyttet Odin gjennom f.eks. (Se f.eks. Price 2004:101-106) virker det som at skjegget absolutt var et sentralt karaktertrekk hos Odin, men det blir også vektlagt at han er enøyd. Mens 34 av gjenstandene har ansiktsmotiver som er avbildet med skjegg er det ingen av de 117 gjenstandene som har ansiktsmotiver som er fremstilt med kun et øye.

Både med tanke på identifiseringen av guder på bakgrunn av sammensetningen av menneske- og dyre-motiver eller karaktertrekk later det til å være nærliggende å tolke de fleste motiver som Odin selv om det er vage kriterier som ligger til grunne for dette. Dette problemet gjelder for øvrig ikke bare identifiseringen av Odin, men også andre sentrale guder blir ofre gjenkjent på grunnlag av et karaktertrekk mens de andre egenskapene eller særtrekkene blir oversett (Price 2004:179). Som poengtert tidligere er identifiseringen av guder eller mytologiske skikkelser videre utfordrende da noen guder/personer har langt flere særtrekk enn andre samtidig som enkelte guder som f.eks. Odin, Tor og Loke er langt mer fokusert på i

forskningen. På bakgrunn av ansiktsmotivene eller sammensetningen av motiver på gjenstandene som ligger til grunne for denne studien er det som vist kun et fåtall gjenstander som kan foreslås å vise bestemte guder. Dette fører til at tolkningsforslaget om at dyreornamentikkens motiver kan tilknyttes mytologien ikke er tilstrekkelig alene.

I oppsummeringen over ble det også fremlagt at gjenstander med dyreornamentikk også kan ha vært bruk som en amulett. Selv om begrepet amulett er bredt er den vanligste definisjonen gjenstander som ikke har noen praktisk eller ornamental nytte og som har vært brukt på kroppen eller nedlagt sammen med avdøde (Grieg 1954:163, Flinders Petrie 1914:1-4). Det er i senere tid blitt et økt fokus på at en gjenstand kan ha flere betydningsnivå, noe som fører til at f.eks. spenner eller beslag med dyreornamentikk også kan ha hatt amulettfunksjon selv om de også har en praktisk nytte. Dette fører til at man må se på gjenstandens kontekst for å forsøke å avgjøre om gjenstanden har hatt en funksjon som amulett (Samdal 2000:33).

Amulettene som kan være både menneskeskapte og naturlige gjenstander eller, ifølge William Matthew Flinders Petries definisjon; motiver, ble brukt i den tro at gjenstanden/motiver hadde magiske eller andre styrkende egenskaper som eieren kunne dra nytte av. I eksemplene over er det poengtert at gjenstander med dyreornamentikk kunne gi bæreren styrke eller andre egenskaper som var tilknyttet det avbildede dyrets karakter og særegenhet, tilknytning til dyrenes overnaturlige krefter eller beskyttelse mot det onde. For dyremotivenes del virker dette som plausible tolkninger, men i likhet med de tidligere nevnte tolkningsforslagene er også denne vanskelig å overføre til ansiktsmotivene. Om man først går ut ifra at ansiktsmotivene representerer et ordinært menneske kan ikke motivet gi brukeren noen styrke eller lignende som han/hun ikke allerede har. Som påpekt over hadde dyrene en spesiell rolle nettopp ved at de var annerledes og i de fleste tolkningsforslagene over er det dyrenes egenskaper, evner eller ulikhet fra mennesket som blir ansett for avgjørende for dyreornamentikkens motivvalg. I tråd med disse tolkningene virker det derfor lite trolig at motiver av et ordinært menneske skulle bli anvendt på sammen måte da de ikke kan tilføre bæreren noen hjelp i form av styrke eller lignende. I gjennomgangen av jernalderens ansiktsfremstilling (kapittel 3) ble det klart at det i stor grad er de samme stiliserte utformingene som gjentar seg så man kan også utelukke at motivene er basert på en ekte levende person som bæreren kan ha tilknytning til og derfor fått åndelig styrke fra.

Det siste tolkningsforslaget bak dyreornamentikkens motivbruk er som nevnt at farlige rovdyr ofte var avbildet i den hensikt å skremme bort onde ånder eller beskytte mot det onde. Selvfølgelig kan man argumentere for at ordinære mennesker kan være skumle og farlige på sin egen måte, men de har ikke de uforutsigbare og primitive aspektene som kan tilknyttes rovdyrene, noe som gjør også dette tolkningsforslaget vanskelig å overføre til menneskene. Om man sammenligner fremstillingen av de ulike ansiktsmotivene vil raskt legge merke til at de aller fleste motivene ikke kan oppfattes som skumle eller dominerende side de fremstilt med lukket munn og ellers nøytrale ansiktsuttrykk. Siden moderne mennesker absolutt har andre synspunkter på hva som kan tolkes som skummelt er det vanskelig å si med noen sikkerhet hva fortidens mennesker anså som skummelt, men ut fra de islandske lovene fra 900-tallet vet man at dragehodene på høvdingenes vikingskip ble ansett som skremmende. Med dette i bakhodet er det spesielt en gjenstand som skiller seg markant ut fra det øvrige materialet og derfor kan foreslås å ha virket skremmende. Gjenstanden, som er en trefliket spenne fra Oppland (fig. 61) datert til vikingtid, er prydet med tre nærmest demoniske ansikter med gapende kjefter og tydelig markerte øyne. Selv om man finner gjenstander med likheter når det kommer til selve utformingen av det triangulære hode med tre topper øverst har det ikke vært mulig å finne noen nærmere paralleller til disse ansiktene hverken i Norge eller Skandinavia. Siden spenna ble kjøpt på auksjon er det usikkert hvilken kontekst den kommer fra, men det er likevel en veldig interessant opplysning i katalogteksten, nemlig at spenna har «*været brukt som Lægemiddel for Kreaturer*»². Selv om dette ikke på noen måte bekrefter at spenna har hatt amulettfunksjon i jernalderen er det interessant at den har hatt en slik funksjon i nyere tid.

I noen tilfeller er ansiktsmotivene avbildet med hodetøy og da gjerne en hjelm. Om man fortsatt holder seg til tolkningen om at ansiktsmotivene viser ordinære mennesker og ikke mytologiske eller kosmologiske figurer, kan disse motivene tolkes som en kriger eller høvding. På bakgrunn av dette er det ikke utenkelig at motivene kan tolkes som skremmende eller beskyttende, men siden det finnes et begrenset antall gjenstander med slike motiver er det ikke en dekkende

Figur 61: Trefliket spenne (c10537) fra Våga, Oppland. Selv om lite er kjent om spennas kontekst er det klart at den også har vært ansett som en amulett i moderne tid.

Foto: Musit

² Katalogtekst for c10537, KHM.

tolkning av ansiktsmotivene som helhet.

Om man på den andre side går ut ifra at motivene ikke representerer ordinære mennesker men f.eks. en kosmologisk eller mytologisk person eller hybrid passer forklaringene om amulettfunksjonene som er nevnt over bedre. Guder eller sjamaner var annerledes fra ordinære mennesker siden de hadde overnaturlige evner, de kunne være sterke beskyttere og de hadde forskjellige særegenheter som kunne være ettertraktede for ulike personer. Som allerede avklart finnes det kun få tilfeller hvor det er høvelig grunnlag for å foreslå at motivene kan tilknyttes navngitte guder, men man skal likevel ikke utelukke at enkelte motiver kan tilknyttes mytologien. På bakgrunn av dette blir det derfor relevant å se på hvem som brukte slike gjenstander for å ikke nødvendigvis fastslå hvem guden var, men hvilke funksjon det kan tenkes at motivene har hatt.

I denne gjennomgangen er alle ansiktsmotivene generelt sett prøvd å tolket på samme grunnlag som dyremotivene selv om det er langt fra trolig at alle motivene, både av dyr og menneskerepresentasjoner, har hatt samme funksjon eller hensikt. Som poengtert finnes det en rekke tilfeller hvor tolkningsforslagene rundt dyrene i dyreornamentikken faktisk kan overføres til ansiktsmotivene men i alle tilfellene passer disse forslagene kun til et fåtall gjenstander. Selv om man da står igjen med en rekke gjenstander som ikke kan tolkes på samme måte kan man ikke med letthet avfeie dem som utelukkende dekor. For å få en dypere forståelse for ansiktsmotivene blir det derfor relevant å vurdere andre særtrekk som ansiktens fremstilling og hvem som brukte disse gjenstandene, eller eventuelt fikk dem med som gravgave, for å ha grunnlag for andre tolkningsforslag.

4.3 Ansiktsmotivenes særtrekk

Som poengtert i kapittel 3 finnes det en stor variasjon men også en rekke likheter i fremstillingen av jernalderens ansiktsmotiver. I tillegg til kategoriene i kapittel 3 som er løst basert på form og kunstnerisk fremstilling (naturlig eller stilisert) kan man også se at det finnes en rekke andre likheter på tvers av disse kategoriene, deriblant fremstillingen av ansikter med spesielle ansiktstrekk eller andre detaljer. Selv om noen av disse ansiktstrekene og detaljene allerede har blitt nevnt i diskusjonen over i sammenheng med identifisering av guder på bakgrunn av særegenheter eller tolkningen av gjenstander som amuletter, er det

interessant å ta dem i nærmere betraktning for å få en dypere forståelse. Selv om målet med denne avhandlingen ikke er å identifisere hvem motivene forestiller vil jeg likevel belyse noen av trekkene som går igjen (tabell 4) og deretter foreslå mulige tolkninger.

Før man går videre er det nødvendig å presisere at tallene som blir oppgitt under viser til antall gjenstander med ansiktsmotiver med de ulike trekkene. Selv om det finnes minst 76 gjenstander med flere ansiktsmotiver er disse ansiktene i de aller fleste tilfellene avbildet med samme særtrekk. I de få tilfellene hvor dette ikke er tilfellet er det tatt utgangspunkt i det mest iøynefallende ansiktsmotivet som fremstår som hovedmotivet.

Etter å ha studert detaljene på de 117 gjenstandene med ansiktsmotiver blir det tydelig at en stor andel av gjenstandene med ansiktsmotiver ikke har dyremotiver. I noen tilfeller kan det selvfølgelig være vanskelig å få øye på oppløste og forvridde dyrefigurer, men det kan likevel fastslås at minst 61 gjenstander er uten dyr. At det ikke finnes dyr på et så høyt antall av gjenstandene viser at det ikke nødvendigvis er en gjensidig meningsgivende sammenheng mellom menneske- og dyre-motiver eller at motivene viser til det transformative forholdet mellom menneske og dyr. Det åpner også for at kosmologien har blitt mer antroposentrisk, slik at det ikke var samspillet med dyr som var viktig lenger men mennesket. Det finnes for øvrig fem gjenstander hvor dyr og mennesker er såpass tett sammenflettet at de kan ses som en hybrid (som f.eks. den tidligere nevnte Åkerspenna) Utover dette finnes det også en stor mengde gjenstander

med ansiktsmotiver av hybrider, dvs. ansikter som er fremstilt med dyriske trekk som f.eks. ører eller snute (f.eks. Fig. 62). Selv om denne typen gjenstander ikke er inkludert i denne studien er det viktig å være bevisst på at det finnes en mengde slike

	FVT	MVT	VT	Ukjent	Total
Antall gjenstander	32	6	69	10	117
Uten dyr	7	2	46	6	61
Bart/Skjegg	11	4	33	4	52
Hjelm/hodeplagg	15	1	6	-	21
Trist	6	1	1	-	8
Hybrid (j.fr Åker)	3	2	-	-	5
Fremhevede øyne	3	2	3	-	8
Naturlig	3	1	7	2	13
Gjenstander med flere ansiktsmotiver	16	2	55	3	76
Langt hår	4	1	27	-	32
Triangel på haka	5	1	-	-	6

Tabell 4: Detaljer og særtrekk som finnes på de ulike ansiktsmotivene. I de fleste tilfellene hvor det er flere ansiktsmotiver på samme gjenstand har alle samme detaljer. Antallet viser derfor til antall gjenstander av 117 som har disse detaljene.

hybrider og at man ikke med sikkerhet kan fastslå at motivene av mennesker og hybrider er to helt uavhengige motivtyper. Man kan derfor ikke fastslå annet enn at det finnes en stor variasjon i materialet og at ansiktsmotivene har vært meningsbærende både alene, sammen med dyremotiver eller i form av hybrider.

Figur 62: Anheng (b711) med ansiktsmotiv som kan ses som en hybrid pga. ørene, smuten og barten/værhårene. Eget foto.

Det finnes også en rekke gjenstander hvor ansiktsmotivene er fremstilt med bart og/eller skjegg. Også her er det iblant vanskelig å tyde motivene men man kan fastslå at minst 52 ansiktsmotiver er fremstilt med bart, skjegg eller begge deler.

Som så vidt nevnt over ble det foreslått at figurer med skjegg kunne tolkes som Tor eller Odin, men det er veldig problematisk å basere tolkninger på et såpass vagt grunnlag. Selv om det finnes få kilder til hva som var vanlig stil for bart og skjegg i jernalderen er det på bakgrunn av funn av kammer og rakekniver i skandinaviske graver fra 500-tallet antatt at hårpleie var viktig for de fleste. Frie menn skulle gjerne ha langt hår og skjegg mens trelleskuller skulle være barberte da hår/skjegg trolig var et tegn på både status og manndoms kraft. Det kjennes også tilfeller hvor det blir poengtert at kraft og visdom satt i det lange håret og skjegget og man skulle derfor ikke klippe det (Tvedten, Ramstrøm og Skurveit 2008). Skal man på bakgrunn av dette tolke det i den retning at alle ansiktsmotiver med skjegg viser til bestemte guder, en vis eller mektig person eller noen av høy status? Dette leder videre til spørsmålet om hvorfor nærmest 2/3 gjenstandene, etter dette tolkningsforslaget, har motiver av ufrie menn eller trelleskuller.

En annen mulighet som må vurderes er at noen av motivene viser kvinner, men dette er umulig å avgjøre på bakgrunn av de minimale ansiktstrekkene. Det er for øvrig ikke bare disse ansiktsmotivene som er vanskelig å

kjønnsbestemme. Om man ser på gullgubbene (fig. 63) som er antatt å vise en kvinne og en mann i helfigur er det som forventet ingen merkbare ansiktsforskjeller på de to figurene. Det er også interessant at mannen ikke har synlig skjegg men at den eneste tydelige forskjellen foruten figurenes klær

Figur 63: Gullgubber fra Borg, Nordland (Ts8334) og Hov, Oppland (C38680). Etter Magnus Rognstad Tangen 2010.

er at figuren som er tolket som kvinne ofte har lengre hår. Man kan derfor foreslå at alle ansiktsmotiver som er avbildet med bart/skjegg viser menn, mens de andre motivene ikke kan kjønnsbestemmes på et så vagt grunnlag. Foruten et fåtall godt bevarte menneskelige levninger av meget varierende datering er det kun skriftlige og billedlige kilder som ligger til grunne for tolkningene rundt ansiktshår og status gjennom hele jernalderen. Dette fører til at det er umulig å spore variasjoner både over tid eller på regionalt nivå. Man kan derfor ikke anta at alle figurer med skjegg viser en fri, mektig eller vis mann.

I kapittel tre ble det nevnt en type ansiktsmotiver som er avbildet med triangler på haka. Disse later til å komme ut av munnen (fig. 64a) eller starte like under (fig. 64b) og går langt nedenfor haka. Det er ikke umulig å tenke seg at disse kan ses som et langt skjegg, men jeg vil likevel argumentere for en alternativ tolkning. Om man ser på spenna fra Kvåle (fig. 64b) kan det fremstå som at ansiktet er fremstilt med helskjegg på grunn av de bølgede linjene som går nedover kinnene. Triangelen derimot har ingen tydelig tekstur eller detaljer foruten to spiraler i de nederste hjørnene. Med andre ord fremstår det som at denne triangelen er noe spesielt som må fremheves ytterligere enn vanlig skjegg. Et trekk som er bemerkelsesverdig hos alle de syv gjenstandene med dette særtrekket er nettopp hvor tydelig markert og ofte rettlinjet triangelen er. I tilfellene hvor ansiktsmotiver er fremstilt med bart eller skjegg (se f.eks. fig. 1, 3 og 4) er ansiktshåret gjerne fremstilt med buede linjer som i noen tilfeller også fletter seg sammen som båndornamentikk. På bakgrunn av denne betydelige forskjellen mellom trianglene og hvordan skjegg har blitt fremstilt på andre gjenstander vil jeg foreslå at

Figur 64: Ansiktsmotiver med triangler på haka fra a: armen på den gigantiske relieffspenna fra Dalem, Nord-Trøndelag (c4816) og b: foten av relieffspenne (b6516a) fra Kvåle, Sogn og Fjordane.
Foto: a: Etter Gustafson 1906, b: eget foto.

Figur 65: Brakteat fra Ericsberg-samlingen i Sverige. Motivet er tolket som en hendelse fra mytologien hvor Odin som helbreder Balders hest ved å puste den i øret.
Etter Axboe & Lars Lagerqvist 2010

trianglene er åndetegn. Hos enkelte brakteater av type C er det ofte fremhevet slike tegn ut av munnen på dyret eller fra menneskefiguren (fig. 65), hvorav sistnevnte er tolket som en hendelse i mytologien hvor Odin helbreder hesten til Balder ved å puste den i øret (Axboe & Lars Lagerqvist 2010:99). I tilfellene med dyrene bidrar disse åndetegnene til å fremheve at dyret er besjelet eller levende (Hedeager 2004:227). I tråd med denne tolkningen kan åndetegnene tilknyttes Odins helbredende pust men også være en indikator på at motivet er levende.

Det er ikke bare bart og skjegg som er fremhevet på ansiktsmotivene, men man kan også finne en rekke gjenstander som er avbildet med langt hår. Som poengtert i kapittel 3.4 er motivene på fire gjenstander fremstilt med langt hår med krøller på endene og 12 gjenstander har motiver med langt utslått hår. I likhet med skjegget finnes det få gode kilder som kan si noe om fortidens hårstil men det er trolig at hårstell var viktig og at hår og makt hadde en sammenheng. Om man ser på skandinaviske fremstillinger av menn og kvinner blir menn ofte avbildet med kort til skulderlangt hår mens kvinner har lengre hår og da gjerne med en knute, slik som på figur 63 og 66. Til tross for denne fremstillingen kan man likevel ikke postulere at alle langhårede skikkelser er kvinner da det som nevnt er antatt at også menn kunne ha langt hår for å vise sin status som fri eller mektig.

Et godt eksempel på mektige, langhårede konger finner man hos de frankiske kongene av merovinger slekten som regjerte fra midten av 400-tallet til år 751. For dem ble ikke det lange håret bare et symbol på kongestatus men også en indikator på mytisk opphav, tilhørighet og legitimitet (Axboe & Källström 2013:155, Erik Goosmann 2010:236). Nettopp hvor stor

Figur 66: Utskjæringene fra osebergvogna viser en langhåret kvinne og en mann. Det er usikkert om utskjæringene viser til en bestemt myte. Etter Magnus Mangnusson 1978.

Figur 67: Signetring etter Childerik I. (ca. 437–ca. 482). Inskripsjonen leser «Childirici regis» Etter Thomas F. X. Noble 2006.

betydning det lange håret hadde for merovingerslekten kommer til syne i Gregorius av Tours *Libri Historiarum III/Historia Francorum*: Etter at kong Clodomer ble drept fikk hans mor Clothild ansvar for de tre sønnene, men etter hvert ble de kidnappet av Clodomers brødre, Klotar og Childebert på grunn av stridigheter om tronen. Siden de ikke klarte å avgjøre om guttene skulle drepes eller klippes ble Clothild tvunget til å ta avgjørelsen. Hennes svar på dette var i følge Gregorius: «If they are not to ascend to the throne, I would rather see them dead than with their hair cut short» (Gregorius i Goosmann 2010:242), noe som endte med at to av guttene ble drept mens den siste ble kortklipt og sendt i kloster. Siden håret var så viktig ble også dette avbildet på kongenes signettringer (fig. 67).

En annen type avbildninger som er antatt å vise personer av høy status finner man på de tidligere nevnte brakteatene. Disse smykkene er som nevnt basert på romerske keisermynter men har senere blitt tilpasset det nordiske samfunnet. Menneskemotivene, som på bakgrunn av motivene og runeinskripsjoner blir tolket som norrøne guder, er også ofte fremstilt med tydelig halvlangt hår. Om de norske gjenstandene med langhårede ansiktsmotiver er inspirert av merovingerkongene, de romerske keisermyntene eller den generelle oppfatningen om at langt hår reflekterer makt er vanskelig å fastslå. Det er likevel som nevnt i kapittel 3 verdt å merke seg at de få motivene med langt hår som krølles på endene kan dateres til folkevandringstid og er derfor samtidige med brakteatene og man kan derfor ikke se bort i fra at sistnevnte har vært inspirasjonskilden eller at de har et felles utsprang fra mytologien. De

Figur 68: Ansiktsmotiv med hjelm fra en remspenne (c4640) fra Akershus. Foto: Musit.

andre langhårede motivene er fortsatt vanskelige å tolke siden ingen av motivene er avbildet med skjegg. Man må derfor være åpen for at de kan avbilde begge kjønn men samtidig være bevisst på at langt hår kan ha vært et viktig symbol for makt eller guddommelighet.

Som så vidt nevnt i forrige kapittel finnes det også 21 gjenstander hvor ansiktsmotivene er fremstilt med hjelm (eventuelt markeringer i ansiktet som kan ses som nesebeskyttelsen eller rammene rundt øynene) eller hodeplagg (fig. 68). Til tross for at det er funnet ekstremt få hjelmer i det norske arkeologiske materialet er det ingen tvil om hjelmen har vært en del av

jernalders utrustning. Heiko Steuer, som har forsket på samfunnsorganisering i merovingertid har også foreslått at bruken av hjelmer har vært et statussymbol som var forbeholdt de øverste krigerne (*hirdmennene*) i denne perioden (Steuer 1989:102). Det er vanskelig å fastslå om hjelmer har vært forbeholdt eliten gjennom hele jernalderen eller om de på et tidspunkt også har blitt mer vanlig for krigere av lavere rang, men uansett hva som er riktig kan ansiktsmotivene med hjelm oppfattes som en kriger. Utover dette er det vanskelig å si noe mer om motivene viser til vanlige mennesker, elite eller mytologiske figurer da det i de fleste tilfeller er ingen eller minimalt med annen dekor eller motiver som kan gi noe inntrykk av en større meningsgivende helhet.

Selv om de aller fleste ansiktsfremstillingene har enkle og gjerne nøytrale ansiktstrekk finnes det også en rekke gjenstander med trekk som skiller seg tydelig ut. Mens ingen av ansiktsmotivene kan sies å se nevneverdig glade ut til tross for at et noen er avbildet med munnen svakt buet oppover, er det åtte motiver som kan fremstå som triste (fig. 69) I alle tilfellene er ansiktene avbildet uten andre motiver slik at det ikke er mulig å assosiere dem med f.eks. kjente norrøne myter. Selv om motivene later til å være triste trenger det ikke å være ment på den måten. I studien av keltisk kunst innen den europeiske La Tène-kulturen har også Dennis William Harding arbeidet med stiliserte menneske- og ansiktsfigurer. Selv om Harding foreslår at figurene kan ses i sammenheng med romerske mytologiske skikkelser poengterer han også at de kan ha hatt en helt annen bakgrunn:

“It is a natural inclination of the archaeologist to invoke ritual symbolism for anything that appears to deviate from his own concept of the functional or rational, but it is hard to understand why so seldom are Celtic craftsmen credited with a simple sense of fun or pleasure in evoking caricature, in much the same way that artists throughout the ages have used their art for satire or to lampoon the established order” (Harding 2007:57).

At enkelte ansiktsmotiver har hatt en humoristisk hensikt eller vært ment som parodier er absolutt synspunkt som også må vurderes

Figur 69: Det finnes seks ansiktsmotiver som kan tolkes som triste. Disse finner man på to vektlodd (s4687f) og foten av fire relieffspenne (b: c12280, c: c11237). Foto: a: eget foto, b: Eirik Irgens Johnsen, c: KHM

når man studerer de nordiske ansiktsmotivene. Selv om hva som kan oppfattes som underholdende har forandret seg gjennom tiden har også jernalderens mennesker hatt sin form for humor og underholdning. Man kan trygt gå ut i fra at det er langt fra alle sider ved den norrøne mytologien som kjent som følge av at historiene har gått tapt eller at de kriste skriftlærde valgte å ikke nedskrive den (se f.eks. John McKinnel 2007:33). Man kan derfor ikke utelukke at det har vært mindre seriøse eller direkte humoristiske sider ved mytologien, og at enkelte av motivene viser til dette.

Det er også mulig at parodiene ikke var humoristisk ment, men heller en form for karikatur som skulle formidle samfunnskritikk (jf. Harding 2007:126). Størstedelen av gjenstandene med triste ansiktsmotiver er datert til eldre jernalder når dyreornamentikken var forbeholdt eliten. Som nevnt tidligere var forståelsen av dyreornamentikken kulturelt betinget, noe som innebærer at kun deler av samfunnet ville være i stand til å oppfatte motivenes mening. På denne måten kunne bæreren av gjenstander med motiver som var ment som parodier eller kanskje også samfunnskritikk, bruke gjenstandene åpenlyst men fortsatt kommunisere meningen på et intern nivå.

Det er også tenkelig at ansiktsmotivene skal representere levende mennesker av flere grunner enn at det er parodier eller karikatur. Som jeg har kommet tilbake til flere ganger over er det vanlig å anta at ansiktsmotivene viser til guder eller andre mytologiske skikkelser, men det er også en mulighet at de viser vanlig dødelige mennesker. I jernalderen var slekten og familien av stor betydning da det i de fleste perioder, untatt Merovingertid (se for eksempel Steuer 1989), er argumentert for at en persons status var basert på slektskapsforhold. Det er derfor tenkelig at ansiktsmotivene, og da spesielt de som ble naturlig fremstil, var en måte å hedre eller få tilknytning til f.eks. (avdøde) slektninger. På samme måte som det er antatt at man fikk dyrenes egenskaper når man brukte avbildninger av dem er det også tenkelig at ved å bruke representasjoner av mennesker fikk tilknytning til deres sterke egenskaper, som f.eks. visdom. Det er også en mulighet at de mer naturlige ansiktsmotivene ikke viste noen i direkte familie, men andre personer som brukeren av gjenstanden eller hans/hennes familie hadde tilknytning til. Deriblant kan det tekes at både fosterfedre, høvdinge, sjamaner eller andre av nevneverdig status. I en studie av navneskikk viser Torill Letto (2007) til betydningen av

«navnesøsken», dvs. et rituelt slektskap hvor personer som er oppkalt etter andre utenfor familien får en sterk tilknytning (Vegard Nergård 2005, gjengitt i Letto 2007:29). Selv om både Nergård og Letto fokuserer på navnesøsken i samiske samfunn skal man ikke utelukke at det har vært lignende paralleller i det norrøne samfunnet hvor familie og slektskap var av stor betydning.

Et annet nevneverdig ansiktstrekk er de store fremhevede øynene. De fleste ansiktsmotivene i jernalderen er som kjent minimale og stiliserte og man kan derfor ikke forvente at ansiktstrekene skal være proporsjonalt fremstilt. Det er ikke uvanlig at både munnen og øynene gjerne blir noe overdimensjonert slik at de dekker mye av ansiktet på mange av figurene, men det finnes fortsatt ti gjenstander med motiver hvor øynene fremstår som bemerkelsesverdig store i forhold til hodet eller andre ansiktstrekk, eller tydelig fremhevet på andre måter gjennom for eksempel innlegg av glass (Fig. 50, Fig. 69b & Fig. 70). I de norrøne tekstene er den overnaturlige evnen til klarsynthet eller å se fremtiden gjennom syner eller drømmer et element som ofte gjentas både hos guder, slik som i Vegtamskvida hvor Balder drømmer om sin død, og hos mennesker, slik som i Halvdan Svartes saga hvor Dronning Ragnhild forutser sønnen Harald Hårfagres storhet. I tillegg til drømmer er det også poengtert at man kan se fremtiden eller syner gjennom sjamanistiske ritualer hvor man oppnår transe. Det er derfor foreslått at de store øynene kan symbolisere evnen til overnaturlig syn, men det er også poengtert at det kan indikere transe eller påvirkning av psykoaktive stoffer som sopp eller enkelte urter (Back Danielsson 2007:205).

Det siste punktet som må adresseres i denne gjennomgangen er hvorvidt ulike gjenstander med ansiktsmotiver kan tolkes som amuletter. Det blir ofte foreslått at gjenstander som ikke har en direkte praktisk funksjon må undersøkes i tilknytning til religion eller kosmologi. Det er kjent flere smykker, spenner eller andre gjenstander (se Samdal 2000) som har inskripsjoner eller er av en slik karakter at det med stor sikkerhet kan fastslås at de har vært amuletter og kan tilknyttes tro og myter, men det finnes også gjenstander som er mer tvilsomme. I disse tilfellene er det viktig å være bevisst på at gjenstander kan ha vært utelukkende

Figur 70: Ansiktsmotiver fra sverdslire (c337a) med tydelig fremhevede øyne. Eget foto.

dekorative. Om alt som ikke har en praktisk funksjon eller ikke oppfattes som ornamentalt av moderne mennesker skal tolkes som en amulett eller i tilknytning til religion utelukker man at jernalderens mennesker har verdsatt det visuelt pene og hatt andre preferanser enn oss vedrørende hva som er pent. Det er heller ikke helt uproblematisk å skille mellom praktiske og symbolske/religiøse gjenstander eller eventuelt teknomiske, sosiotekniske eller ideotekniske gjenstander om man bruker Lewis Binford's (1962) modell over materiell kultur, da enkelte gjenstander kan plasseres i flere grupper samtidig. Med visshet i disse utfordringene er det likevel interessant å undersøke hvor mange gjenstander som ikke har en praktisk funksjon og derfor kan tenkes å være symbolske.

Av 117 gjenstander er 92 spenner, våpen eller andre gjenstander som har hatt en praktisk funksjon. I tråd med utfordringene nevnt over kan man være kritisk til at sverd eller våpenutstyr med staselig ornamentikk skal klassifiseres som hovedsakelig praktisk/funksjonell og ikke symbolsk, men da våpnene i dette tilfellet ikke fremstår som overdådige men heller en dekorert bruksgjenstand plasseres de her. I tillegg til de praktiske gjenstandene finner man også gjenstander som ikke kan sies å ha en praktisk funksjon og fire gjenstander så fragmenterte at det ikke har vært mulig å avgjøre om de har hatt en funksjon og eventuelt hvilken. Av de 21 gjenstandene som ikke kan sies å ha en praktisk funksjon finner man 11 smykker, derav to brakteater, åtte beslag og de tre sølvfigurene som er omtalt som draktpryd da det ikke har vært mulig å tilskrive dem noen annen funksjon (Magnus 1975:82).

At brakteatene har fungert som en amulett blir foreslått allerede i Guttorm Gjessings «*de norske gullbrakteatene*» (1929:165?) og Griges «*Amuletter og gudebilder*» (1954:163). På grunn av brakteatenes motiver som kan tilknyttes mytologien, runeinskripsjoner og «hellige tegn» som fugler, svastika, ormer og triskeler (tre-armet svastika/kryss) fremholder begge at «*brakteatene har hatt en magisk kraft*» og at "*brakteater representerer en guddom under hvis vern bæreren stilte seg*» (Grieg 1954:163). Denne oppfatningen om brakteater som amuletter består også i nyere tid, men det er lagt til at de også var statussymboler som indikerte tilhørighet og et politisk medium (Andrén 1991:, Axboe 1991:200, Hedeager 2011:55). Smykkene, som Grieg omtaler som «*hengesmykker i form av masker*» har som påpekt ikke vært like mye gjenstand for undersøkelser men også de blir lett tolket som amuletter og gudebilder (Grieg 1954:189). Siden det er lite argumentasjon rundt slike tolkninger er det usikkert i hvor stor grad gjenstandenes mangel av en funksjon har vært vektlagt, men det

Figur 71: Relieffspenne fra Fonnås, Hedmark (c8154) med runeinskripsjon på baksiden av hodeplaten. Dessverre er det uenighet om hva som er skrevet. Etter Sophus Bugge 1903.

virker ofte som at dekoren i seg selv har vært mest sentral.

Som forklart i kapittel 2.3 og 4.2 er det liten tvil om at motivene i dyreornamentikken har hatt et budskap eller en funksjon i seg selv uavhengig av hvilken gjenstand de er avbildet på. I flere av tolkningsforslagene er det vektlagt hva dyreornamentikken symboliserer ovenfor andre, men det finnes også en rekke gjenstander hvor ornamentikken er mindre eller ikke synlig for andre. Hos de aller fleste gjenstandene med ansiktsmotiver er motivene plassert slik at de i varierende grad har vært synlige for andre mens gjenstanden var i normal bruk. Noen gjenstander, som for eksempel de fleste smykkene, skiller seg også ut ved at ansiktsmotivene er særdeles godt synlige, både på grunn av mangelen av annen dekor, tydelig utheving eller at gjenstanden i seg selv har hodeform. Dette innebærer at alle ville hatt mulighet til å se og gjenkjenne motivene forutsett at gjenstanden ble brukt utenpå klærne. Om alle hadde samme forutsetninger til å oppfatte budskapet bak enkeltmotivene eller motivsammensetningen er derimot mer usikkert da enkelte stiler

var forbeholdt eliten og derfor vanskeligere å tyde for utenforstående. Det kan for eksempel tenkes at gjenstandene hvor ansiktsmotivene er mindre synlige siden de er plassert på mindre iøynefallende steder eller fremstilt oppløst eller abstrakt samt gjerne innflettet i ornamentikken har fungert som en nærmest intern kommunikasjon mellom personer med samme samfunnssjikt eller rolle.

I motsetning til gjenstandene med godt synlige motiver finnes det også gjenstander hvor både dyreornamentikk eller runeinskripsjoner er avbildet på lite synlige steder eller skjult på baksiden av gjenstandene (fig. 71). Selv om det er uenighet om hva som er skrevet på relieffspennen fra Fonnås (se www.runenprojekt.uni-kiel.de³) og ingen av forslagene innebærer formler for vern eller styrke, er det interessant at runene blir plassert slik at ingen

³ http://www.runenprojekt.uni-kiel.de/abfragen/standard/deutung2_eng.asp?findno=10&ort=Fonn%E5s&objekt=Relieffibel&showlesungnr=1&showcommentnr=6&jumptotextmarke=2#2

andre kan se dem. Siden det er uvisst hvordan enkelte av gjenstandene med ansiktsmotiver er brukt er det også vanskelig å fastslå hvor mange av gjenstandene som har motiver som har vært skjult. Det finnes for øvrig minst en gjenstand hvor man med sikkerhet kan fastslå at motivene har vært skjult. Dette er et skjoldhåndtak fra Hamarøy, Nordland hvor det er avbildet to ansikter med skjegg samt knutemønstre og sirkelornamentikk (fig. 14). At både inskripsjoner og motiver finnes på slike steder bidrar til å understreke at motivenes hensikt ikke bare har vært å formidle et budskap til andre, men at de også trolig hadde en personlig betydning for bæreren. Det som er ytterlige bemerkelsesverdig og interessant med det skjulte ansiktsmotivet er at det finnes på en slik gjenstand som har vært brukt til beskyttelse. Man kan derfor lure på om motivet har fungert nettopp som en amulett som ga bæreren styrke eller beskyttelse i strid. I sagaene nevnes det flere våpen eller skjold som har fått navn og nærmest blitt besjelet som følge av deres nytte for eieren. Kanskje avbildningen av et menneske på skjoldhåndtaket ga skjoldet (menneskelige) egenskaper eller sjel j.fr. tolkningen av dyreornamentikkens motiver. Dessverre er det funnet få bevarte skjoldhåndtak og ingen andre av disse er nevnt å ha dekor i gjenstandsbeskrivelsene så det har ikke vært mulig å finne lignende gjenstander for sammenligning. Det blir derfor nødvendig å studere det øvrige gravmaterialet for å prøve å danne seg et bilde av hvem som har eid en slik bemerkelsesverdig gjenstand.

4.4. Ansiktsmotiver, samfunnsroller og status

For å få en større forståelse for ansiktsmotivenes hensikt eller bakgrunn er det relevant å se bak gjenstanden motivene er avbildet på og til konteksten de inngikk i. Som poengtert i kapittel 2 varierer gravskikken gjennom jernalderen, men i de fleste perioder er det vanlig med gravgods både i form av personlige gjenstander, redskaper eller dyr. Det finnes flere tolkninger til hvorfor akkurat disse gjenstandene ble valgt som gravgods, deriblant er det foreslått at det har en praktisk forklaring som at avdøde fikk med seg gjenstander han/hun kunne trenge i etterlivet. Det er for øvrig også foreslått at gravgodset ble valgt siden gjenstandene var essensielle for avdødes karakter eller rolle i samfunnet (Þóra Pétursdóttir 2009:30-31). De må derfor ses i sammenheng med avdødes konstruerte identitet:

The dead body may have silently insisted that the things that were part of the person's identity in life – with and through whom it formed networks – should be deposited alongside it. [...] funerals often “remember” the dead through the person's

reconfiguration. That is, by bringing together the parts he or she demonstrated in life and thereby unite or remember an otherwise “distributed person”. Thus, the contents of an excavated grave cannot simply be conceived as “... osteological data, artefacts or symbolic resources, but as holding material agency influencing the selective remembering and forgetting of the deceased’s personhood”. (Þóra Pétursdóttir 2009:34).

Dette innebærer at det er mulig å danne et inntrykk av avdødes rolle på bakgrunn av de gjenstandene som de gjenlevende har ansett som viktig eller definerende for avdøde og lagt ned i som gravgods.

Gjennom en studie av dyreornamentikkens uttrykk på kjønnsesifikke gjenstander i Skandinavia har Smådahl (2005) observert at det later til å være en sammenheng mellom motivvalg og kjønn. Selv om studien hovedsakelig fokuserer på de mest vanlige dyremotivene er også menneskerepresentasjoner i form av ansiktsmotiver, profilhoder, antropomorfe figurer eller helfigurer inkludert. Resultatene viser at det ikke er noen entydige og gjennomgående kjønnsmessige forskjeller gjennom hele jernalder, men at tendensene varierer i løpet av jernalderen (2005:88-98). I tilfellet med menneskerepresentasjonene fastslår Smådahl at de finnes både på kvinnegjenstander og manngjenstander i alle perioder. For kvinner brukes halv- og hel-figurene både i folkevandringstid og vikingtid, mens bruken av menneskehoder, både en face og i profil, tiltar i vikingtid. I merovingertid er det derimot få kvinnegjenstander med menneskemotiv. På mannsfigurer brukes helfigurene i alle perioder, men i merovingertid er det ofte krigere, ryttere og «mannsmasker» som er avbildet. I vikingtid dominerer ansiktsmotivene, og da gjerne avbildet med hår, skjegg og bart (Smådahl 2005:84-85). De uklare tendensene fører til at Smådahl foreslår at utvelgelsen av motiver ikke er basert på kjønn men heller gjenstandenes funksjon og bærerens sosiale rolle (2005:111). I tråd med denne tolkningen er det interessant å undersøke om det er mulig å finne noen tilknytning mellom de norske gjenstandene med ansiktsmotiver og eierens sosiale rolle eller status.

Av 117 gjenstander er 88 funnet i graver. Siden enkelte gjenstander er importfunn, funnet alene eller det mangler ytterligere informasjon om andre funn fra samme kontekst i katalogteksten gjenstår det 73 gjenstander fra 66 graver hvor man kan forsøke å danne et mer nyansert bilde av avdøde (tabell 5). 40 av disse gravene er identifisert som kvinnegraver mens

ni tilhører menn. Hos de resterende 17 gravene har det ikke vært mulig å fastslå avdødes kjønn siden det mangler kjønnsspesifikke gjenstander (kapittel 3.3) eller at materialet er tvetydig eller representerer en dobbeltgraver hvor det er bekreftet at begge kjønn har vært nedlagt.

En av de vanligste rolleindikerende gjenstandene er nøklene som er antatt å vise husfruestatus. På grunn av manglende bruksspor på nøklene fra eldre jernalder samt at de ofte er plassert slik i graven at det virker trolig at de har vært knytt fast til beltet og ikke lett tilgjengelig for bruk er det foreslått at de hadde en symbolsk funksjon. På bakgrunn av skriftlige kilder foreslått at kvinnen fikk nøklene under bryllupseremonien eller gjennom et overgangsritual hvor husfruens rolle ble definert. Kvinnens rolle som husfrue innebar at hun trolig hadde ansvar for ritualer og da spesielt de tilknyttet Frøya. Sammensetningen av nøkler, relieffspenner og tekstilredskaper (da gjerne vevsverd i jern) fra samme funne er også foreslått å understreke husfruens sosiale status men også kultiske rolle (Kristoffersen 2004:292-297). Av 40 kvinnegraver er det kun 15 som inneholder både nøkler og en gjenstand med ansiktsmotiver. Åtte av disse gjenstandene er for øvrig relieffspenner, hvorav hele syv har ansiktsmotiver. Videre er det også funnet tekstilredskaper i seks av de åtte gravene, deriblant minst en vevske i jern. Selv om antallet nøkler/gjenstander med ansiktsmotiver er for lavt til å fastslå noe sammenheng mellom husfruestatus og ansiktsmotivene er det absolutt en interessant observasjon. Det er videre interessant at nesten halvparten av relieffspennene med ansiktsmotiver er funnet hos kvinner med husfruestatus da relieffspenner vanligvis ble brukt av begge kjønn. En annen gjenstand som også er foreslått å kunne tilknyttes kvinner med overnaturlige evner (*gifted in prophecy*) er gullbrakteatene (Kristoffersen 2004:296-297).

	FVT	MVT	VT	Ukjent	Totalt
Nøkkel (K)	9	(1)	5 (1)	1 (1)	15 (3)
Våpen (M)	1 (2)	(1)	4 (8)	3 (1)	8 (12)
Relieffs. ^{1m}	K:12, U:4,	K:1	-	M:1	18
Relieffs. ^{2u}	K:2	-	-	-	2
Brakteat ¹	K:1	-	-	-	1
Brakteat ²	K:1	K:1	K:1	M:1	4
Vekt/vektlodd	M:1	U:1	K:2, M:1, U:1	M:1, U:1	7

Tabell 5: Gjenstander som kan indikere samfunnsrolle i gravene fordelt over periode. Graver med usikkert kjønn i parentes. K: kvinne, M: mann, U: ukjent. 1: gjenstand med ansiktsmotiv t, 2: gjenstand uten ansiktsmotiv i graven.

	FVT	MVT	VT	Ukjent	Totalt
Gravmonument	K:1, M:1, U:2	-	K:4, M:2	-	10
Rike graver	K:5	K:1	K:5, M:2	M:2	15
Lite funn	U:1	-	K:8,U:2	-	11

Tabell 6: Ulike faktorer som kan belyse avdødes sosiale status. Antallet rike graver baseres på antall og type funn. K: kvinne, M: mann, U: ukjent.

Siden brakteatene med ansiktsmotiver en face og de mer vanlige motivene med hodet i profil ikke kan anses å ha forskjellig betydning kan man påpeke at fire av fem brakteatfunn (ti av 13 stk.) er fra kvinnegraver, men ingen av disse gravene har andre funn som bidrar til å styrke inntrykket av avdødes rolle eller eleverte status i samfunnet.

De andre punktene, våpen og vekter, kan bidra til å fremheve om eieren kan tenkes å ha hatt kriger status eller være tilknyttet handel. Å bruke våpen som indikator på kriger/status er dessverre problematisk da våpen/skjold er en av de sikreste indikatorene på mannsgraver. Dette fører til at krigerne blir overrepresentert i materialet mens andre menn fort kan bli oversett. Man kan derfor påpeke at minst åtte av ti identifiserte menn har våpen/skjold men tre av dem, hvorav to har våpen/skjold med ansiktsmotiv, utmerker seg med rikt gravgods og bemerkelsesverdig gravmonument. Videre kan man også påpeke at to av disse tre er begravd med vektlodd eller skålvekter som kan indikere at de har holdt på med handel. De andre vektloddene/vektene er alle funnet sammen med våpen (både hos menn og i de tvetydige gravene) foruten de siste vektloddene som er funnet i en kvinnegrav av merkverdig karakter siden den inneholder både mynter fra Bagdad og et relikvieskrin. Man skal for øvrig påpeke at handelsvirksomhet ikke bare var tilknyttet menn, men at funn fra Birka viser at også kvinner har fått vekter og vektlodd som gravgods og derfor antas å ha deltatt i handelsvirksomheten (Judith Jesch 1991:39).

I tillegg til å se på avdødes rolle kan det også være interessant å danne seg et bilde av avdødes status. Siden det er antatt at energien og arbeidet som er nedlagt i konstruksjonen av gravmonumentet og gjennomføringen av gravritualet er synonymt med avdødes sosiale posisjon vil den tydeligste indikatoren på forhøyet status være de tydelige gravmonumentene som er godt synlige pga. store hauger eller andre gravmarkeringer med steinsetting eller bautasteiner. Videre vil også funn som kan tilknyttes selve behandlingen av avdøde eller gravritualet (ofring av dyr, nedleggelse av eksklusive gjenstander o.l.) bidra til å belyse avdødes stilling i samfunnet. Gjennom slike monumenter og ritualer ble den avdødes sosiale status og tilhørighet understreket samtidig som de fungerte som en kommunikasjonskilde hvor

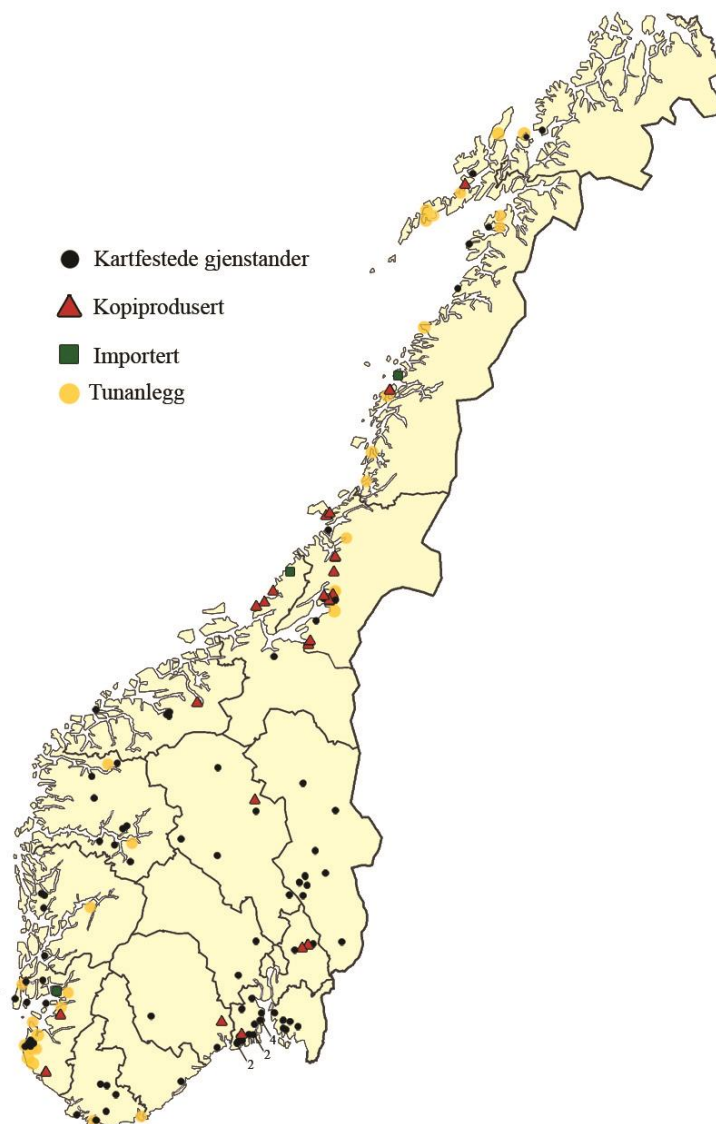
de gjenlevende demonstrerte og legitimere sin posisjon og makt ovenfor de andre i samfunnet (Bjørn Ringstad 1991:144-145, Steuer 1989:106). Før man ser nærmere på observasjonene om ansiktsmotiver og graver som indikerer høy status bør det nevnes at enkelte er skeptiske til at gravgods kan gi et tilstrekkelig bilde av avdødes sosiale tilhørighet (Agneta Lagerlöf 1991:127). Lagerlöf foreslår at graven først og fremst bør ses som et religiøst uttrykk hvor oppfatninger om døden og forholdet mellom avdøde/gjenlevende i etterlivet har stått sentralt. Det sosiale uttrykket derimot er etter hennes mening underordnet og mer problematisk da «*Det sociala uttrycket är inte självbärande och oberoande av ritual och kan inte mätas enbart i föremålens mängd och kvalitet*» (Lagerlöf 1991:127). Med visshet om denne oppfatning vil det likevel være hensiktsmessig å undersøke om ansiktsmotivene kan ses i sammenheng med sosial status (tabell 6).

På bakgrunn av informasjonen som er tilgjengelig i katalogtekstene er det ti av de 66 gravene som utmerker seg med store monumenter, mens 15 graver har et rikt og/eller variert utvalg av gjenstander av kostbar karakter. Det er for øvrig ikke nødvendigvis noen sammenheng mellom graver med store monumenter og rikt innhold, men man kan likevel foreslå at minst 25 graver fremstår som elitegraver. I tillegg til elitegravene er det 11 graver som skiller seg ut ved å ha et lite antall bevarte funn, som f.eks. kun en spenne eller et par ovale spenner og/eller et veldig lite antall andre gjenstander som en perle eller tekstilredskaper. Til tross for at de sistnevnte gravene skiller seg ut som mindre rike enn andre skal man være forsiktig med å avskrive dem som fattige, blant annet siden dyreornamentikken gjerne er antatt å være forbeholdt høyere samfunnssjikt (se Eldorhagen 2001:67-69). Man kan derfor foreslå at de 11 gravene viser til et lavere sjikt av samfunnets elite. Av de 11 gravene med sparsommelig bevart gravgods er tre av gjenstandene med ansiktsmotiver likearmede spenner, mens syv er ovale spenner. Av de ovale spennene er fire av totalt åtte spenner (hvor konteksten er kjent) av typen Rygh 652 (Fig. 24a) funnet i disse sparsommelige gravene. Etter en studie av sosial status forbundet med ovale spenner i Nord-Norge og Trøndelag har Marianne Eldorhagen på bakgrunn av egne undersøkelser og arbeid av Ingmar Jansson (1985), Signe horn Fuglesang (1987) og Jan Petersen (1928) foreslått at denne typen spenner har tilhørt et lavere velstående sjikt av vikingtidens elite (2001:89). Dette begrunnes med at spennene sjeldent er laget av edelmetall og vanligvis er av dårlige håndverkskvalitet (Eldorhagen 2001:60). Siden det er langt fra alle ovale spenner av typen R-652 som er inkludert i denne avhandlingens materiale er det ikke grunnlag til å betvile Eldorhagens resultater.

Under materialinnsamlingen til denne avhandlingen ble det tydelig at flere av gjenstandene er funnet i umiddelbar nærhet til tunanlegg som Dysjane/Håvodl på Jæren, Rogaland, Skei i Nord-Trøndelag og Bjarkøy i Nordland. Dette førte til at det ble interessant å undersøke om flere av gjenstandene med ansiktsmotiver er funnet nær kjente anlegg. Om man sammenligner distribusjonen av gjenstander med ansiktsmotiver og plasseringen av tunanlegg (fig. 72) vil man legge merke til at de aller fleste gjenstandene er funnet på områder som ikke er i nærheten av kjente anlegg. Det finnes for øvrig unntak og Jæren-området skiller seg merkbart ut i dette henseende.

Det har blitt fremlagt en rekke forslag til hvilken funksjon disse anleggene har hatt, deriblant er det foreslått at de har vært høvdingseter, forlegning for høvdingenes menn, handelssted, religiøs arena, gård, tingsted eller eventuelt vært multifunksjonelle (Harald E. Lund 1955:101, 105, Solberg 2010:115, Storli 1989:186-188, Storli 2010:90, 134-136). I dag er det vanlig å anta at tunanleggene har vært tingsted, og som Bjørn Myhre påpeker burde dette kunne brukes som en indikator på nærliggende maktsentre eller høvdinggårder (Myhre 1979:259), hvilket er kjent å være tilfellet flere steder.

Om man tar utgangspunkt i Jærenområdet vil man se at alle

Figur 72: Distribusjon av gjenstander med ansiktsmotiver og plasseringen av tunanlegg. Tunanleggene er plassert etter Inger Storli (2006) og Oliver Grimm & Frans-Arne Stylegars (2004) kartfestinger. Kartgrunnlag: Kartverket

gjenstandene med ansiktsmotiver herfra er datert til folkevandringstid. Tunanleggene som ligger nærmest disse funnene har derimot en mer variert datering; Deriblant er Dysjane datert til 4. århundre mens Håvodl, Klauhauane og Oddernes er antatt etablert i eldre romersk jernalder og forlatt i henholdsvis folkevandringstid og utover merovingertid (Grimm & Stylegar 2004:117, Per Haavaldsen 1997:75, Ingrid Ystgaard 2014:232, Magnus 1975:136). Selv om disse dateringene åpner for at gjenstandene ble nedlagt som gravgods i samme periode som tunanleggene var i bruk er det vanskelig å se noen annen sammenheng enn at gjenstandene kan tilskrives eliten som har vært på området. På bakgrunn av funnforekomsten høvdinggraver og prestisjegjenstander av gull, bronsekar eller glass har Bjørn Myhre argumentert for at Jæren-området har utgjort et bosetningssentrum rundt et sosialt eller politisk maktsenter (1987:171). Selv om det ikke er like tydelige sammenfall mellom gjenstander med ansiktsmotiver og tunanlegg over resten av landet må de trolig ses i forbindelse med eliten som har vært tilknyttet området.

5. Konklusjon

Innledningsvis i denne studien fremla jeg en rekke spørsmål som det var ønskelig å undersøke nærmere. Som poengtert i kapittel 4 er gjort lite forskning på dyreornamentikken ansiktsmotiver tidligere. I kontrast er dyremotivene et tema som har vært behandlet i stor detalj, og det er fremlagt en rekke forslag til hvordan de ulike motivene skal tolkes. Disse tolkningsforslagene er for øvrig ofte fremlagt slik at det later til at alle motivene skal kunne tolkes på samme grunnlag. På bakgrunn av dette ønsket jeg å undersøke om det var mulig å tolke ansiktsmotivene på samme måte. I mange av tolkningsforslagene som er tilknyttet dyrene er det gjerne det grenseoverskridende forholdet mellom menneske og dyr (f.eks. fylgja, hugr og hamr) som er vektlagt. Som følge av dette blir de foreslått at dyremotivene har blitt brukt på ulike gjenstander siden det ga bæreren styrke eller andre egenskaper som var tilknyttet det avbildede dyrets karakter, mentalitet og særegenhet, beskyttelse mot det onde eller tilknytning til dyrenes overnaturlige krefter. Siden dette er karaktertrekk som kan tilskrives dyrene blir det fort klart at disse forklaringene ikke er tilstrekkelige for majoriteten av ansiktsmotivenes vedkommende.

Det overordnede temaet i denne studien har vært å undersøke hvilken hensikt eller betydning ansiktsmotivene har hatt. For å gjøre dette mulig har jeg sett nærmere på en rekke aspekter ved disse motivene, deriblant utforming og særtrekk. Om man ser bort fra de kopiproduerte gjenstandene som øker i antall i vikingtiden, er de fleste motivene et resultat av smedens beviste valg. Man kan derfor spørre hvorfor er enkelte fremstilt som sinte, triste, med åndemarkering, helt minimalt eller tilnærmet naturlig. Hvorfor er noen avbildet sammen med dyr eller solkors mens andre står helt alene? Siden smeden har brukt tid på å fremheve slike særtrekk er det også trolig at det ligger en dypere mening bak. Man skal selvfølgelig ikke utelukke at enkelte motiver har vært oppfattet som visuelt pene, men det er også mulig at det har vært en sekundær funksjon. I motsetning til dyremotivene som ofte er fremstilt på en tilnærmet lik måte over hele stilerpoken, er ansiktene fremstilt på varierende måter gjennom hele jernalderen. Det er selvfølgelig enkelte fremstillinger som kan sies å være typiske for perioden, deriblant ansiktsmotivene med langt hår med krøll på enden fra folkevandringstid, men det er aldri en utelukkende stil gjennom hele perioden. I tillegg er det også enkelte særtrekk som kan sies å være mer fremtredende i enkelte perioder, deriblant blir mannsansiktene med bart/skjegg mer vanlig samtidig som stadig flere ansiktsmotiver blir

avbildet på gjenstander uten dyremotiver i vikingtiden. Dette kan muligens anses som et tegn på at mytologien/kosmologien blir mer antroposentrisk og at fremveksten av er krigeraristokrati blir mer tydelig. På den andre side skjer dette i en periode hvor kopiproduksjonen av de ovale spennene som er fremstilt med skjeggete menn og uten dyr tiltar. Man kan derfor ikke fastslå om disse motivene fortsatt har en relevant betydning (om de i hele tatt var tilknyttet samfunnet) eller om motivene har gått bort fra sin opprinnelige mening når motivene blir reproduisert over store områder. Det store antallet og den varierende kvaliteten beviser at det ikke er snakk om et felles opphav, men kopiproduksjon utført av forskjellige smeder. Man skal for øvrig ikke utelukke at enkelte gjenstander som opprinnelig har hatt en annen mening også kunne bli adoptert inn i en annen sammenheng slik som motivet med et ansiktsmotiv mellom delfiner som var ment å vide en romersk gud og den nordiske parallellen hvor delfinene har blitt til fugler, og da kanskje Odins ravner. På samme måte er det foreslått at dyreornamentikkens hedenske innhold ble tilpasset det nye samfunnet under kristningen. I kapittel 3.6 ble det undersøkt om man kan spore denne overgangen i bruken av ansiktsmotiver i tidligere eller senere perioder. På bakgrunn av det lave antallet funn fra både yngre og eldre periode samt at materialet endrer karakter ganske drastisk (fra å være avbildet på personlige ting til kirkeportaler) er det fristende å foreslå at ansiktsmotivene, i likhet med en rekke andre motiver fra dyreornamentikken, ikke kan tilpasses det nye kristne samfunnet. Det er for øvrig viktig å ta med i beregningen at materiellkulturen forandrer seg merkverdig i disse periodene slik at man ikke kan utelukke at ansiktsmotivene har vært brukt på gjenstander som ikke er bevart.

I tillegg til å se om ansiktsmotivene kan tolkes i lys av de samfunnsmessige endringene var det også sentralt å undersøke om de kan ses i sammenheng med mytologien/kosmologien. I tidligere tolkninger av motivene later det ofte til å være «default choice» å tolke motivene som guder, og da gjerne Odin, selv om det gjerne er veldig vagt grunnlag for dette. Gjennom kapittel 4.3 har jeg belyst en hel del særtrekk som man finner på de ulike gjenstandene, og hvordan dette eventuelt kan oppfattes. Som følge av denne gjennomgangen vil argumentere for at det er viktig å være åpen for andre tolkninger enn at alle motivene skal kunne tilknyttes mytologien. Selv om man skal være forsiktig med å komme med tolkninger til *hvem* motivene representerer er det for øvrig nærliggende å foreslå at ansiktsmotivene med åndetegn kan oppfattes som Odins helbredende pust slik den er antatt avbildet på brakteatene.

Det siste punktet som var relevant å undersøke er hvorvidt det var mulig å se sammenheng mellom ansiktsmotivene, kjønn, rolle eller status. Også i dette tilfelle fremstår materialet som tvetydig da gjenstander med ansiktsmotivene er funnet både i graver tilknyttet den øverste eliten (Oseberg og Gokstad) personer fra lavere lag av eliten, krigere og husfruer. Det er heller ingen tydelig sammenheng mellom fremstilling av ansiktene og hvem som bruker gjenstandene. Det skal understrekes at menn er mindre representert i denne studien, men det later ikke til å være tilstrekkelig grunnlag til å foreslå at dette indikerer at gjenstandene med ansiktsmotiver var forbeholdt kvinner. Forklaringen ligger nok mer trolig i at det er vanskeligere å gjenkjenne mansgravene og at en rekke av gjenstandene med ansiktsmotiver er sentrale elementer av kvinnes klesdrakt gjennom store deler av jernalderen.

Som poengtert en rekke ganger er studien av ansiktsmotiver et lite undersøkt felt, og det er fortsatt en rekke opplysninger som hadde vært veldig interessant å undersøke videre. Det hadde blant annet vært av stor relevans å studere ansiktsmotivene på et større internasjonalt materiale slik at det hadde vært mulig å spore spredningen av denne typen stilelementer utenfor Norges grenser. Det hadde også vært interessant å se om ansiktsmotivene oppstår som følge av den norrøne ornamentikken eller om de utelukkende kan oppfattes som et lånt element fra andre stiler eller gjenstander som f.eks. klassisk, romersk ornamentikk og keisermyntene eller de frankiske «Wotan myntene» fra folkevandringstiden. Det hadde også vært interessant å studere gravene med tvetydig kjønnsindikasjoner nærmere for å undersøke om den begravde kan sies å ha hatt en sjamanistisk funksjon. I tillegg er også anhengene fra denne perioden verdt en egen studie da det er merkelig at så like motiver er spredt over et stort område og i slikt antall. Det er likevel begrenset hvor mye man kan inkludere i en slik avhandling uten å bli for overfladisk. Hensikten med denne studien er som påpekt ikke å finne alle de endelige svarene, men å øke forståelsen av ansiktsmotivene. Jeg håper derfor at denne studien kan åpne for videre forskning på dette området.

Litteraturliste

- Arwidsson G. 1942 Ornamentik. I *Die Gräberfunde von Valsgårde I. Valsgårde 6*. Redigert av S. Lindquist, s. 114-126. Uppsalas Universitets Museum för nordiska fornsaker, Uppsala.
- Axboe, M., & Lagerqvist, L. O. 2010. En guldbrakeat från myntsamlingen på Ericssbergs slott. *Fornvännen: Journal of swedish antquaarian research* 2010 (105)
- Axboe, M. & Källström, M. 2013 Guldbrakeater fra Trollhättan – 1844 og 2009. *Fornvännen: Journal of swedish antquaarian research* 2013 (108)
- Back Danielsson, I. M. 2007: Masking moments: the transitions of bodies and beings in late Iron Age Scandinavia. Stockholm Universitet, Stockholm.
- Bakka, E. 1979 Die Nordgermanen im Westen Skandinavien. I *Kunst der Völkerwanderungszeit. Propyläen Kunstgesichte. Suppl. IV*. Redigert av H. Roth, s 243-254. Oldenburg.
- Bugge, S. 1903. *Norges Indskrifter med de ældre Runer I*. Kildeskrikkfondet, Christiania
- DuBois, T. A. 1999. *Nordic religions in the Viking Age*. University of Pennsylvania Press
- Eldorhagen, M. 2001. *Ovale spenner I Nord-Norge og Trøndelag – Stil og symbolism i sosial sammenheng*. Hovedfagsoppgave i arkeolog ved Universitetet i Tromsø.
- Faurskov, A. 2012. *Vikingsmykket*
<http://www.afp.dk/metaldetektor/detektorfund/vikingsmykket/> Besøkt 10.05.15
- Gamble, C. 2008. *Archaeology. The Basics*. 2. utgave. Routledge, London.
- Gjessing, G. 1929. *Ophavet til Håøyjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse*. Håøygminne, hefte 2,
- Goosmann, E. 2010. The long-haired kings of the Franks: 'like so many Samsons?'. *Early Medieval Europe*, 20.3. s. 233–259.
- Gräslund, A.S. 2004. Wolves, serpents, and birds: Their symbolic meaning in Old Norse belief. I i Andren, A., Jennbert, K. og Raudvere, C.(red.): *Old Norse Religion in Long Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions, an International Conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, Nordic Academic Press s. 124–129
- Grimm, O. & Stylegar, F.S 2004. Court Sites in Southwest Norway – Reflection of a Roman Period Political Organisation?, *Norwegian Archaeological Review*, 37:2, 111-133.
- Haavaldsen, P. 1997. *Early iron production in Rogaland in prehistoric and Medieval times*. AmS-Varia 31, 69-83. Stavanger
- Harding D.W. 2007. *The Archaeology of Celtic Art*. Routledge. New York.

- Haseloff, G. 1981. *Die germanische Tierornamentik der Völkwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I. Band III, Tafeln*. Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Hedeager, L. 2000 Skandinavisk dyreornamentik: Symbolsk repræsentation af en førkristen kosmologi, I Barnes, G., og Ross, Clunies, M. (red). *Old Norse myths, literature and society. Proceedings of the 11th International Saga Conference 2-7 July 2000*. Centre for Medieval Studies, University of Sydney, Australia
- Hedeager, L. 2004. Dyr og andre mennesker - mennesker og andre dyr: Dyreornamentikkens transcendente realitet. I: Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.) *Ordning mot kaos - studier av nordisk førkristen kosmologi*. Nordic Academic Press.
- Hedeager, L. 2011. *Iron age myth and materiality: an archaeology of Scandinavia AD 400-1000*, London, Routledge.
- Helmbrecht, M. 2013. Figures, foils and faces – fragments of a pictorial world: Anthropomorphic images from the Vendel Period and Viking Age found at Uppåkra. 2013, Hårdh, B., & Larsson, L (red.) *Folk, fä och fynd. Uppåkrastudier 12. Acta Arch. Lundensia*
- Horn Fuglesang, S 1981. Vikingtidens kunst. I: Anker, P., Palme, p., Tschudi-Madsen, S., & Berg, K.. (Reds.) *Norges kunsthistorie, bind 1 - fra Oseberg til Borgund*. Oslo.
- Horn Fuglesang, S. 1987 The Personal Touch. On the Identification of Workshops. I Knirk, J.E. (red.): *Proceedings of the Tenth Viking Congress. Larkollen, Norway, 1985*, s. 219-230. Universitetets Oldsaksamling Skrifter, ny rekke, nr 9, Oslo.
- Horn Fuglesang, S.1992. Art. I Roesdahl, E. & Wilson D. M. (red) *From Viking to Crusader: the Scandinavians and Europe 800–1200*. Rizzoli International Publications New York.
- Hougen, B. 1942. Europeisk og asiatisk i folkevandringstiden. *Viking*, Tidsskrift for norrøn arkeologi, bind VI, s 149-173. Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo
- Høilund Nielsen, K. 1997. Animal art and the weapon-burial rite - A political Badge? I: Jensen, C.K. & Høilund Nielsen, K. (red.) *Burial & Society: The chronological and social analysis of archaeological burial data*. Aarhus University Press
- Høilund Nielsen, K. & Kristoffersen, S. 2002. Germansk dyrestil (Salins stil I-III). I: Høilund Nielsen, K. & Vellef J. (red.) *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.*: Forlaget Hikuin

- Høiland Nielsen, K. 2002. Fra antikristne symboler til «ophitisk kunstmag». Dyrestil i oldtid og nutid. I: Høiland Nielsen, K. & Vellev J. (red.) *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.* s. 7-14. Forlaget Hikuin
- Jacobsen, J. A. 1990. Fikserbilleder. In: Kjærsum og Olsen eds., *Oldtidens Ansigt*. Dansk Arkæologis festskrift til Dronning Margrethe II 16 april 1990. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab & Jyske Arkæologisk Selskab. København 1990, s. 170-171.
- Jansson, I. 1985 *Ovala spännbucklor. En studie av vikingtida standardsmycken med utgångspunkt från Björkö-fynden*. Aun 7. Doktorgradsavhandling i arkeologi, Uppsala Universitetet.
- Keyser, R. 1847. *Nordmændenes religionsforfatning i hedendommen*. Dybwad, Christiania.
- Klokkervoll, A. 2005. *Seiðr. Seid, sjamanisme og ergi - en kontekstuell analyse*. Hovedfagsoppgave i religionsvitenskap. Institutt for religionsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Kristoffersen, S. 1997. *Dyreornamentikkens sosiale tilhørighet og maktpolitiske sammenheng: nydamstil og stil I i sør- og sørvestnorge*, Bergen,
- Kristoffersen, S. 2000. Expressive objects. I: Vandkilde, H. & Olausson, D. S. (red.) *Form, function & context: material culture studies in Scandinavian archaeology*. Bonn: Rudolf Habelt.
- Kristoffersen, S. 2010. Half beast–half man: hybrid figures in animal art. I *World Archaeology* Vol. 42(2) Humans and Animals. S. 261–272.
- Kulturminneplan for Sogndal kommune 2013. Tilgjengelig fra <http://www.sogndal.kommune.no/cpclass/run/cpesa62/file.php/def/13025819d13025947obbccb3/1-kulturminneplan-sogndal-kommune-1-11-2013.pdf> Lastet 18.01.2015
- Lamm, T. 2007. Maskendarstellungen der Wikingerzeit. I *Offa* 61/62, 2004/05.
- Letto, T. 2007. *Navneskikker i Lyngen på 1800-tallet: en undersøkelse av navngiving i et språkkontaktområde i et etnisk og religiøst perspektiv*. Mastergradsoppgave i språkvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Lundborg, M. D. 2006 Bound animal bodies – Ornamentation and scaldic poetry in the process of Christianization. I Andrén, A., Jennbert, K. og Raudvere, C.(red.): *Old Norse Religion in Long Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions, an International Conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, Nordic Academic Press, s. 39-44.

- Lund, H. E. 1955. Håløyske høvdingeseter fra jernalderen. *Stavanger Museums Årbok*, s. 101-107.
- Lagerlöf, A. 1991. Är gravmaterialet användbart för sociala analyser eller säger det mer om riter och ceremonier? I Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.). *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1.nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989*, s. 127–132. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 27, Aarhus.
- Magerøy, H., Nordland, O., Tylden., P., 1963. *Dikt og Prosa*. Den norrøne litteraturen. Band VI. Det norske samlaget, Oslo.
- Magnus, B. 1975. *Krosshaugfunnet: Et forsøk på kronologisk og stilhistorisk plassering i 5. århundre*, Stavanger Museum.
- Magnus, B. 2002. Ørnen flyr - Om stil I i norden. I: Høilund Nielsen, K. & Vellev J. (red.) *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.*: Forlaget Hikuin.
- Magnus, B. 2005a. *Mennesker, guder og masker i nordisk jernalderkunst*. I 10000 års nordisk folkekunst. Bind 6:1 Copenhagen Valby
- Magnus, B. 2005b. *Fuglen, dyret og mennesket i nordisk jernalderkunst*. I 10000 års nordisk folkekunst. Bind 6:2. Copenhagen Valby
- Magnus, B. 2010. Univers nr. 3 – 2010. Tidsskrift for Universitetet i Stavanger. Anne Selnes (red.).
- Magnusen, F. og Thomsen, C. J. 1827. Efterretninger om monumenterne ved Jellinge, samt de i aarene 1820 og 1821 der foretagne undersøgelser. I *Antiqvariske Annaler IV. Kommission for oldsagers opbevaring*. Trykt hos J. F. Schults, Kjøbenhavn.
- Myhre, B. 1987. Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration period. *Studien zur Sachsenforschung* 6, s. 169-188.
- Myhre, B. 1979. Agrarian development, settlement history, and social organization in Southwest Norway in the Iron Age. I: Kristiansen, K. & Paludan-Müller, C (red): *New Directions in Scandinavian Archaeology*, Copenhagen s. 224-271
- Nissen Meyer, E. 1934. *Relieffspanner i Norden*. Bergens Museums Årbok. Historisk antikvarisk rekke nr. 4. Bergen museum. Bergen.

- Odner, K 1974. Economic Structures in Western Norway in the Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 7, s. 104-158.
- Olsen, B. 2009 *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. 3. opplag, Universitetsforlaget, Oslo.
- Petersen, J. 1928 *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museums skrifter 2, Stavanger
- Price, N. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31, Uppsala.
- Price, Neil. 2004. What's In a Name? An Archaeological Identity Crisis for the Norse Gods (And Some of Their Friends), i *Old Norse Religion in Long Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions, an International Conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, Andrén, Anders, Jennbert, Kristina og Raudvere. Catharina (red.) Nordic Academic Presss, s.179-183.
- Pétursdóttir, Þóra. 2009. Icelandic Viking Age Graves: Lack in Material - Lack of Interpretation. *Archaeologia Islandica* 7,
- Rabben, A. M. 2002 Med vevsverd og stekepanne – Tekstilredskaper og kjøkkenredskaper i vestnorske mannsgraver fra yngre jernalder. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen.
- Ramqvist, P. H. 1991: Perspektiv på regional variation och samhälle i Nordens folkvandringstid. In Fabech, C. and Ringtved, J. (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, s. 305-318
- Ringstad, B. 1991. Graver og ideologi. Implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid. I Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1.nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989*, s. 141–150. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 27, Aarhus.
- Roesdahl, E. 1987. *Vikingernes verden*. Gyldendal, Oslo.
- Rygh, Oluf. 1885. *Norske oldsager*. Cammermeyer, Christiania.

- Samdal M. 2000. *Amuletter Gjenstander med amulettkarakter i vestnorske graver I tidsrommet 350-1000 e.Kr.* Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.
- Shepherd, C. 1998. *A Study of the Relationship between Style I Art and Socio-Political Change in Early Mediaeval Europe*, Oxford, BAR.
- Shetelig, H. 1920. *Osebergfundet. Bind III.* Brøgger, A. W., Shetelig, H. & Falk, H. Oslo: Universitetets Oldsaksamling.
- Skre, D. 2001. The Social Context of Settlement in Norway in the First Millennium AD. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 34, no 1. s. 1-34.
- Skre, D. 2007. *Kaupang in Skiringssal.* Aarhus Universitetsforlag
- SmådahL, E. 2005. Gåtefulle kvinner og modige menn! dyreornamentikkens uttrykk på kjønnsesifikke gjenstander i eldre og yngre jernalder i Skandinavia. Oslo
- Solberg, B. 2005. Stil. I: Østmo, E. & Hedeager, L. (reds.) *Norsk arkeologisk leksikon*. Oslo: Pax forlag.
- Solberg, B. 2010. *Jernalderen i Norge: 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*, Oslo, Cappelen Akademisk Forlag.
- Solli B. 2002: Seid – myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid. Oslo
- Steuer, H. 1989. Archaeology and History: Proposals on the Social Structure of the Merovingian Kingdom. I: Randsborg, K. (red.) *The birth of Europe : archaeology and social development in the first millennium A.D.* Roma: Analecta Romana Instituti Danici. Suppl. XVI.
- Storli, I. 2010. Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern Germanic World during the First Millennium AD? *Norwegian Archaeological Review*, 43(2), s. 128-144.
- Sørensen, M. L. S. 2006. Gender, Things, and material Culture. Sarah Milledge Nelson (red.), *Handbook of Gender in Archaeology*. Berkeley: Altamira Press
- Tangen, M. R. 2010. *Gullgubber - en revitalisering av norske funn*. Masteroppgave i Arkeologi ved Norges Teknisk - Naturvitenskapelige Universitet (NTNU)
- Trigger, B. G. 2006. *A history of archaeological thought*. 2. utgave. Cambridge University press, Cambridge

- Tvedten, J., Ramstrøm, A. K., & Skurveit, H. 2008. *Sjekk det håret*. Nettutstilling og vandreutstilling om hår. Hordaland Fylkeskommune.
- Vinsrygg, S. 1979. *Merovingartid i Nord-Noreg*. Arkeologiske avhandlinger fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen
- Ørsnes, M. 1966. *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*, København, Nationalmuseet.
- Ystgaard, I., 2014 Krigens praksis Organisert voldsbruk og materiell kultur i Midt-Norge ca. 100–900 e.Kr. Avhandling for graden philosophiae doctor Trondheim, mars 2014
- Åberg, N. 1925. *Förhistorisk nordisk ornamentik*, Uppsala, Lindblad

Appendiks – Katalog

Mus.nr	Gjenstand	Kommune	Fylke	Grov dat	Datering
b11694 i_d	Nøkkel (frag)	Aurland	Sogn og Fjordane	YJA	Vikingtid
b2292	Figur x 2	Klepp	Rogaland	EJA	Folkev.
b2973	Figur	Klepp	Rogaland	EJA	Folkev.
b3410h	Relieffspenne	Audnedal	Vest-Agder	YJA	Merovinger
b3543c	Bøylespenne	Farsund	Vest-Agder	EJA	Folkev.
b4096d	Knapp?	Kvinnherad	Hordaland	EJA	-
b4385g	Sverdknapp	Haugesund	Rogaland	YJA	Vikingtid
b5525d	Smykker x 2	Stryn	Sogn Og Fjordane	YJA	
b564	Relieffspenne	Bergen	Hordaland	EJA	Folkev.
b6090 (1_a)	Relieffspenne	Gloppen	Sogn Og Fjordane	EJA	Folkev?
b624	Nål	Bodø	Nordland	YJA	Vikingtid
b6516a	Relieffspenne	Sogndal	Sogn og Fjordane	EJA	Folkev.
b6656 i_a	Relieffspenne	Jølster	Sogn og Fjordane	EJA	Folkev.
b7653 e	Smykke	Gloppen	Sogn og Fjordane	YJA	Vikingtid
b8045a	Relieffspenne	Vik	Sogn og Fjordane	EJA	Folkev.
b8830a	Relieffspenne	Vik	Sogn og Fjordane	EJA	Folkev.
b8910d	Nøkkel (frag)	Bergen	Hordaland	YJA	-
b9688a	Relieffspenne	Sogndal	Sogn Og Fjordane	EJA	Folkev.
c10250 a&b	D. oval x 2	Ullensaker	Akershus	YJA	Vikingtid
c10384m	Åregaffel	Sandefjord	Vestfold	YJA	Vikingtid
c10451	beslag	Larvik	Vestfold	YJA	Vikingtid
c10537	Trefliket s.	Vågå	Oppland	YJA	Vikingtid
c11221	Relieffspenne	Larvik	Vestfold	EJA	Folkev.
c11237a	Relieffspenne	Larvik	Vestfold	EJA	Folkev.
c11842	Likearmet s.	Bamble	Telemark	YJA	Vikingtid
c11879	D. oval x 2	Larvik	Vestfold	YJA	Vikingtid
c12280	Relieffspenne	N-Aurdal	Oppland	EJA	Fvt/merovinger
c13697	Relieffspenne	Lindesnes	Vest-Agder	EJA	Folkev.
c15668	Relieffspenne	Sarpsborg	Østfold	EJA	Folkev.
c16054	Smykke	Vang	Oppland	EJA	-
c16511	Likearmet s.	Fredrikstad	Østfold	YJA	Vikingtid
c1802	høvrebslag	Horten	Vestfold	YJA	Vikingtid
c18594	Likearmet s.	Hamar	Hedmark	YJA	Vikingtid
c19367	D. oval x 2	Audnedal	Vest-Agder	YJA	Vikingtid
c19858	Relieffspenne	Larvik	Vestfold	EJA	Folkev.
c22724c	Likearmet s.	Sør-Fron	Oppland	YJA	Vikingtid
c22764	snykke ("sett")	Hof	Oppland	YJA	Vikingtid
c23027a	E. oval x 1	Skien	Telemark	YJA	Vikingtid
c26936 b	Likearmet s	Kongsvinger	Hedmark	YJA	Vikingtid

c2729	Likearmet s.	Lardal	Vestfold	YJA	Vikingtid
c29300	Relieffspenne	Larvik	Vestfold	EJA	Folkev.
c30314	Tungeformet s.	Tvedestrand	Aust-Agder	EJA	Folkev.
c337a	Sverdslire	Ringerike	Buskerud	EJA	-
c3404	Likearmet s.	Engerdal	Hedmark	YJA	Vikingtid
c35124a	Smykke	Elverum	Hedmark	YJA	Vikingtid
c3579	D. oval x 2	Romerike	Buskerud	YJA	Vikingtid
c39278a	Sverdhåndtak	Fyresdal	Telemark	YJA	Vikingtid
c4029 (1/2)	D. oval x 1	Vikna	Nord-Trøndelag	YJA	Vikingtid
c4030	D. oval x 1	Vikna	Nord-Trøndelag	YJA	Vikingtid
c4585a	E. oval x 1	Nord-Fron	Oppland	YJA	Vikingtid
c4640	Spenne	Romerike	Akershus	YJA	Vikingtid
c4816	Relieffspenne	Steinkjer	Nord-Trøndelag	EJA	Fvt/merovinger
c4972	Figur	Stange	Hedmark	EJA	-
c5077	Nål (rings)	Gjerdrum	Akershus	YJA	Vikingtid
c5352	Likearmet s.	Sande	Vestfold	YJA	Vikingtid
c55000 (179)	Vogn	Tønsberg	Vestfold	YHA	Vikingtid
c55000 (195)	Slede (3.)	Tønsberg	Vestfold	YJA	Vikingtid
c55000 (208)	Slede (4.)	Tønsberg	Vestfold	YJA	Vikingtid
c55000 (219/220)	Telt (vindskihode)	Tønsberg	Vestfold	YJA	Vikingtid
c55731	Relieffspenne	Farsund	Vest-Agder	EJA	Folkev.
c55768	Likearmet s.	Sarpsborg	Østfold	YJA	Vikingtid
c56922/1	knapp?	Fredrikstad	Østfold	JA	-
c57914	Spenne	Øvre Eiker	Buskerud	EJA	Merovinger
c58245	Nål/pinsett?	Nes	Akershus	YJA	Vikingtid
c58406	Beslag/dekor	Råde	Østfold	EJA	-
c58986	Ringspenne	Sandefjord	Vestfold	YJA	Vikingtid
c5905b	Beslag (rideuts.)	Rygge	Østfold	YJA	Vikingtid
c5951	Relieffspenne	Stokke	Vestfold	EJA	Merovinger
c7268	Likearmet s.	Åmot	Hedmark	YJA	Vikingtid
c8154	Relieffspenne	Rendalen	Hedmark	EJA	Folkev.
c9427	Likearmet s.	Lindesnes	Vest-Agder	YJA	Vikingtid
c9467	Smykke	Løten	Hedmark	YJA	Vikingtid
s1820	Relieffs (frag)	Time	Rogaland	EJA	Folkev.
s2451	Relieffs. (frag)	Klepp	Rogaland	EJA	Folkev.
s2462 (a&b)	D. oval x 2	Hjelmeland	Rogaland	YJA	Vikingtid
s4399	Rund spenne	Bokn	Rogaland	YJA	Vikingtid
s4687f	Vektlodd x 2	Vindafjord	Rogaland	EJA	Folkev.
s6975a	Brakteat x 2	Finnøy	Rogaland	EJA	Folkev.
s7131b	Relieffs. (frag)	Klepp	Rogaland	EJA	Folkev.
s7930	D. oval x 2	Eigersund	Rogaland	YJA	Vikingtid
s8127	E. oval x 1	Karmøy	Rogaland	YJA	Vikingtid
t10649	D. oval x 2	Namsos	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t12711	E. oval x 2	Bjugn	Sør-Trøndelag	YJA	Vikingtid

t15115c	Høvrebess.	Fosnes	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t15626a	D. oval x 2	Steinkjer	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t16365	D. oval x 2	Sunddal	Møre og Romsdal	YJA	Vikingtid
t18083	D. oval x 1	Steinkjer	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t18198k	Trefliket s.	Rauma	Møre og Romsdal	YJA	Vikingtid
t1819l	Spenne (frag)	Rauma	Møre og Romsdal	YJA	Vikingtid
t2022	E. Oval x 2	Stjørdal	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t2809e	Relieffspenne	Rauma	Møre og Romsdal	EJA	Folkev.
t2968b	E. oval x1	Levanger	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t3161	E. oval x 2	Bjugn	Sør Trøndelag	YJA	Vikingtid
t3171	E. oval x 1	Åfjord	Sør Trøndelag	YJA	Vikingtid
t6050	D. oval x 2	Stjørdal	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t6338	E. oval x 1	Namdalseid	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t67	Sverdknapp	Skaun	Sør-Trøndelag	YJA	Vikingtid
t8672	D. oval x 2	Inderøy	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
t9366	D. oval x 2	Nesna	Nordland	YJA	Vikingtid
t9826	Spenne (rideuts)	Inderøy	Nord Trøndelag	EJA	Folkev.
ts12156	Skjoldhåndtak	Hamarøy	Nordland	YJA	Vikingtid
ts12308.1	Smykke x 2	Hadsel	Nordland	EJA	Merovinger
ts47	Likearmet	Tranøy	Troms	YJA	Vikingtid
ts5663a	E. oval x 1	Steigen	Nordland	YJA	Vikingtid
ts754	D. oval x 2	Hadsel	Nordland	YJA	Vikingtid
ts907	Likearmet s	Harstad	Troms	YJA	Vikingtid
å1683	Relieffspenne	Giske	Møre Og Romsdal	EJA	Folkev.

Importert

c38000 (6)	Sverdbelte beslag.	Hamar	Hedmark	EJA	Merovinger
c4901	Beltespenne	Hamar	Hedmark	YJA	Merovinger
s2271a	Beslag	Suldal	Rogaland	YJA	Vikingtid
t2588	Smykke/spenne	Stjørdal	Nord Trøndelag	YJA	Vikingtid
ts3261	Beslag	Lurøy	Nordland	YJA	Vikingtid